

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-MISIR SİYASİ
İLİŞKİLERİ
(YÜKSEK LİSAN TEZİ)

Nazan PÜRMÜSLÜ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Salim CÖHCE

MALATYA 2015

KABUL VE ONAY

Nazan PÜRMÜSLÜ tarafından hazırlanan “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri” başlıklı bu çalışma, .../...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Salim CÖHCE

[İ m z a]

Prof. Dr. Neslihan DURAK

[İ m z a]

Doç.Dr. Orhan YAZICI

[İ m z a]

[İ m z a]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

[İ m z a]

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların, hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Nazan PÜRMÜSLÜ

ÖNSÖZ

Tarihi oldukça eskiye dayanan Mısır, medeniyet, bilim, astronomi ve mimaride çağlar öncesinde ortaya koyduklarıyla bir toprak parçası olmanın ötesine geçmiş kültür ve medeniyetin ana damarlarından olmuştur. Benzer özellikler Anadolu için de geçerlidir. Tarih; İklimi, jeopolitik statüsü, verimli toprakları, kültürel derinliği konusunda benzerlikleri sebebiyle Anadolu ve Mısır'ı medeniyet duvarının yan yana dizilmiş iki taşı durumuna getirmiştir. Bu benzerlik İslamiyet'in kabul edilmesiyle kardeşliğe dönüşmüş, bu kardeşlik Mısır'ın 1517'de Osmanlı topraklarına katılmasıyla yurttaşlık sınırına ulaşmıştır.

Aynı biçimde hareket eden, medeniyetin bu önemli iki coğrafyası zaman zaman kader birliği de yaşamış sancaklarda farklı renkler de olsa kalpler birlikte atmıştır ki bu, günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir.

Bu çalışma Mısır'ın Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'ya ve Milli Mücadele'ye bakış açısını ortaya koymak için yapılmıştır. Tarih iki ülkenin kardeşlik bağlarını Milli Mücadele Dönemi'nde sınamış, kardeşlik bağları; siyaset ve politikaların üstünde ve galip gelmiştir.

Araştırmamızda değerli katkılarından dolayı hocalarım Prof. Dr. Sabit DUMAN ve Yrd. Doç. Serap TAŞDEMİR' e ve bilhassa değerli dostum Çiğdem KIRANŞAN' a Araştırma konumuzun tespit edilmesinden sona ermesine kadar yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Salim CÖHCE' ye Teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Araştırmamıza konu olan Atatürk dönemi Türkiye-Mısır siyasi ilişkileri giriş bölümü hariç üç bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde Mısır'ın XVI. asırda Osmanlı topraklarına katıldığı, uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kaldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı dönemde ise İngiliz işgaline uğradığı ifade edilmiştir. Mısır, bu tarihten itibaren Batı'yla tanışmış ve sentez bir kültür olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Araştırmamızın birinci bölümünde İngiliz mandası altında bulunan Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi ve Mısır Krallığı'nın teşekkülü anlatılmıştır. Ayrıca Türk Milli Mücadelesine Mısır'ın ve Mısır basınının katkıları ve Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması ve bu antlaşmanın imzalanmasıyla Mısır'ın nasıl elden çıktığına değinilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise Türk-Mısır siyasi ilişkilerine ve Türkiye'deki İnkılap hareketlerinin Mısır ve Mısır basınına yansımaları konu edilmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'da yaktığı isyan ateşinin Mısır basınına ve Mısır halkına etkisi anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Kral Faruk'un Atatürk ile münasebeti ve Hatay sorununa değinilmiştir. Demokrasi ve otokrasiyi temsil eden bu iki yöneticinin diyalogları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Mısır, Türkiye, Politik ilişki

ABSTRACT

Turkish-Egypt Political Relationships in the Period of Atatürk

Our research subject, Turkey-Egypt political relationships in Atatürk's period composes of three section except for introduction part. In the introduction part, it is told that Egypt joined to the Ottoman Empire , in the XVI. Century , it remained under the rule of Ottoman Empire for many years and it was occupied by British Empire when Ottoman Empire began to weaker. From this date, Mısır met with West and began to move towards becoming a cultural synthesis. In the first section of our research, independence struggle of Egypt, which is British mandate and the formation of Egypt Kingdom are told. Besides, The contributions of Egypt Media to the Turkish National challenge, signing of Peace Treaty of Lausanne and with this treaty how Egypt hand out are mentioned.

In the second section of the research, Turkish-Egypt political relationships, the reflections of revolutions in Turkey to Egypt's press are explained. Especially The of the fire of Rebellion burnt by Atatürk in Anatolia to the Egypt's press and public are tried to be explained.

In the third section, Kral Faruk's relationship with Atatürk Hatay's problem are mentioned of these two rulers representing democracy and autocracy are tried to be reflected.

Key Words: Democracy, Egypt, Turkey, Political relationship

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ONURSÖZÜ	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	IX
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

İNGİLİZ MANDASI ALTINDA MISIR

A. MISIR'DA İNGİLİZ YÖNETİMİ	18
a. Mısır Yönetiminin Tesisi	18
b. Manda Yönetimi Altında Mısır Krallığı'nın Teşekkülü	21
ba. Mısır'da Krallığın Teşekkülünde İngilizlerin Beklentisi	23
bb. Mısır Krallığı'nın Teşekkülü karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Ahalinin Tavrı	24
B. TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ VE MISIR KAMUOYU	27
a. Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi	27
b. Lozan Barış Antlaşması ve Mısır	37

II. BÖLÜM

TÜRKİYE- MISIR DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

A. TÜRKİYE'DEKİ İNKILAP HAREKETLERİNİN MISIR'DAKİ AKİSLERİ	43
a. Saltanatın Kaldırılması ve Mısır	44
b. Cumhuriyetin İlanı Karşısında Mısır Ahalisi	46
c. Hilafetin İlgası ve İslam Alemi'nin Tepkisi	50
d. Diğer Gelişmeler	52
da. Şapka İnkılabının Mısır'daki Yankıları	52

VII

db. Tekkelerin Kapatılması Tarikatların Yasaklanması Karşısında Mısır'ın Tavrı	56
dc. Türk Medeni Kanunun Kabulüne Mısır Kamuoyunun Yaklaşımı	57
dd. Anayasadan Din Kavramlarının Çıkarılması ve Mısır Basının Tepkisi ...	58
de. Latin Alfabesinin Kabulü Karşısında Mısır	58
df. Din Hizmetlerinde Reform Çalışmaları	60
B. MUSTAFA KEMAL YÖNETİMİNE KARŞI MISIR'DA OLUŞAN MUHALAFET	62
a. Fes Olayı	62
b. Mısır- Türkiye İlişkilerinde Gerilim	72
ba. Kültürel İlişkiler	79
bb. İktisadi ilişkiler	81

III. BÖLÜM

KRAL FARUK ve ATATÜRK

A. KRAL FARUK'UN HALİFELİK ÇABALARI	83
a. Kral Faruk'un Tahta Çıkışı	83
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Kral Faruk'la İlişkisi	84
c. Kral Faruk'un Halife Olma Gayretleri	85
d. Türkiye'nin Halifelik Konusundaki Tavrı	87
B. HATAY MESELESİ KARŞISINDA MISIR KAMUOYU VE ATATÜRK	87
a. Ankara Antlaşması ve Hatay Sorunu	87
b. Atatürk'ün Hatay Meselesine Yaklaşımı ve Hatay'ın Bağımsızlığını Kazanması	88
c. Hatay Hükümeti'nin Kuruluşu	91
d. Hatay'ın Anavatana Katılması	92
e. Mısır Basınında Hatay Meselesi	93
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA	98
EKLER	103

KISALTMALAR

ATAM.,	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
AİİT.,	: Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi
ATİTE.,	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
BCA.,	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.,	: Bakınız
İA.,	: İslam Ansiklopedisi
M.,	: Milattan nce
MTAD.,	: Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
nşr.,	: Neşreden
s.,	: Sayfa
S.,	: Sayı
BUA.,	: Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi
vd.,	: ve devamı, ve diğerleri
yy.,	: Yüzyıl

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Anadolu ile Mısır coğrafyasının münasebeti çok eskiye dayanmasına karşın araştırma konumuz olan Atatürk dönemi Türkiye-Mısır ilişkilerine ait kaynaklar oldukça sınırlıdır. Araştırmamızın başlıca kaynakları; Arşiv vesikaları, kronikler, hatıralar, genel tarih kitapları ve makalelerden oluşmaktadır. Bu kaynaklar dışında yararlanılmış olduğumuz eserler, dipnotlarla belirtilmiş ve bu belirtilen kaynaklar da bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Milli Mücadele dönemi Türkiye'si, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Cumhuriyet Dönemine ait vesikalara yer veren bu kurum Cumhuriyet dönemi ile ilgili ana kaynak olması sebebiyle kurumun vesikalarından yararlanılmıştır. Türkiye ve Mısır arasında siyasi, kültürel ve iktisadi alanda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine başvurulmuştur.

B. KRONİKLER

Ayın Tarihi

Cumhuriyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan Ayın Tarihi İçişleri Bakanlığı tarafından her ay yayınlanan bir dergidir. Türkiye'nin gündemi ve dünya gündemi ile ilgili detaylı bilgiler ve makaleler bulunmaktadır. Ana kaynak olması sebebiyle çalışmamızda yararlandığımız bu dergi Türkiye-Mısır ilişkileri hakkında teferruatlı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

C. HATIRALAR

Mısır Mısırlılarıdır

Türk kökenli Mısırlı devlet adamı, Mısır milliyetçisi aynı zamanda el-Hizbul Vatani partisinin genel başkanı olan Muhammed Ferid eserinde dönemin içyapısının yanı sıra Mısır'ın İngiltere ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine, öğrenci

hareketlerine, uluslararası siyasi gelişmeler konusuna ışık tutmuştur. Siyasi hadiselerin içinde fiilen yer alması sebebiyle dönemin önemli siyasetçileriyle yakın ilişkiler kurmuştur.

Ç. GENEL TARİH KİTAPLARI

a) Osmanlı Tarihi

Enver Ziya Karal'ın birkaç ciltten meydana gelen bu ölümsüz eseri araştırmamızda büyük bir yardımcı kaynak olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili detaylı bilgi vermesi Türk-Mısır münasebetlerini aydınlatmamızda büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'a yerleşmesi, ardından İngiltere'nin bu bölgeyi işgali bu kitap sayesinde açığa kavuşmuştur.

b) Modern Ortadoğu Tarihi

Araştırmamızda William Cleveland'ın kitabından sık sık yararlanılmıştır. Özellikle Mısır tarihi hakkında detaylı bilgilere yer verilmiş olması eserden faydalanmamızı sağlayan temel unsur olmuştur.

D. MAKALELER

a) Fes Olayı

Söz Konusu bu makalede 1923 günü Cumhuriyet bayramı kutlamaları sırasında Mısır'ın Kahire Elçisi ile Gazi Mustafa Kemal arasında geçen diyalog sonrası yaşanan gelişmeler makalenin konusunu oluşturmuştur. Bu makalede olaya şahit olanların ifadelerine yer verilmiş ve olay aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu olayın Mısır üzerindeki etkisine ve haberin basına nasıl yansıdığına değinilmiştir. 1930'lu yılların başında meydana gelen bu hadise Türkiye'de, Mısır'da ve birçok Avrupa ülkesinde büyük bir yankı uyandırmış gazetelerin ön sütununda yer almıştır.

b) Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi Türkiye'si

Mehmet Serhat Yılmaz'ın bu makalesinde 1919-1922 yılları arasında Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin Mısır basınında ne şekilde algılandığı ve gelişmelerin basına nasıl yansdığı sualine yanıt aranmıştır. Çalışma esnasında Milli Mücadele döneminde Kahire'de yayın yapan üç büyük gazetenin (El-Ahbar, El-Ahram, El-Mukattam) haberlerinden yararlanılmıştır. Mısır basını Anadolu'daki gelişmeleri oldukça yakından takip etmiştir. 1919-1922 yılları arasında Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin milli özelliği ve emperyalizme karşı duruşu Mısır basınında gündem konusu olmuştur. 1922 saltanatın kaldırılması ile birlikte saltanat ve hilafetin durumu konusunda tartışmalar başlamıştır.

c) Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri

Semih Bulut'un Atatürk Araştırma Merkezi dergisinde yayınlanan bu makalesi 1926- 1938 yılı Türkiye-Mısır ilişkilerini konu almıştır. Makalede Türkiye ile Mısır arasındaki kültürel, siyasi ve iktisadi ilişkiler kronolojik olarak aktarılmıştır.

d) Mısır Basınında Atatürk ve İnkılapları

Richard Hattamer tarafından kaleme alınan ve Ayten Sezer tarafından neşredilen bu eserde, Atatürk ve devrimlerinin Mısır basınındaki akisleri üzerinde durulmuştur. 1920'li yıllarda Türkiye'de meydana gelen değişim sürecinin bazı gazete haberlerine dayanılarak Mısırlılar üzerindeki tesirleri üzerinde durulmuştur. İncelenen bazı gazetelerde Atatürk'ün yaptığı inkılaplar genelde olumlu karşılanmış bazı hususlarda ise inkılaplar eleştirilmiştir. Ayrıca Anadolu'da gerçekleşen laikleşme ve batılılaşma hareketlerinin İslam dünyasındaki tepkilerinin nasıl olduğu ve bu gelişmelerin neticelerinin onlar üzerinde ne tür bir örnek oluşturduğu hususu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır, coğrafi konum itibariyle hem Ortadoğu bölgesi hem de Afrika ülkesidir. Doğusunda Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz, kuzeyinde ise Akdeniz yer almaktadır. Ülke yüzölçümünün %96'sı çöller ve kayalık dağlardan ibarettir. Nüfus, yerleşim ve iktisadi yapı bakımından ülkenin önem arz eden tek bölgesi, Nil vadisi ve deltasıdır. Mısır'ın hayat kaynağı, yani can damarı olan Nil¹ ülkeyi bir baştan öbür başa kat ederek ülkeye büyük bir canlılık verir. Özetlemek gerekirse Mısır denilince akla iki temel unsur gelir; Çöl ve Nil deltası.²

Mısır'ın bulunduğu alan, çölün içinde yer alan bir vahadır. Bu sebeple, ülke öteki büyük devletlerden çok daha fazla yalıtılmıştır; oldukça dengeli ve daimi bir devlet olmasını da büyük çapta bu yalıtılmaya borçludur.³ Tarih boyunca birçok istilaya ve akınlara uğramış olan Mısır, tüm bu olumsuz etkilere karşın özünde herhangi bir bozulma ve değişime uğramamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Mısır uygarlığının sıkı sıkıya coğrafi şartlara, Nil vadisine bağlı olmasıdır. Medeniyet buraya yani Mısır'a dışarıdan getirilmemiş, bizzat vadiye filizlenip kök salmıştır, aslında onu güçlü kılan yanı da budur. Bu sebepten de istilacılar, anarşi ve zayıf dönemlerde vadiye egemen olmaya çalıştıklarında toplum içinde sindirilmiş, ülkenin şartlarına uyum sağlayamazlarsa dışlanıp uzaklaştırılmışlardır. Mısır'daki bu kesintisiz medeniyetin sürekliliği bilhassa evrensel tarihi anlamamıza yardımcı olmuştur.⁴

Mısır'ın Anadolu'yla inkar edilemez bir benzerliği vardır. Her ikisinin de ticari yollar üzerinde bulunması, doğu ile batı arasında geçiş noktası pozisyonunda olmaları, topraklarının verimliliği, dünyanın en eski medeniyetlerine beşiklik yapmış olmaları göze çarpan ortak noktalarıdır. Bu benzerlik Mısır'la Anadolu'nun talihini de paralel kılmaktadır. Mısır; Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerinin ticari ve kültürel

¹ Nil Nehri değişen karma rejimli akarsulardandır. Arapça adı “Bahr-el-Nil” olan nehir, Afrika'nın doğu kesiminde güney-kuzey doğrultusunda akar. Nil'in toplam uzunluğu 6695 km'dir. Bu uzunluğu ile Mississippi'den sonra dünyanın ikinci uzun nehrini teşkil eder. Bkz., Aydoğan Köksal, **Afrika Coğrafyası**, Ankara 1976, s.66 ; Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu**, İstanbul 2004, s.197

² Ramazan Özey, s.194 vd.

³ John Baines “*Eski Mısır*”, **BUA II**, İstanbul 1986, s.8

⁴ Jean Vercoutter, **Eski Mısır**, İstanbul 2003, s.9

ilişkileri en üst seviyede tuttıkları ülke olmuştur. Tarihin ilk barış antlaşması bu iki coğrafya arasında yaşanmıştır. İki coğrafyanın da kültür ve ticaret merkezi olması onların dünyaya bakışını ve entelektüel yaşamlarını da benzer kılmıştır.

Mısır'ın teferruatlı tarihini derleyip bir araya getiren kişi M.Ö Üçüncü yüzyılda yaşayan Mısırlı rahip ve tarihçi Manethon olmuştur.⁵ Rahip Manethon'un Mısır tarihini aydınlatmak amacıyla yazdığı eser ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Tüm bunlara rağmen bu çalışmadan yapılan bazı alıntılar sayesinde Mısır tarihinin bir bölümü aydınlatılabilmektedir. Manethon, eski Mısır tarihi ile ilgili ilk bilgilerin alındığı Aigyptiaka⁶ adlı Grekçe eserinde iki ülkeyi (Aşağı ve Yukarı Mısır) birleştiren kişinin Tinis kralı Menes⁷ olduğunu ifade eder. Hanedanlar Devri'ni Menes'le başlatan Manethon, 3000 yıl gibi çok uzun bir süre devam eden bu dönemi günümüzde çağdaş bilim adamlarının da benimsediği otuz bir hanedanın hüküm sürdüğü eski, orta, yeni krallıklar adı altında üç bölüme, bunları da kendi içlerinde alt birimlere ayırmıştır.⁸ Manethon'un hanedanlıkları bölümlere ayırmasında temel sebep Mısır tarihini bir bütün halinde incelemektir. Otuz bir hanedandan oluşan Mısır tarihinde bu dönem sürekli mücadele, karışıklık ve siyasi çalkantılar içinde geçmiştir.

Hanedanlıklar Dönemi üç kısımdan oluşur. Eski İmparatorluk dönemi (M.Ö 2900-2270) I. sülale ile V. sülaleden oluşmuştur. Bu dönemde Mısır medeniyetinin temelleri atılmış; ilk yasal düzenlemeler, sanatlı biçimler, din ve yazı ortaya çıkmıştır. Orta İmparatorluk dönemi (M.Ö 2270-2100) XI ile XIII' üncü sülaleye kadar uzanır ve kültür bakımından oldukça ileridir. Yeni İmparatorluk dönemi (M.Ö 1555-1090)

⁵ Douglas. J. Brewer- EmilyTeeter, **Mısır ve Mısırlılar**, Ankara 2011, s. 33

⁶ "M.Ö III. asırda Ptolomeler sarayında yaşayan Manethon, Mısır'ın en meşhur tarihçisidir. Fakat bugün yazdığı tarih elde mevcut değildir. Yalnız bazı parçaları Josef tarafından nakledilmiştir. Yahudi tarihçisi olan Josef'e göre büyük rahip ve katip olan Manethon Mısırlıdır. Hiyeroglif kaynaklara dayanarak "Aigyptiaka" adlı eserini meydana getirmiştir. O, bununla Greklere kendi memleketinin eski tarihi, dinini ve ananelerini anlatmak istemiştir. Eski Mısır tarihinin bir kadrosunu çizmiş, sülaleleri tarihleri ile bildirmiştir. Bu tarihten zamanımıza kadar ulaşan parçalar Josef'in kitabındaki Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarına ait olanlarla, diğer bazı müelliflerin verdikleri hülasalardır." Bkz., Afet İnan, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara 1987, s.15

⁷ İlk Firavun olarak kabul edilen Menes XVIII. Hanedanlık döneminde başa geçmiş, bataklıkları kurutarak, ilk kent olarak bilinen Memfis şehrini kurmuştur. Böylece insanlık onun sayesinde kültür ve uygarlıkla tanışmıştır. Bkz., Erik Hornung, **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi**, İstanbul 2003, s.10

⁸ Suna Doğaner, "Mısır" **İA XXIX**, Ankara 2004, s.555

ise XVII ile XX. sülaleye kadar uzanır.⁹ Bu dönem Mısır'ın kesintisiz tarihinin en iyi belgelendiği dönem olarak bilinmektedir.

Mısır, uzun yıllar firavunlar tarafından yönetildikten sonra önce Perslerin bir süre sonra da Romalıların egemenliği altına girmiştir, ardından ülke İslamiyet'in tesiri altında kalmış ve 750 yılına kadar Hz. Ömer tarafından yönetilmiştir. Bu tarihten sonra Mısır'ın yönetimi Abbasilere geçmiştir. 868-905 yılları arasında bölgeye Türk Tolunoğulları hakim olmuş daha sonra sırayla İhşitler, Fatimiler, Eyyubiler, Memlukler bölgenin yönetiminde söz sahibi olmuştur. 1517 tarihine kadar birçok ülke tarafından yönetilen Mısır, bu tarihten itibaren Osmanlı egemenliğine girmiştir.¹⁰

XVI. yy itibariyle Hint Okyanusu'nda ve Kızıl Deniz'de önemli bir güç unsuru olan Portekizlilerin, Hint Ticaret Yolu'nu kullanmayı bırakıp Ümit Burnu'nu kullanmaya başlamasıyla Mısır'ın ticari önemi azalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki Kölemen egemenliğine son vermesi bu devlete ait toprakları kendi idaresi altına alması, Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin başlaması, bu zamanlara tesadüf etmektedir.¹¹

Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Kızıl Deniz ve Akdeniz'deki mevcut statüko değişmiş Osmanlı Devleti bölgenin güney hudutlarını kontrol altına almış bu durum ise Portekizlilerin bölgeden kısa bir süre zarfında ayrılmasına neden olmuştur. Mısır'ın stratejik konumu bu bölgeyi ele geçirilen diğer bölgelere göre daha özel kılmıştır. Bu sebepten 17 yy'ın başlarından itibaren bölge üzerindeki çekişmeler ve askeri manevralar gittikçe azalmaya başlamıştır. Bunda Portekiz'in gücünün azalmasının payı büyüktür. Böylelikle Portekiz Osmanlı Devleti için bir tehdit unsuru olmayacaktı. 17. yy'ın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin birçok devletle savaş halinde olması ve Karadeniz'in kuzey bölgesinde ve Balkanlarda hatırı sayılır topraklar kaybetmesi Osmanlı'nın uluslararası arenada prestij kaybetmesine sebep olmuştur. Özellikle Avusturya, Rusya, İran ve Polonya ile bazen aynı zamanda bazen de birkaçıyla harp halinde olması Mısır üzerindeki gücünü

⁹ C.W.Ceram, **Tanrılar Mezarlar ve Bilginler**, İstanbul 1982, s.110 vd

¹⁰ Tufan Karaaslan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, Konya 1998, s.112 vd

¹¹ J.H. Kramers, "*Osmanlılar Devri*" **İA VIII**, İstanbul 1979, s.242

azaltmıştır. Bu durum bölgeye müdahale eden devletlerin sayısında bir artışa sebep olmuştur. Bilhassa Fransa, müdahale eden devletlerin başını çekmiştir.¹²

Fransız komutan ve devlet adamı Napolyon Bonapart, İtalya harplerinden önce tanınmış bir komutan değildi. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Fransız hükümetinden ordusunu eğitmek ve düzene sokmak için uzman subaylar göndermesini talep edince Napolyon Bonapart gönüllü olarak gitmeyi düşünmüş, bu yönde ihtilal hükümetine bir dilekçe sunmuştur. Dilekçesinde, Osmanlı İmparatorluğunun devamını Fransa'nın çıkarları için gerekli bulduğunu belirtmiştir. Lakin bu düşüncesi İtalya ordusu başkumandanlığına terfi ettikten sonra değişmiştir. Napolyon Bonapart'a göre Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzereydi ve O'nu savunma çabaları boşuna olacaktı. Bundan sonra Fransa'nın çıkarları Mısır'a yerleşmeyi gerekli kılmaktaydı.¹³

Napolyon Bonapart'ın İtalya ve Avusturya seferleri başarı ile sonuçlanmış bu zaferler neticesinde Campo Formio antlaşmasını imzalamış böylece Fransa, topraklarına Yedi-Yunan adası ile Arnavutluk'u kazandırmıştır. Fransa sadece bu bölgeleri ele geçirmekle kalmamış bir seri fetih programı da uygulamaya koymuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın fetih programından henüz haberdar değildi. Durum hakkında önceden bilgisi olan Rusya, Babıali'yi bilgilendirmek için İstanbul'a bir elçi göndermiş elçi, Fransızların Tulon'da, Marsilya'da sefer hazırlıkları yaptıklarını ve bu hazırlıkların Mora'ya yöneltilmesinin ihtimal içinde olduğunu ifade etmiştir. Babıali edindiği bu bilginin doğruluğundan şüphe duymuş ve duruma açıklık getirmek için Fransız elçisinden konu hakkında bilgi almak istemiştir. Fransız elçisi Direktuar hükümetinin böyle bir düşüncede olmadığını bu düşüncenin sadece Napolyon'un şahsi düşüncesi olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris elçisi Esseyid Ali efendiden gelen yazıların da ümit verici olmasına karşın Babıali'nin endişeleri tam anlamıyla son bulmamıştır. Fransa'nın Mısır'a sefer düzenleyeceğine bir türlü ihtimal vermeyen Babıali önceden alınması gereken tedbirleri almadığı için, bu ihmalin bedelini ağır ödemiştir. Napolyon 1 Temmuz 1798'de İskenderiye önlerine çoktan ulaşmıştır.¹⁴

¹² Sevdâ Kaya Özer, **Osmanlı Devlet İdaresinde Mısır** (Doktora Tezi), Elazığ 2007, s.16 vd

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara 1999 s. 25 vd

¹⁴ Enver Ziya Karal, V, s.27

Napolyon'un İtalya'daki zaferi Napolyon'un şöhretini arttırdığı gibi, Avrupa koalisyonunun güçlü bir üyesini de savaş dışı bırakmıştır. İngiltere yalnız kalınca, Fransa ile anlaşma yapmak istemiş fakat sömürgeler üzerinde yapılan pazarlıklarda bir uzlaşma sağlanamadığı için görüşmeler kısa sürede sonlanmıştır. Bunun üzerine İngiltere'yi dize getirmek isteyen Napolyon tarafından bir fikir öne sürülmüştür. Öne sürülen fikir Mısır'ın Fransa tarafından işgal edilmesi idi. Napolyon, projesini 2 Temmuz 1798'de uygulamaya koymuş önce İskenderiye'yi ele geçirmiş ardından 21 Temmuz günü Kölemenlerle yaptığı Ehramlar Muharebesi'ni kazanarak Kahire'yi işgal etmiştir.¹⁵

Babıali kısa bir tereddüitten sonra Rusya ve İngiltere ile ittifak yaparak Fransa'ya savaş ilan etmiştir.¹⁶ Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand Babıali'nin harp ilan etmesine karşın hiddete kapılmayarak Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşma yolu bulmaya çalışmıştır. Talleyrand'ın bu şekilde davranmasındaki amaç Babıali'yi gücendirmeden Mısır işgalini kabul ettirmektir.¹⁷ Diğer yandan Fransa'nın Mısır'ı işgali İngiltere ve Rusya'nın Akdeniz'deki çıkarlarını büyük ölçüde zedelemiştir. Bu durumdan oldukça rahatsız olan İngiltere, hemen bir İngiliz donanmasını Mısır'a sevk etmiştir. Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, Napolyon'un donanmasını bütün Akdeniz'de aramış, neticede donanmasını İskenderiye'de yakalamıştır. Ebukir koyunda demirlenmiş halde bulunan Fransız donanmasına ani bir baskın yapan Nelson, gece yarısı olması sebebiyle Fransız donanması tamamen yok etmiştir. Böylece Napolyon'un doğuda bir imparatorluk kurma hayali sonsuza dek yok olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden 18.yy'ın sonlarına kadar geçen zaman diliminde Mısır, Osmanlı devletine bağlı bir eyalet olarak yönetilmiştir. Eyaletin idaresinden sorumlu olan Beyler, bölgede asayiş sağlamaya, topladıkları vergileri Babıali'ye göndermek, Kölemenleri kontrol altında tutup isyan etmelerini önlemek maksadıyla görevlendirilmişlerdir. Lakin bu paşalar Mısır'da geçici olarak gönderildikleri için bölgenin kalkınması, teşkilatlanması konusunda herhangi bir

¹⁵ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara 1997, s. 55 vd

¹⁶ Lord Kinross, **Osmanlı İmp. Yükseliş ve Çöküşü**, İstanbul 2008, s.428 vd

¹⁷ İsmail Soysal, **Türk-Fransız Diplomasi münasebetleri (1789-1802)**, Ankara 1987, s. 246

girişimde bulunmamışlardır. Mısır uzun süre bu şekilde yönetilmiştir. Bu durum Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olmasıyla değişmiştir. Diğer paşalardan farklı bir siyaset izleyen vali, Mısır'ı Kölemenlerden temizlemiş ve bölgede alışılmışın dışında bir program uygulamıştır.¹⁸ Mehmet Ali Paşa'nın Memlukleri ortadan kaldırmasını müteakip II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya aynı yıl Arabistan'da bulunan ve giderek büyük bir sorun oluşturmaya başlayan Vehhabileri¹⁹ hizaya sokmasını emretmiştir. Hicaz'daki Vehhabi tehdidini ortadan kaldırmak için büyük bir askeri birlik oluşturan Mehmet Ali Paşa, bu birliğin başına da oğlu Tosun Paşa'yı getirmiştir. Mekke ve Medine bu kuvvetler tarafından ele geçirilmesine rağmen 1818 tarihine kadar Mehmet Ali Paşa, Vehhabileri hizaya sokamamıştır. Bu tarihle birlikte İbrahim Paşa, Necd bölgesine girerek Vehhabileri büyük bir bozguna uğratmıştır. Ardından ele geçirilen Vehhabi lideri Abdullah İstanbul'a sevk edilerek idam edilmiştir.²⁰

Muhammed İbni Abdülvehhab, Vehhabiliğin babası olarak düşünülmesine rağmen, aslında O'na Vehhabilik düşüncelerini aşıl原因an Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ve İslam'ı yıkmak için kötü amaçları için kullanan ve onu bir lider haline getiren İngilizler olmuştur.²¹

Irak'ın Basra kentindeyken genç Abdülvehhab, Londra tarafından Müslüman ülkelere gönderilerek Müslümanlar arasında ayrılıklar oluşturmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için gönderilen pek çok ajandan biri olan Hempher kod adlı İngiliz gizli ajanın etkisinde kalmıştır. Müslümanmış gibi davranan Hempher, Muhammed adını almış ve İbnül Abdülvehhab'la kurnaz bir şekilde uzun süreli yakın bir arkadaşlık kurmuştur. İbnül Abdülvehhab'ı para ve hediyelere boğan Hempher, çoğu Müslümanın İslam'ın temel inancını tehlikeli bir şekilde ihlal ettiğini bunun yanı

¹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VI**, Ankara 2000, s.85

¹⁹ Vehhabilik Hareketi Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Şeyh Muhammed İbni Abdülvehhab adlı bir zat İslam Dini esaslarına uygun olarak Hanbeli Mezhebi adı verilen yeni bir mezhep ortaya atmıştır. Hanbeli Mezhebi felsefesi; İslam Dinini Hz. Muhammed dönemindeki eski saflığına kavuşturmak ayrıca sonradan ortaya atılan fikir ve düşüncelerden kurtarmaktır. Vehhabilik hareketi III. Selim döneminden II. Mahmut dönemine kadar sürmüştür. Bkz., Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi I**, İstanbul 1986, s.470 vd

²⁰ Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)**, İstanbul 2010, s.322 vd

²¹ Geniş bilgi için Bkz., Mehmet Sıddık Gümüş, **İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı**, İstanbul 2014, s.22 vd

sıra kafir olmaları ve çok tanrılı dinlere inanmaları sebebiyle öldükleri yalanına inandırarak tam anlamıyla İbnül Abdülvehhab'ın beynini yıkamıştır. Hempher ayrıca rüyasında Hazreti Muhammed'in İbnül Abdülvehhab'ı gözlerinden öptüğünü ve onun en büyük olduğunu söylediğini ve İslam'ı sapkınlardan ve batıl inançlılardan koruması için Hazreti Muhammed'in vekili olup olmayacağını sorduğu yalanına inandırmıştır.

Hempher'in rüyasını duyunca Abdülvehhab sevinçten adeta çılgına dönmüş, İslam'ı saflaştırmak ve reformize etmek için yeni bir İslami tarikat kurmanın sorumluluğunu aldığına inanmaya başlamıştır. Hempher anılarında İbnül Abdülvehhab'ı "Aşırı istikrarsız, aşırı kaba, sinirli, ahlaktan yoksun, cahil, kibirli" biri olarak tanımlamıştır. İbnül Abdülvehhab'ı tipik bir aptal olarak gören İngilizler ona iki İngiliz ajan kadınla muta nikahı²² ayarlamışlardır. İlki Safia kod adlı Hristiyan bir kadın olup onunla hem Basra hem de İsfahan'da, diğeri ise Asia kod adlı Yahudi olup onunla da İran'ın Şiraz kentinde uzun süre birlikte yaşamıştır.²³

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği oldukça uzun sürmüş ve Mısır'da çok büyük işler başarmıştır. 1841 Fermanı'na kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Mehmet Ali Paşa, bu tarihten sonra özerkliğini ilan etmiş ve yarı müstakil bir devlet konumuna geçmiştir. Mehmet Ali Paşa sadece Mısır'ın idaresinden sorumlu olmamış, Sudan topraklarında Darfur, Kerdefan'ın gümrük idaresi ve Sina Yarımadası'nın asayişini de üstlenmiştir. 1841 Fermanı özel bir ferman olup Padişahın iradesiyle Mehmet Ali Paşa'ya²⁴ verilmiştir. Ayrıca bu ferman kısmi olarak Mısır anayasası olarak da kabul edilmiştir. 1841 Fermanı'ndan önce Mısır'da bir buhran yaşanmış, bu

²² Şii mezhebinde uygulanan kadın ve erkeğin belli bir süre ve ücret karşılığında anlaşarak başlattıkları evlilik çeşididir. Bazı kaynaklar geçici evlilik tabirini de kullanmaktadır.

²³ Abdullah Mohammad Sindi " *Britain and The Rise of Wahhabism and The House of Saud* " **Kana'an Electronic Bulletin IV, S.361**, 2004

²⁴ 1769 tarihinde Kavala'da dünyaya gelen Mehmet Ali Paşa'nın çocukluğu da burada geçmiştir. Postacılık ve simsarlık mesleklerinden sonra 18 yaşında askerlik hizmetine girmiştir. Mehmet Ali Paşa, zekası ve aklıyla Mısır'ın sadece yönetimini ele geçirmemiş aynı zaman Mısır 'da büyük icraatlar gerçekleştirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in bile ortadan kaldırmaya cesaret edemediği Memlukler onun zamanında ortadan kaldırılmıştır. Ülkenin idaresini ele aldıktan sonra Mısır'da endüstri, ticaret, ziraat alanında büyük bir devrim yapmış, uyguladığı yöntemlerle Avrupa usulüne yaklaşmıştır. Özellikle tarım alanında pamuk üretimine öncelik vermiş bu ürünün sulanması için kanallar açtırmıştır. Mısırlı çiftçiler ile Avrupalı alıcılar arasında serbest mübadele esasına dayalı ilişkilerin kurulmasına vesile olmuştur. Eğitim alanında ise Avrupa eserlerini Türkçe ve Arapça basan bir matbaa kurmuş, üç dereceli eğitim sistemini uygulayarak Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndermiştir. Bkz., Enver Ziya Karal, V, s.125; E.Z. Karal, VI, s.88; İA VIII " *Mısır* " , s.260

buhran Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere'nin yardımlarıyla kısa sürede önlenmiştir. 1841 Fermanı'nın Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi bu büyük devletlerin garantisi altında olmuş, bu garanti sebebiyle ferman devletlerarası bir nitelik kazanmıştır.

1841 Fermanı'nın bazı hükümlerine göre Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, her yıl Osmanlı devletine belli bir miktar vergi vermek zorundaydı, vali vergisini her yıl düzenli verdiği takdirde Mısır'ın gelirini istediği gibi kullanmakta serbestti. Ayrıca emri altındaki kara kuvvetleri ve deniz kuvvetleriyle yabancı devletlerin idaresi altında olmayan yerlerde otoritesini genişletme hakkına sahipti. 1841 Fermanı Mısır için bir dönüm noktası olmuş, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na idare ve hukuk yönünden bağlı muhtar bir eyalet durumuna gelmiştir. Mısır 1846 tarihine kadar Mehmet Ali paşa tarafından idare edilmiştir. Bu tarihten sonra Mehmet Ali Paşa eski gücünü kaybetmiş ve bunama alametleri göstermeye başlamıştır.²⁵ Bu sebepten yönetim el değiştirmiş yerine İbrahim Paşa vali olmuştur. İbrahim Paşa'nın valiliğinden bir süre sonra da yönetimi Mehmet Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa devralmıştır.

Yeni hidiv ²⁶ yaşının gereği genç, çalışkan ve çağdaşları diğer yöneticiler gibi otoriter bir karaktere sahiptir. Bunda Paris'te askeri eğitim almış olmasının etkisi büyüktür. Yine çağdaşı birçok yönetici gibi, bilgi ve kültürünü arttırmak için Avrupa'nın birçok başkentini ziyaret etmiş ayrıca Osmanlı'nın başkentinde memuriyet görevinde bulunmuştur. Hidiv İsmail Paşa'nın Mısır için oldukça büyük hayalleri vardır. O, Mısır'ı tam anlamıyla bir Avrupa devleti haline getirmek istemiş, hayallerinin gerçekleşmesi için de finansal desteği Avrupa devletlerinden borçlanmak suretiyle temin etmiş, borç aldığı paranın neredeyse tamamını Mısır için harcamıştır. Önce eğitim alanında yenilikler yapmış, meslek okulları ve teknik okullarının yanı sıra kütüphaneler, bilim dernekleri, müzeler kurmuş ayrıca Avrupa'da eğitim almış seçkinler sınıfı oluşturmuştur. Hidiv İsmail Paşa, sadece eğitim alanında icraatlara girişmemiş hukuk alanında da büyük reformlar gerçekleştirmiştir. Onun zamanında karma ve milli mahkemeler açılmış hukuk öğrencileri daha kaliteli bir eğitim almak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. İsmail Paşa'nın gerçekleştirmek istediği hayallerin

²⁵ Enver Ziya Karal, VI, s.85 vd

²⁶ Mısır valilerine verilen unvan olup aynı zamanda Farsça efendi anlamında kullanılır. Bkz., Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türki II**, (nşr. Fahrettin Demirkıran), İstanbul 1985, s.506

ardı arkası kesilmemiş, Kahire'nin Paris'e benzemesini hatta onun bir kopyası olmasını istemiştir. Bunun için de büyük havuzlar, geniş bulvarlar, köprüler, demiryolları ve bunun gibi birçok yeni uygulamayı hayata geçirmiştir.²⁷

İsmail Paşa, hem bir hükümdar gibi hareket etmiş hem de bunları yaparken herhangi bir plan ve program uygulamamıştır. Savurgan ve müsrif tavırlarından dolayı 1872 yılında Mısır'ın toplam borcu 100 milyon liraya ulaşmıştır. Devletin geliri 9.5 milyon iken ödemesi gereken yıllık faiz 7.5 milyon lirayı bulmuştur.²⁸ İsmail Paşa 1864- 1873 yılları arasında, Avrupa'dan 6 kez borç para almıştır.²⁹

İsmail Paşa, vadesi gelen borçları zamanında ödeyemeyince Fransa, Mısır maliyesinin denetlenmesi amacıyla bir komisyon kurulmasını teklif etmiş, kurulan komisyon hazineye hiç para kalmadığını görünce bir dizi öneride bulunmuş, fakat bu öneriler Mısır'a iflas bayrağını çektirecek türden olmuştur. Komisyonun önerilerini reddeden İsmail Paşa, borcun büyük bir kısmının sahibi olan Evelyn Baring'in isteği üzerine görevinden azledilmiştir.³⁰

İsmail Paşa'nın azledilmesi ve yerine Tevfik Paşa'nın geçmesine rağmen Mısır arzuladığı siyasi istikrara kavuşamamıştır. Halk arasında gerginlik ve huzursuzluğun artması Avrupa'nın müdahalesini gerekli kılmıştır. Avrupa'nın Mısır'a müdahalesi Mısır halkının tepkisine neden olmuş hatta bu durum Mısır'ın ilk milliyetçi kahramanı olarak gördüğü kişinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.³¹

Ahmet Arabi (Urabi)³² isyanı başlangıçta subaylar arasında önemsiz sayılabilecek bir olay olarak düşünülmüşse de ilerleyen dönemlerde hafife alınmayacak bir hadise olmadığı anlaşılmıştır. Olay; Hidiv Tevfik Paşa'nın köy kökenli askerlerin yükselerek subaylık statüsüne geçmelerine engel olacak bir yasa tasarısına onay vermesiyle başlamış, çıkan yasa tasarısı Arabi ve yandaşı bir grup

²⁷ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 2008, s.108 vd

²⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara 2008, s.88

²⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VII**, Ankara 1995, s.49

³⁰ Afaf Lutfi Al-Sayyid, **Mısır Tarihi**, 2010, s.70

³¹ William L. Cleveland, s.113

³² Ahmet Arabi, Mısır doğumlu, albay rütbesinde köy kökenli bir subaydır. Arabi, önce El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmüş, eğitimi tamamlandıktan sonra Mısır Ordusu'na katılmıştır. Kısa süre sonra Mısır halkının sesi olmuştur

subay tarafından hiç vakit kaybetmeden protesto edilmiştir. Başlangıçta oldukça az bir grup tarafından destek gören protesto hareketi ilerleyen dönemde neredeyse Mısır ordusunun tamamının desteğini almıştır. İsyanın artması deyim yerindeyse çığ gibi büyümesi neticesinde Hıdiv Tevfik Paşa yasa tasarısını derhal geri çekmek zorunda kalmıştır. Yine de hareket orada kalmamış sürmeye devam etmiştir. Lakin hareketin yönü değişmiştir, bu defa protestoların hedefinde türlü bahanelerle Mısır'ın içişlerine karışan Avrupa Devletleri yer almıştır. Avrupalı devletlerin uzun bir süredir Mısır'ın içişlerine karışmalarından rahatsız olan Mısır halkı bir araya gelerek milliyetçi bir kampanya başlatmıştır. Bunun üzerine Tevfik Paşa Arabi'yi Harbiye Nezareti'ne getirmek zorunda kalmıştır. Arabi, Harbiye Nazırı olmasının ardından hemen gerekli girişimlerde bulunarak Mısır maliyesi için harcama ve bütçelerin kontrolü maksadıyla oluşturulacak mili bir meclis kurmak için çalışma başlatmıştır.

Arabi Hareketi Fransa ve İngiltere'yi rahatsız etmeye başlamış ve her iki devlet için artık birer tehdit durumuna gelmiştir. İngiltere ve Fransa; Arabi ve yandaşlarına inanmamış dahası milliyetçi özellikleriyle bilinen bu hükümetin kendilerini Süveyş Kanalı'na³³ girişlerini kısıtlama ihtimalinden de korkmuşlardır. İngiltere ve Fransa'nın Arabi ile ilişkileri istenilen düzeyde gelişmemesindeki temel etken bu iki devletin Mısırlı halkın isteklerini ön planda tutan Arabi yerine esnek politikası ile tanınan Tevfik Paşa'nın idaresini tercih etmeleri olmuştur.³⁴

Ahmet Arabi'nin yönetimde olması ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmemesi sebebiyle İngiltere ve Fransa aralarında anlaşıp ortak bir nota vermiştir. Notada Mısır'da düzenin ilerleyebilmesinin yegane garantisinin Tevfik Paşa olduğu belirtilmiş, o lahzadan itibaren Hıdiv Tevfik Paşa, kurdurmuş olduğu yeni rejimle

³³ Dünyanın en önemli kanallarından biri olarak kabul edilen Süveyş Kanalı Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlar. Akdeniz, batıda Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na, Kızıldeniz ise güneydoğuda Babü'l Mendeb Boğazı ile Hint Okyanusu'na bağlanır. Bu nedenle Süveyş Kanalı hem Atlas Okyanusu'na hem de Hint Okyanusu'na kıyısı olan ülkelerle bağlantı halindedir. Bu bağlantı sebebiyle en kısa denizyolunu teşkil eder. Süveyş Kanalı 160-170 km uzunluğunda olup genişliği 120-200m arasındadır. Süveyş Kanalı 1859 tarihinde Fransız diplomat Ferdinand Dö Lesepe'sin dönemin Mısır Hıdivi Sait paşadan gerekli izni aldıktan sonra yapılmaya başlanmıştır. Fransa ile Mısır Hıdivi arasında yapılan antlaşmaya göre kanal, Fransa tarafından 99 yıl işletildikten sonra Mısır'a devredilecekti. Kanalin yapımı 10 yıl sürmüş olup 1869 tarihinde yapımı tamamlanmıştır. Bkz., Ramazan Özey, s.200

³⁴ William L. Cleveland, s.113 vd

işbirliği yapmasına gerek kalmadığını anlamış Arabi ve yandaşlarına karşı entrikalara girişmiştir. Bunu müteakip bir kaç ay sonra hıdiv ve tebaası arasında son kez hesaplaşmak maksadıyla gerekli hazırlıklar yapılmıştır.

Hıdiv ile muhalefet arasında bu gerginliklerin yaşandığı sırada ortaya atılan bir söylenti, var olan gerginliğin daha da artmasına sebep olmuştur. Çıkan söylentilere göre Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Halim yeni hıdiv olacak ve Tevfik Paşada Arabi ve yandaşları tarafından alaşağı edilecekti. Haberler Mısır'da bulunan konsoloslar tarafından daha da körüklenmiş çıkan söylentilerle ülkenin bir kaosa doğru sürüklendiğini ifade etmiş ortamın daha da karışmasına sebep olmuşlardır. Hatta daha da ileri giderek Arabi ve yandaşlarının hükümeti ele geçirmeye çalışan tehlikeli devrimciler olduğunu ve bunların ancak askeri yöntemlerle yok edilebileceğini dile getirmişlerdir.³⁵ Aslında çıkan söylentilerin tamamı İngilizlerin işine yaramıştır.

İngiliz Amiral Seymour, temmuz ayı başında İskenderiye bölgesinin sahilinde tahkimat yapıldığını iddia ederek şikâyetle bulunmuş bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı tahkimatın bir an evvel durdurulmasını istemiş, aksi takdirde bölgenin bombardımana tutulacağını hem Bab-ı Ali'ye hem de Mısır Hükümetine bildirmiştir. Konu ile ilgili olarak Kahire Elçisi araya girerek gerginliği azaltmak istemiş hatta bu konuda teminat bile vermiştir. Bab-ı Ali ise dost ve müttefik olarak kabul ettiği İngiltere'ye adeta yalvarmıştır.

Babıali'nin ve Mısır Elçisi'nin araya girmesi, İngilizler üzerinde herhangi bir etki yaratmamıştır. Mısır'a yerleşmek için bahane arayan İngilizler için yapılan tahkimat da geçerli bir bahane olmuştur. İngiltere'nin 9 Temmuz'dan itibaren donanmalarında bir hareketlilik gözlenmeye başlamış, İngiliz donanma komutanı Amiral Seymour donanmalarda bir düzenlemeye girmiş ve gemileri savaş nizamına sokmuştur. İngiltere'nin bölgeyi bombalaması kaçınılmaz olmuştur. İngiliz donanması 13 Temmuz günü İskenderiye limanını yoğun bir bombardımana tutmuş durum karşısında Arabi ve birlikleri herhangi bir müdahalede bulunmamış üstelik Arabi, birliklerini derhal şehir dışına sevk etmiştir.³⁶

³⁵ Afaf Lutfi Al- Sayyid,, s.73

³⁶ Enver Ziya Karal, VIII, s.96

İskenderiye limanında herhangi bir mukavemet görmeyen İngilizler kısa sürede şehri işgal etmiştir. Arabi, birliklerini şehir dışına sevk ettikten sonra İngilizlere saldırmak için gerekli zamanı beklemiş bu fırsat ise 13 Eylül 1882 tarihinde eline geçmiştir. Tel el-Kebir’de yapılan muharebenin galibi İngilizler olmuştur. Arabi, İngilizler tarafından esir alınarak Seylan’a sürgüne gönderilmiştir.³⁷ İngilizler tarafından esir alınan Arabi, vatana ihanet suçuyla yargılanmış olmasına rağmen O, halkının gözünde bir kahraman, vatanını yabancı işgaline karşı koruyan bir lider olarak hafızalarda yer etmiştir.

İngiltere’nin Mısır’a yerleşmesi Osmanlı- İngiliz siyasi ilişkilerinde derin bir değişim meydana getirmiştir. İngiltere, bunun ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğü ilkesi üzerine dayanan Şark siyasetini tümüyle terk etmiştir. Mısır’ın tarihi incelendiğinde bu ülkede kurulan bütün idarelerin Mısır’ı ele geçirmelerinin ardından daha sonra Arap Yarımadası’na da sahip olmaya çalıştıkları gözlenmiştir.

Bu durum Mısır’a yerleşen İngiltere için de geçerli olmuş, bu ülkeye yerleşir yerleşmez Arap yarımadasına gözlerini çevirmekten çekinmemişlerdir. Bu bölgeye yerleşmesi ise ancak Osmanlı İmparatorluğu aleyhine zararlı hareketlere girişmekle mümkün olmuştur. Tüm bu nedenlerden bir yandan Arap milliyetçiliğini, diğer yandan da Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermeni sorununu yaratmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra Osmanlının bölünmesi için tasarımlara sahip olan devletlere de güler yüz göstermeyi ihmal etmemiştir.³⁸

İngiliz hükümeti o dönemde yaşanan politik karmaşa ve milletlerarası çekişmeler sebebiyle işgalin geçici olduğunu, uzun vadeli olmadığını amaçlarının Mısır’a siyasi istikrar getirmek olduğunu, ülkede istikrarın sağlanmasıyla işgalin sona ereceğini dile getirmesine rağmen İngiltere Mısır’a siyasi istikrar getirmek için değil bu bölgeye bilhassa yerleşmek için girmiştir. İngiltere’nin Mısır’a yerleşmesi Avrupa’nın önde gelen devletleri tarafından menfaatlerine göre farklı biçimde karşılanmıştır.

³⁷ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara 1975, s.224

³⁸ Enver Ziya Karal, VIII, s.101

Bu hususta en fazla rahatsız olan ülke Fransa olmuştur. Çünkü Fransa, Mısır'da oldukça prestij sahibi bir ülke konumundaydı. Bu prestijini; Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgalinden sonra kazanmıştı. Napolyon Mısır'ı işgal ettiği sırada beraberinde götürdüğü uzman ve araştırmacılardan Mısır'ın tarihi hakkında araştırma yapmalarını ve bu bölgedeki servet kaynaklarını incelemelerini istemiştir. Bilim adamları ve araştırmacıların, yapmış oldukları incelemeler neticesinde Mısır'ın oldukça eski, zengin bir medeniyete sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Tüm bunların yanı sıra Fransa'nın, Süveyş Kanalı projesi fikrini ortaya atması ve bu projeyi gerçekleştirmesi Mısır'daki itibarını oldukça arttırmıştır.³⁹

Mısır'daki üstünlüğünü İngiltere'ye kaptıran Fransa, bunun neticesinde Şark politikasında değişikliğe gitmiştir. İngiltere'nin Berlin Antlaşması sonrası yürürlüğe koyduğu Osmanlı topraklarını bölüşme politikasına karşı, Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almış Mısır'da kaybettiği prestijini yeniden kazanma gayreti içerisine girmiş, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesini kabul etmemiş ve bu süre zarfında İngiltere'nin karşısında durmuştur. Osmanlı Devleti de İngiltere'nin Mısır'ı işgalini tepkiyle karşılamış fakat bu konuda herhangi bir girişim de bulunamamıştır. 1877- 1878 savaşı (93 Harbi) ve Berlin Antlaşması'nın uygulanmasından doğan sorunlar Osmanlı Devletini yeterince uğraştırması sebebiyle Osmanlı Devleti Mısır'ı kurtarmak için fiili karşı müdahale başlatamamış ülkeyi kendi kaderine terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰

Mısır ile İngiltere arasında daha önce benzeri görülmemiş ilişkiyi yönetmesi için seçilen kişi Lord Cromer olmuştur. Cromer, unvanını almadan önce Evelyn Baring olarak bilinen bu zat, 24 yıl boyunca Mısır'ın idaresinden sorumlu olmuştur. Mısır'da kaldığı bu süre zarfında asla Arapça öğrenmek istememiştir. Cromer, dikkat çekmeyen kibrine rağmen, dürüst ve kendini işine adanmış bir yöneticiydi. Mısır'da kaldığı uzun yıllar boyunca Mısır halkına yakınlık göstermiş fakat bunu bir yönetici edasıyla yapmıştır. Oldukça nüfuzlu biri olarak bilinen Cromer, Mısır'dan bir seri dışişleri bakanı geçmiş olmasına rağmen O, bulunduğu yerde tam 24 yıl kalmıştır.⁴¹

³⁹ Enver Ziya Karal, VIII, s.94

⁴⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)** , İstanbul 2006, s.427

⁴¹ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, İstanbul 2012, s. 150

Cromer, Mısır'ın yönetimini devralmasıyla birlikte birçok yeniliğe de imza atmıştır. Onun zamanında, drenaj sistemi uygulamaya konulmuş, ekilebilir tarım arazileri genişletilmiş, pamuk üretimi büyük ölçüde arttırılmış, Asvan Barajı inşa ettirilmiş, yaygın olan demir yollarının sayısını iki katına çıkarılmıştır.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Cromer İngiliz dokuma sanayiine rakip olabilecek yerel sanayi temelini gelişmesine de karşı olmuştur. Şöyle ki; Tütün ekimini yasaklamış, yerli sanayi kurma girişimlerinin önünü, ithal mallara ödenen vergilere denk vergilerle rekabet edemeyecek hale getirerek almıştır. Bundan başka Mısır pamuğunun ihraç edilmesine kasıtlı olarak engel olmuştur. 19.yy'ın sonlarına gelindiğinde Cromer yerli sanayiye yok etme pahasına da olsa Mısır'ı tüm borçlarını ödeyebilen bir ülke haline getirmiştir. Özetle ifade etmek gerekirse Mısır, İngiltere'nin hammadde tedarikçisi olmuştur.⁴²

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra bahsetmeden geçemeyeceğimiz bir husus vardır ki bu husus Cromer dönemine damgasını vuran Mehdi ayaklanması olmuştur. Olay Mehmet Ali Paşa döneminde ele geçirilen Sudan'da meydana gelmiştir. Mehdi olduğunu ileri süren bir kişi 1881 yılında Mısır'ın işgaline karşı bir isyan başlatıp kısa bir süre içinde Mısır Garnizonlarını ele geçirmiştir. Sudan'ı kaybetmeme hususunda oldukça kararlı olan Mısır, 1883 tarihinde Mehdi'nin bulunduğu bölgeye yeterince hazırlık yapmadan bir askeri birlik göndermiş, fakat bu birlik kısa sürede Mehdiye bağlı birlikler tarafından yok edilmiştir. Bunun üzerine İngiliz General Charles Gordon, Mehdi üzerine kendi birliğini göndermiş fakat Gordon'un birliği de Mehdi karşısında herhangi bir başarı elde edememiştir. Üstelik Gordon'un Hartum'da tuzağa düşürülerek öldürülmesi, Sudan'ın on yıl boyunca Mehdi ve haleflerine terk edilmesine neden olmuştur. Bu durumda hem Cromer hem de İngiliz Hükümeti Mısır maliyesini tekrar sıkıntıya sokacak pahalı bir askeri birlik gönderme taraftarı olmamıştır.

1890 yılına gelindiğinde Afrika topraklarına hücum devri başlamış, bunun üzerine İngiliz Hükümeti de Sudan'daki durumunu tekrar gözden geçirmiştir. Özellikle Güney Sudan bölgesinde bir Fransız birliğinin varlığı söylentisi Londra'ya

⁴² Afaf Lutfi Al-Sayyid, s.78 vd

ulaşınca İngiliz Kabinesi General Herbert Kitchener'in komutasında bir İngiliz- Mısır birliğinin Sudan'a hareketine izin vermiştir. General'in Sudan hareketi 1896 yılında başlamış olmasına rağmen Sudan'a ancak 1898 tarihinde girebilmiştir. Sudan'ın yeniden fethedilmesi üzerine bu bölgede Mısır ile İngilizler arasında ortak bir hükümet oluşturulmuş fakat bu ortak hükümet tabiri sadece ismen kullanılmıştır. Her şeyin bedelini Mısır Hükümeti demiş gerçek idareden ise İngiliz memurlar sorumlu olmuştur.⁴³

İngiliz işgalinden sonra Mısır'da gazeteciliğin yanı sıra siyasal ve kültürel alanda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Dönemin en önemli gazeteleri; el-Mukattam, el-Ahram, ve el-Hilal, kültürel ve toplumsal konulardan başka siyasi fikirler sunarak büyük bir amaca hizmet etmiştir. Dönemin diğer bir önemli gazetesi ise 1900 yılında kurulan El-liva yükselen Mısır protesto hareketini en iyi temsil eden yayınlardan biri olmuştur.

Gazeteyi ıkaran Mustafa Kamil, hukuk eğitimi almış, usta bir yazar aynı zamanda kusursuz bir hatip olarak tanınmıştır. Kamil'in çıkarmış olduğu gazete İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesi gerektiği hususunda düşünce ve yazılarla Mısır kamuoyunda siyasal bilincin uyanmasında ve toprak milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Çok geçmeden Mısır milliyetçileri, seslerini olabildiğince yükseltmiş ve bu durumdan da en çok Cromer rahatsız olmuştur.

1906 tarihinde huzursuzluk daha da artmış özellikle Danşvay bölgesinde İngiliz askerlerinin köydeki güvercinleri keyfi avlamaları bölge halkında rahatsızlık yaratmış ve duruma tepki göstererek İngiliz askerlerine saldırmışlardır. Saldırı sonucunda bir İngiliz askerinin ölmesi İngiliz hükümeti tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Olayın sorumlusu olan 52 kişi kurulan özel askeri mahkemede 32 dakika gibi kısa bir sürede yargılanmış ve bunlardan 4' idam edilmiştir. Bu olay milliyetçiler arasında büyük bir infiale neden olmuştur. Cromer bundan böyle bölgede dilediği gibi hareket edemeyeceğini anlamış ve istifa etmek zorunda kalmıştır. Cromer'in 24 yıllık saltanatı böylece sona ermiştir.⁴⁴

⁴³ William L. Cleveland, s.120 vd

⁴⁴ William L. Cleveland, s.121 vd; Afaf Lutfi Al Sayyid Marsot, s.79 vd

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı İngiliz işgalinde, oldukça karışık statüye sahip bir eyalet durumunda olan Mısır'ın bu durumu Birinci Cihan Harbi'ne kadar aynı şekilde devam etmiştir. Fakat harp sonrasında Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki bağlar bölgenin denetlenememesi ve İngiliz hegemonyası altında olması sebebiyle gevşemiş hatta kopma noktasına gelmiştir.⁴⁵

Birinci Cihan Harbi başladığı zaman Osmanlı Devleti'nin savaşa girmemesi sebebiyle Mısır, bi- taraf ülke konumundaydı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle söz konusu durum değişmiş, İngiliz hükümeti Osmanlı Devleti'ni düşman ülke ilan etmiştir. 5 Kasım 1914'te Mısır'daki İngiliz komutanlığı, Mısır'ın haklarını ve özgürlüklerini korumak adına savaş verdiklerini ve savaştan sonra Mısır'ın kendi kendini yöneten bağımsız bir devlet olacağı vaadinde bulunmuştur.⁴⁶ Güçlü dini bağları olan İslam devletine karşı savaşa girmekte tereddüt eden Mısır, bağımsızlık vaadi karşısında İngiltere'nin yanında yer almıştır. Mısırlılar, savaş sırasında İngilizlere hem ekonomik hem insani destek vermiştir. Harbin sona ermesiyle birlikte 1918 Kasım ayında Mısır'ın ileri gelenlerinden oluşmuş bir grup Mısır'ı bağımsızlığına kavuşturmak adına Vafd Partisini kurmuşlardır. Partinin bağımsızlık çalışmaları her ne kadar İngilizler tarafından hoş karşılanmasa da partinin göstermiş olduğu çaba olumlu sonuçlanmış, Mısır halkının yıllarca bastırılmış duyguları ve düşünceleri bu partinin çalışmaları sayesinde patlama noktasına gelmiştir.

Mısırlılar Vafd Partisinin yanında yer alarak bağımsızlık lehinde gösterilerini arttırmış, bu bağımsızlık hareketine peçeli kadınlardan köylüsüne, memurundan işçisine kadar herkes katılmıştır.⁴⁷ İngiliz hükümeti yaşanan bu gelişmeler karşısında bir süre bekle gör politikası uygulamış fakat isyan ve protestoların sona ermeyeceğini anlayınca Mısır'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunu müteakip devletin başına Kral Fuad geçmiştir. 1936 yılına kadar krallığını icra eden Fuad, saltanatı süresince İngiliz çıkarları ile milliyetçi istemleri uzlaştırma çabası içinde

⁴⁵ Rifat Uçarol, s. 429

⁴⁶ Sabit Duman, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu (1800 – 1967)**, Malatya 2006, s.223 vd

⁴⁷ William L. Cleveland, s.119 vd

olmuştur. 1936 tarihinde Kral Fuad'ın vefatıyla⁴⁸ birlikte yönetimi Kral Faruk devralmıştır. Mısır'ın son kralı olarak bilinen Faruk⁴⁹ 1952 yılında bir darbe sonucu görevden alınmış ve ülkeyi terk etmeye zorlanmıştır. Bu tarihten sonra da Mısır'da monarşi kaldırılıp cumhuriyet ilan edilmiştir.

⁴⁸ Kral Fuad'ın ölüm sebebine, kuzeni Prens Seyfeddin'in yıllar önce rovelverından çıkan kurşun gösterilmiştir. Atılan kurşun Kral Fuad'ın boğazına isabet etmiş bu sebepten devamlı bir şekilde öksürük nöbetlerine yakalanmıştır. Kral Fuad'ın vefatına neden olan illet boğazındaki bu hassas noktayı bulmuş ve artan öksürük nöbetleri kan seline dönüşmüştür. 19 ay boyunca bu şekilde devam eden durum kralın sağlığının daha da bozulmasına neden olmasının yanı sıra üstüne bir de kalp ve böbrek iltihabı eklenmiştir. Bkz., **Ayın Tarihi XXIX (Mayıs1936)**, Ankara, s.296

⁴⁹ Kral Faruk (1920-1965) , 1920 yılında Kahire'de dünyaya gelmiş, 1965 yılında Roma'da ölmüştür. Faruk, babası I. Fuad'ın ölümü üzerine 1936 tarihinde kral olmuştur. Kurnaz, kültürsüz, ihtiraslı, paraya ve kadınlara düşkünlüğüyle bilinen Kral Faruk, tahta çıktığı vakit halkın büyük sevgisiyle karşılanmasına rağmen ilerleyen zamanlarda çevresinde toplanan asalaklar sebebiyle halkın gözünden düşmüştür. Mısır İhtilalinden sonra tahtından indirilerek sürgün edilmiştir. Bkz., Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, İstanbul 1977, s.25

I.BÖLÜM

İNGİLİZ MANDASI ALTINDA MISIR

A. MISIR'DA İNGİLİZ YÖNETİMİ

a. Mısır Yönetiminin Tesisi

Mısır'ın büyük bir borç batağına saplanmasına sebep olan Süveyş Kanalı'nın 1867 tarihinde açılmasının ardından İngilizler, Mısır'ın içişlerine daha fazla müdahale etmeye başlamıştır. Oldukça ağır ekonomik sorunlarla boğuşmak zorunda kalan Mısır, ülkenin ihtiyaçlarını mümkün mertebe en aza indirmiş ayrıca İngiliz-Fransız borçlar komisyonunun kurulmasına müsaade etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere kısa bir süre sonra Süveyş Kanalı hisselerinin büyük bir kısmını satın almış bunu müteakip Mısır'ı ele geçirmek için uygun stratejiler geliştirmiştir. Fransa'nın Tunus'u ele geçirmesi, İngiltere'nin Mısır'ı işgalini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda Rusya ile harp halinde olması, ayrıca savaş sonrası Berlin antlaşmasının uygulamasından doğan yükümlülükler, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi ile ilgili meseleler Mısır için uygun bir politika geliştirememesine sebep olmuştur. Sadrazam Sait Paşa konu ile ilgili olarak İngiltere'ye savaş ilan edilmesi gerektiğini dile getirmiş de Abdülhamit söz konusu bu teklife sıcak bakmamıştır. 1882 yılında Meclisi Vükela Mısır konusunu görüşmek üzere müzakereler başlatmış, görüşmeler neticesinde İngilizlerin vereceği teminat karşısında sulh antlaşması imzalanmasına karar verilmiştir.⁵⁰

Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tarafsız kalmasını istemiş fakat bu talep Babıali tarafından göz ardı edilmiştir. Osmanlının Almanya ile ittifaka gireceğine dair söylentiler İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiştir. İngiltere'nin bu hususta en büyük endişesi Osmanlı Devleti'nin Mısır'a karşı yapacağı askeri hareket olmuştur. Bu sebeple 1914 yılının kasım ayında Mısır'da bulunan İngilizler burada sıkıyönetim ilan etmiş ardından Mısır

⁵⁰ Sevda Kaya Özer, s.238 vd

ahalisine üç bildiri duyurmuşlardır. Söz konusu bu bildiride Mısır'ın İngiliz himayesine girdiği ülkedeki Osmanlı egemenliğinin sona erdiği açıklanmıştır. İngiltere'nin bu bildiriye açıklamasındaki amacı Osmanlı Devletinin yapacağı saldırıya karşı Mısır'ı ve Mısır ahalisini korumaktır.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1.Dünya Savaşı'na girmesi savaşın dengelerinin değişmesine sebep olmuştur. Zira padişahın halife sıfatıyla cihat çağrısında bulunması özellikle İngilizlerin hakim olduğu topraklarda bir panik ortamı yaratmış ve İngilizlerin bu konuda önlem almasını gerektirmiştir. Bu arayış İngilizleri padişahın cihat çağrısına olumlu yanıt vermeyen sadece başarı için dua edeceğini dile getiren Mekke Şerifi Hüseyin'e yönlendirmiştir. Şerif Hüseyin'in zafiyetleri İngilizler tarafından iyi tespit edilmiş iktidar hırsı ve halife olma isteği göz önünde tutularak vaatlerde bulunulmuştur.

Bütün dünyada olduğu gibi 20.yy başlarında Arap yarımadasında da milliyetçilik rüzgârları esmekteydi. Araplar bir federasyon kurmayı düşünmüş bunun için de gizli örgütler oluşturmuşlardır. Bu süreçte ön plana çıkan Şerif Hüseyin, Irak ve Suriye'nin milliyetçi liderlerini organize etmiştir. Oğlu Faysal'ı Şam'a göndermek suretiyle Arap dünyasında çıkarılabilecek milliyetçi bir isyanın nabzını yokladı. Faysal'ın tespiti çekincelerle doluydu. Çünkü çıkarılacak bir isyanla Osmanlı İmparatorluğu'ndan özgürlük kazanılsa da sonraki süreçte daha güçlü bir Avrupa Devleti'nin sömürgesi olmak kaçınılmaz görünmüştür. Bu yüzden Fransa, Rusya, İngiltere'nin tam özgürlük adına garanti sunmalarını istemiştir.

1915 yılında Faysal'ın tekrar Şam'a gitmesiyle Arap milliyetçi liderleri ona İngilizlerle hangi şartlar altında işbirliğine gidileceğine dair bir protokol sunmuş bu protokolda Akdeniz'den Basra Körfezi'ne; Anadolu'dan Hint Okyanusu'na kadar İngilizler tarafından tam bağımsızlığı tanınmış bir ülke talep edilmiştir. Faysal dönüşünde durumu babasıyla paylaşmış Şerif Hüseyin bu talepleri İngiliz Yüksek Komiseri McMahon'a iletmış bu taleplerinin yanı sıra halifelik için kendisinin desteklenmesini istemiştir. Arap dünyasının tek elden yönetilmesi İngiliz politikasına

⁵¹ Şenay Karaçam, **20.yy Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s.44

aykırıydı. Ayrıca Fransızların da bu coğrafyada bazı planları bulunmaktaydı ve bu gelişmeler onları da rahatsız etmekteydi. McMahon'un Şerif Hüseyin'e cevabı halifelik konusunda olumlu olmuştur. Sınırlar konusunda yapılacak bir müzakerenin durumu netleştireceği belirtmiştir. Bu yoruma açık ifade Şerif Hüseyin tarafından yanlış algılanmış ve taleplerinin onaylandığı fikrine kapılmıştır. Durumun teyidi için McMahon'a tekrar bir mektup yazan Şerif Hüseyin Mersin, Adana, Halep ve Beyrut'un da bu sınırlar içinde düşünülmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵²

İngiliz Hükümeti 1915 tarihinde Şerif Hüseyin ve McMahon'un yazışmaları ile ilgili Fransa'yı bilgilendirmiş ardından kendi menfaatleri doğrultusunda Asya Türkiye'si ile ilgili görüşme talebinde bulunmuştur. Söz konusu görüşme talebi Fransa tarafından olumlu karşılanmış yapılan müzakereler neticesinde Arap vilayetlerinin paylaşılması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşmanın müzakeresini İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges-Picot yürüttüğü için antlaşmaya Sykes-picot antlaşması adı verilmiştir. Antlaşmaya göre; "Suriye'nin Akka'dan itibaren Kuzey'e doğru bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı. Bağdat- Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilecekti. Geriye kalan topraklarda bir Arap Devleti veya Arap Devletleri federasyonu kurulacaktı. Bu devlet de Akka- Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, Güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrıldı. Ayrıca, İskenderun serbest liman; Filistin de uluslararası bölge oluyordu."⁵³

Bu iki zat 1916 yılında Rusya'ya giderek antlaşma konusunda Dışişleri bakanıyla görüşmüş antlaşma hususunda destek talep etmiştir. Bunun üzerine Rusya Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin kendisine verilmesi şartıyla bu antlaşmaya destek vereceğini beyan etmiştir. Rusya'nın rıza göstermesiyle antlaşma 10-23 Ekim 1916 da son şeklini almıştır. Antlaşmanın son şekline göre Rusya Van'ın güneyinden Trabzon'un batısına kadar birçok bölgeyi topraklarına katacak buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın Suriye, Adana ve Mezopotamya bölgelerini paylaşmasına ses

⁵² Sabit Duman, s.50vd

⁵³ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara 1978, s.42

çıkarmayacaktı. Yapılan görüşmeler neticesinde Sykes-Picot antlaşması kabul edilmiştir.

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında oluşan bu üçlü ittifakı öğrenen İtalya duruma sessiz kalmamış bu muazzam paydan kendisi de nasiplenmek istemiş bu sebeple Anadolu coğrafyası üzerinde elde ettiği hakların tekrar gözden geçirilmesini talep etmiştir. 19 Nisan 1917’de İngiltere, İtalya ve Fransa arasında yapılan görüşmeler neticesinde Saint-Jean de Maurinne antlaşması imzalanmıştır. İtalya’nın bu gizli paylaşımı kabul etmesi karşılığında sus payı olarak Mersin, İskenderun bölgeleri bırakılmıştır.⁵⁴

1917 yılında Bolşevik ihtilaliyle birlikte Rusya Avrupa sömürgesi durumunda olan halkları ayaklandırmak için yapılan tüm gizli antlaşmaları ortaya dökmüş bu durum Mekke Şerifi Hüseyin’in planlarının suya düşmesine sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Sykes-Picot antlaşmasını öğrendiği vakit padişah durumla ilgili olarak Şerif Hüseyin’e bir elçi göndermiş ve Osmanlı halifeliğinden ayrılmaması nasihatinde bulunmuş fakat bu öğüt Şerif Hüseyin tarafından görmezden gelinmiş İngiltere’ye biata devam etmiştir.⁵⁵

b. Manda Yönetimi Altında Mısır Krallığı’nın Teşekkülü

Mısır’ın günümüz medeniyetine ulaşılmasında büyük bir payı olmasına rağmen bu medeniyetin özgürlüğüne ulaşması oldukça geç olmuştur. Bunda Afrika ülkesi olmasının ve sosyopolitik olarak aşiret kültürünün yaygın olmasının payı büyüktür. Mısır’ın bağımsızlığına ulaşmasında en önemli olaylardan biri Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi olmuştur. O güne kadar Osmanlı’ya bağlı bir eyalet olan Mısır işgal sonrası Avrupa’yla tanışmış; Fransız İhtilali’nin dünyaya duyurduğu özgürlük ve demokrasi kavramını tanımıştır. Özellikle Fransız gazetelerin Mısır’daki kültürel ve entelektüel olgunlaşmasında etkisi muazzamdır. Bu süreç tamamlanacak ve sonunda mutlaka özgürlüğe ulaşılacaktır. Sorun bu özgürlüğün ne zaman gerçekleşeceğidir.

⁵⁴ Ömer Kürkçüoğlu, s.43

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, “*Hilafetin Dış Cephesi*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XIV, 1998, S.41, s.353

20'yy'ın başında İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi karanlık ve çalkantılı dönemlerin başlangıcı olmuştur. Zira İngilizler politika gereği tarih boyunca özgürlük hususunda müsamahakâr davranmamışlardır. Buna rağmen Mısır halkı özgürlüğe kavuşmak için ilk adımlarını 1919 yılında atmıştır. Said Zağlul başkanlığında oluşturulan bir heyet İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Sir Reginald Wintage'den Londra'daki barış konferansında Mısır sorununu savunmak için izin istemiştir. Ama İngiliz hükümetinin böyle bir heyeti muhatap kabul etmemesi üzerine Mısır başbakanı 1 Mart 1919'da istifa etmiştir. Bu Mısır'da yanacak olan özgürlük ateşinin ilk kıvılcımı olmuştur. El-Ezher öğrencileri ve halk ayaklanmış⁵⁶ grev ve gösteriler İngilizleri zor durumda bırakmıştır. Ayaklanmalar ve grevler başlayınca Said Zağlul ve üç politikacı arkadaş yakalanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu çalkantılı dönem yaklaşık 3 yıl sürmüş ve sonucunda 28 Şubat 1922'de Mısır tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Mısır Sultanlığı bağımsızlığını ilan etmesine rağmen birkaç konuda inisiyatifi İngiltere yönetimine bırakmıştır. İngilizlerin haberleşme güvenliği, Sudan'ın yönetimi, azınlıkların durumu ve Mısır'ın yabancılar tarafından işgali durumunda savunulması gibi şartlar İngiltere'ye Mısır'ın iç ve dış meselelerine sürekli müdahale hakkı vermesi sebebiyle bu şartlar altında Mısır'ın bağımsız bir devlet ilan edilmesi şekilden öteye gitmemiştir.⁵⁷

Sultan Ahmet Fuat'ın 15 Mart 1922'de Kral unvanını alıp monarşiyi ilan etmesiyle Mısır'da bağımsızlık adına çok büyük bir adım atılmıştır. Bir komisyon tarafından Belçika Anayasa'sı temel alınarak hazırlanan anayasa 19 Nisan 1923'te resmen yayınlanmıştır. Bu yeni oluşumda parlamento meclis ve senatodan oluşmuş

⁵⁶ Muhammed Ferid hatıralarında ayaklanma ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir :” Gösteri yapanlar yüksekokul, lise ve Ezher öğrencileri ile genç memur, avukat ve hakimlerden oluşuyordu. Bu gösterilerden bazıları sakin bir şekilde sona erdi. Bazılarında ise polisle çatışmalar olmuş ve işgal ordusu çatışma sonrasında silah kullanmış; Mısır, Tanta , İskenderiye ve diğer vilayetlerde pek çok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu yapılan mezalim sebebiyle halkın öfkesi daha da artmış ve demiryollarını tahrip etmek, istasyonları yakmak, İskenderiye'den Asvan'a bütün bölgede telgraf tellerini kesmek için hemen pek çok grup teşekkül etmişti. Bu hareket bütün vilayetlere yayılmıştı.. Bunun üzerine General Allenby hemen bölgeye döndü. Yumuşaklığı ve sertliği bir arada uygulamak istedi. Etrafındaki demiryollarına zarar verilen köy ve şehirlerin uçaklar aracılığıyla bombalanarak cezalandırılmasına ülkede ayaklanma hareketlerinin bastırılması için motorize bölükler meydana getirilmesine ve bu hareketi düzenleyenlerin yargılanması için askeri mahkemelerin kurulmasına dair sert emirler çıkarttı. Ancak bu gösterilerde İngiliz askerinin olaya karışması çok kişinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlandı” Muhammed Ferid, **Mısır Mısırlılarıdır**, İstanbul 2007, s.499

⁵⁷ Hilal Görgün,” Mısır”, **DİA XXIX**, s.571

krala başbakanı atama ve görevden alma, meclisi dağıtma, senato başkanı ve senatonun beşte ikisini tayin etme ile bütün kanunları veto etme hakkı tanınmıştır. Kralın yetkilerinin çok geniş olması Mısır ulehasının bağımsızlık taleplerine aykırı bir durum olarak algılanmıştır.⁵⁸

1924 Ocak ayında Said Zağlul'un kurduğu Vafd Partisi'nin seçimleri kazanması Mısır'ın bağımsızlığında önemli bir süreci başlatmıştır. Mısır'ın tam bağımsızlığını ve Sudan'ın Mısır'a ilhakını isteyen, İngiltere'nin Sudan Genel valisi ve Mısır ordu kumandanı Lee Stack'in 19 Kasım 1924'te Kahire'de öldürülmesi üzerine had safhaya ulaşmıştır. Bunun üzerine Said Zağlul istifa etmiş Kral ise Said Zağlul'un istifasıyla boşalan başkanlık koltuğuna daha ılımlı kişileri oturtmuştur. 1920 ile 1930 yılları arasında Mısır siyaseti Kral, Vafd Partisi ve İngiltere arasındaki çekişmelerle yönlendirilmiştir. Kral, İngilizlere iyi görünmeye, Vafd Partisi de tam bağımsızlık kazanmaya çalışmıştır. İngiltere ise kendi çıkarlarına aykırı hiçbir duruma müsamaha göstermemiştir. Bu süreçte birçok hükümet kurulmuş ve defalarca İngilizlerle masaya oturulmuş ve fakat hiçbir sonuç alınamamıştır.

1927'de Said Zağlul'un vefatı bir dönemin kapanmasına neden olmuş, Vafd Partisi'nin başına Nahhas Paşa geçmiştir. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi Mısır için bir fırsat olmuş ve görüşmeler tekrar başlatılmıştır. Müzakereler neticesinde 26 Ağustos 1936'da Mısır ile İngiltere arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada savaş zamanlarında iki tarafın işbirliği yapması, Mısır savunma kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve İngiliz ordusunun son olarak Süveyş Kanalı bölgesiyle sınırlandırılması, İngiliz İşgalinin aşamalı olarak kaldırılması ve muahedenin 20 yıl süreyle geçerli olması karara bağlanmıştır. Bunun sonucunda Mısır İngiltere'nin de desteğiyle 1937'de Milletler Cemiyeti'ne alınmış ve ağır şartlar taşıyan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Mısır'da bağımsızlığın kazanılmasında etkili olan Fuat 1936'da vefat etmiş ve yerine oğlu Faruk geçmiştir.⁵⁹

ba. Mısır'da Krallığın Teşekkülünde İngilizlerin Beklentisi

Sultan Fuat Mısır'ın bağımsızlığı kazanmasının ardından kral unvanını almış eskiyle bağlantısını kesmeyerek mevcut durumu devam ettirmiştir. Bu sırada Mısır'da

⁵⁸ Hilal Görgün, s.571

⁵⁹ Hilal Görgün, s.572

yeni bir sisteme geçişin sinyalleri verilmiş mevcut yapı ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Her ne kadar Mısır'ın bağımsızlığı İngiltere tarafından kabul edilmiş gibi görünse de İngiliz korumasının hala devam etmesi Mısır halkının dikkatinden kaçmamıştır. Ortadoğu bölgesinin ve Arap dünyasının önemli merkezlerinden biri olan kültürel zenginliğinin yanı sıra büyük bir medeniyet birikimine sahip Mısır'ın tüm bu özelliklerinin dışında Hint Deniz yolu üzerinde bulunması, Süveyş Kanalı sayesinde deniz geçişlerini kontrol etmesi İngiltere'nin bu bölgedeki çıkarlarını ve buradaki konumunu güçlendirmek için bulduğu her fırsatı iyi değerlendirmesine neden olmuştur.

1936 yılında Kral Fuad'ın ölmesi üzerine tahta Kral Faruk geçmiş ardından İngiltere ve Mısır arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Mısır'daki İngiliz hakimiyeti sona ermiş gibi görünse de yapılan antlaşma Mısır'ın bağımsızlığı adına istemeden de olsa bazı tavizler vermesine neden olmuştur. Söz konusu tavizlerden bazıları İngilizlerin Mısır havalimanlarını dilediği gibi kullanabilmesi ve Süveyş Kanalı'nın her iki tarafında asker bulundurmak suretiyle kanalın kontrolünden sorumlu olması ayrıca Mısır ordusunu yönlendirmeye devam etmesi, Mısır'ın kazanmış olduğu bağımsızlığa gölge düşüren askeri meseleler olmuştur. İngiltere yapılan ittifak antlaşmasıyla İskenderiye ve Kahire'den tamamen çekilmesine rağmen Sudan'ın durumu herhangi bir anlaşmazlık çıkmasını diye gündeme getirilmemiştir. Sudan, İngiliz hükümeti için oldukça stratejik öneme sahipti bu sebepten bu bölge üzerinde kontrolünü kaybetmemeye özen göstermiş ve Sudan'ın Mısır'ın kontrolüne girmemesi için büyük bir çaba göstermiştir. İngiltere için Sudan'ı kontrol etmek Kızıl Deniz ve Mısır'ı ve Doğu Afrika'nın birçok limanını kontrol etmek demektir. Bu yüzden İngilizler Mısırlılara sürekli teminat vermekten kaçınmamıştır.⁶⁰

bb. Mısır Krallığı'nın Teşekkülü karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Ahalinin Tavrı

Fransız İhtilaliyle başlayan özgürlük ateşi önce Avrupa'yı kısa bir süre sonra tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 19.yy 'ın sonlarına doğru Batılı devletlerin de etkisiyle ortaya çıkan Arap dünyasındaki özgürlük hareketi dünyanın üç kıtasına

⁶⁰ Sabit Duman, s.232 vd

yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğunu derinden etkilemiştir. Özellikle Mısır'ın entelektüel aydınları yayınladıkları beyannamelerde Türkleri ve Osmanlı hükümetini sert bir dille eleştirmiş Osmanlı yönetimi altındaki tüm halkları bağımsızlık adına isyana davet etmişlerdir. Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte İngiltere Mısır'ı topraklarına kattığını tüm dünyaya duyurması gelişme aşamasında olan Mısır milliyetçiliğinde ilk etapta büyük bir hayal kırıklığı yaratmış fakat kısa bir süre sonra bu durum yeni ve farklı bir boyut kazanmıştır. Mısırlı aydınların eleştirdikleri ve kurtulmak istedikleri Osmanlı idaresine karşı başlattıkları protesto hareketi yönünü İngiltere'ye çevirmiştir.⁶¹

Birinci Cihan Harbi sırasında Wilson tarafından yayınlanan ve sömürge altında olan devletler için büyük bir umut kaynağı olan ilkeleri, Mısır için de bir umut kaynağı olmuş bu sebeple dünyanın yeniden şekillendirildiği Paris Barış Konferansı'na bel bağlamışlardır. Özellikle İngiltere I. Dünya savaşı sırasında İttifak devletleri karşısında daha güçlü olmak için çeşitli vaatlerle sömürgelerinden ve Arap dünyasından yardım talep etmiş ve bu yardım karşılığında özgürlük sözü vermiştir. Savaş bittikten sonra bağımsız olacağını düşünen mısır halkı, savaş sonrası İngiltere'nin Mısır'dan çekilmeyip üstelik ülke yönetiminde söz sahibi olmak istemesi üzerine Vafd Partisi önderliğinde birleşerek şiddetli bir isyan hareketi başlatmış bu mücadelede kendilerine Mustafa Kemal'i örnek almışlardır.

Mısır halkı Mustafa Kemal'i adeta bir kahraman olarak görmüş ve O'nunla iletişim kurmanın yollarını aramışlardır. Mustafa Kemal bu özgürlük mücadelesine büyük bir destek vermiş her fırsatta onların yanında yer aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa sadece Mısır'da değil diğer Arap ülkelerinde başlayan bağımsızlık hareketini tüm iyi niyetiyle desteklediğini dile getirmiş ardından mevcut dini gerçeklerin Türklerle Arap halkını zoraki olarak bir arada tutamayacağını bu hususta tek vücut halinde hareket edildiği takdirde emperyalizmin oyununun bozulacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal bu hususla ilgili düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir:

⁶¹ Mehmet Okur, “*Türkiye –Mısır İlişkileri ve Mısırlı Bir Gazetecinin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa*” **MTAD VIII**, Ankara 2011, s.200

“Ümit ederim ki müsait bir barış antlaşmasından sonra vaziyetimiz güzel idare edilirse evvelki sınır içeresindeki vaziyetimizden daha iyi olur. Bu noktada bir fikir izah etmek istiyorum. Cemiyetimiz nokta-i nazarından çizdiğim sınır haricinde kalan dindaşlarımızla, bu muhterem kardeşlerimizle aynı sınır içinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz her tarafta, Suriye’de, Irak’ta, Yemen’de Şark’ta kendi içlerinde varlıklarını muhafaza ve bağımsızlık temini için mesai sarf ediyorlar. Bütün bu İslam parçalarının bağımsızlığa kavuşmaları İslam alemi için ne büyük bahtiyarlık olur.”⁶²

İsmet İnönü konu ile ilgili olarak Türk Milleti adına bir beyanat vermiş ve bu beyanatta Türk milli mücadelesi başladığı vakit Arap camiasına herhangi bir ikileme mahal vermeyecek bir şekilde tüm iyi niyetlerini gösterdiklerini Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan milletlerin kendi arzularıyla kendi kaderini çizmeleri gerektiğini, ayrıca Türk ahalisinin Araplar devletleri üzerinde herhangi bir hak ve taleplerinin bulunmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.

Mısır’da ve Mısır basınında Mustafa Kemal adeta bir halk kahramanı olarak lanse edilmiş ayrıca istiklalin sembolü olarak gösterilmiştir. Konu ile ilgili El-Mukattam gazetesi bir makalesinde şu ifadeye yer vermiştir:

“Vahideddin’i hilafetten uzaklaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisi, Allah yardım ederse çok daha büyük hizmetler edecektir... İslam’ın koruyucuları Kemalistler, bütün Müslüman milletlere özgür yaşamak için örnek olacaklardır. Müslüman dünyası artık himaye ve manda altında kalmaz.”⁶³

Tüm bu tartışmaların yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Mısır ve Ortadoğu ülkeleriyle dış politikasını geliştirmeye çalışmış ayrıca Arap dünyası ve Mısır üzerindeki İngiliz mandasının biran önce kalkması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Türkiye bu konuda gerekli adımları atmaya hazır olduğunu belirtmiş hatta Mekke’de toplanan İslam Konferansı’na katılarak bu konudaki hassasiyetini göstermiştir. Türkiye’nin bu hususta yapmış olduğu girişim Arap devletleri tarafından takdirle karşılanmış Ankara hükümetiyle bir şekilde temasa geçmenin yollarını

⁶² Mehmet Okur, s.201

⁶³ Mehmet Okur, s.202

aramışlardır. Bu ülkelerden biri de Avrupa müessesese ve yaşam tarzına oldukça yakın olan ve İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Mısır Krallığı olmuştur.

B.TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ VE MISIR KAMUOYU

a. Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi

Mısır'da Anadolu'yla ilgili ilk haber El-Ahram gazetesindeki İzmir'in İşgali haberidir. Olay yorumsuz olarak aktarılmıştır. Sonraki günlerde yine aynı gazetede İzmir'e Yunan askerleriyle birlikte, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan askerlerinin de girdiği belirtilmiştir. Mustafa Kemal adı ilk defa Erzurum Kongresi döneminde Enver Paşa'yla beraber anılmıştır. Bu iki ismin Rus Bolşevik hareketiyle birlikte oldukları duyurulmuş ve birlikte hareket ettikleri görüntüsü verilmiştir. El-Ahram gazetesinde Haziran 1919'da işgallere karşı ilk direnişin bilgisi verilmiş, 4 Ağustos 1919'da İstanbul muhabirinin verdiği bilgiye dayanılarak verilen haberde Dâhiliye Nezareti'nin Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in yakalanarak tutuklanmasının istenildiği, emirlerin Anadolu Vilayetlerine gönderildiği, İzmir civarında işgallere karşı milis gruplarla mücadele verildiği ve Anadolu'da yeni bir yapılanmanın işareti olarak bir kongrenin yapılmakta olduğu belirtilmiştir. Aynı konu The Times gazetesindeki çeviriyle 'Erzurum'da Türk Kongresi' başlığı ile haber olarak aktarılmıştır.⁶⁴

Mısır'da El-Mukattam gazetesi hariç bütün yayın organları itilaf Devletleri karşıtı olmuştur. El- Mukattam'ın İngiliz yanlısı olması sebebiyle gazetede Anadolu'daki direnişten pek bahsedilmemiş, bahsedildiğinde de kaynak olarak Reuters veya Yunan askeri kanadının resmi açıklamalarına dayanılarak haber yapılmıştır. Bu kayıtsızlık sadece Anadolu direniş hareketine karşı değildir. İngilizlerin aleyhinde gelişen her olay yok sayılmış, Mısır'daki milliyetçi kesimin özgürlük çağrıları da görmezden gelinmiştir. El-Mukattam'da Mısır'ın siyasi olarak en çalkantılı dönemi, diğer basın organlarına göre farklı yansıtılmış yaşanan gelişmeler sıradan ve doğal olarak aktarılmıştır. El-Mukattam'ın Milli Mücadele'yi görmezden gelmesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapılmasına kadar devam etmiştir.

⁶⁴ Mehmet Serhat Yılmaz, "Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerinde Bir Araştırma (1919-1922)", *Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, S.2 s.102

Kongrelerin gerçekleştirilmesiyle olayın ciddiyetinin farkına varılmış, Milli Mücadele aleyhinde haberler yapılmaya hatta karalama girişimlerine başlanmıştır. Hatta Anadolu işgalinin geçici olduğunun haberleri yapıp Milli Mücadele'nin Yunanlılara karşı saldırıya geçmesi halinde İstanbul'un Türklerin elinden çıkabileceğinin sinyallerini vererek güya telkinlerde bulunulmuştur. El- Mukattam gazetesinde Mustafa Kemal ismi ilk defa 22 Temmuz 1919 tarihinde kısa bir haber şeklinde karşı bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu tarihten sonra da Milli Mücadele'yle ilgili çıkan haberler; gazetenin önemsiz bölümlerinde, kısa haberler halinde ve Milli Mücadele aleyhinde olmuştur.⁶⁵

Kongreler zamanında Mustafa Kemal'in ve Milli Mücadele'nin sorgulandığı ilk yazı bir makale şeklinde El-Ahram Gazetesi'nde yayımlanan "Mustafa Kemal Anadolu'da Ne Yapıyor" makalesidir. Bu makalede Mustafa Kemal'in kim olduğu ve siyasi görüşü aktarılmış ayrıca Mustafa Kemal'in eski bir ittihatçı olduğu ifade edilmiştir. Yazıda Selanik'te doğduğundan, aldığı askeri görev ve başarılarından bahsedilmiş, Enver Paşa'yla olan husumeti ifade edilmiştir. Buna ek olarak Mustafa Kemal'in şimdiki mevcut hükümeti devrim yoluyla değiştirmeye kasteden devrim hareketinin lideri olduğuna vurgu yapılmıştır. Verilen haberde Mustafa Kemal'in meclisini Erzurum'dan Sivas'a taşıdığı ve orada yeni bir hükümet kurduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele askeri kuvvetlerin Alman subayların ellerinden savaş dersleri alan subaylar tarafından yönetilmesi sayesinde gittikçe güçlendiği belirtilmiştir. Yine El-Ahram, 22 Eylül 1919 tarihinde Milli Mücadele mensuplarının Sivas'ta bir kongre düzenlediğini vurgulayarak gelişmeleri duyurmuştur. Aynı gelişmeyle ilgili El-Mukattam gazetesinde 4-11 Eylül'de yapılan Sivas Kongresi'nin ardından Anadolu Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'yle haberleşmeyi kesme kararı aldığı, bu kararın Anadolu Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'ni tanımadığı anlamına geldiğini dile getirmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra yapılan 'Mustafa Kemal'in Şartları' adlı haberde ise Mustafa Kemal ve kurmaylarının İstanbul Hükümeti'nin barış tekliflerinin reddetmesinden ve ileri sürdüğü şartlardan bahsedilmiştir.⁶⁶

⁶⁵ Mehmet Serhat Yılmaz, s.103

⁶⁶ Mehmet Serhat Yılmaz, s.105

Anadolu’da Milli Mücadele’nin şekillenmeye başladığı dönemlerde Mısır basınındaki en önemli polemik konularından biri Mısır’ın hukuki konumu olmuştur. Birinci Cihan Harbi’nden Osmanlı Devleti’nin yenik ayrılmasıyla İstanbul’un Mısır üzerindeki hukukunun kalktığını savunanlar olduğu gibi bunun tersinin savunanlar da mevcuttur. Bu gruplar; Milli Parti’ye (Hizb’ul Vatan) mensup, Amerikan Başbakanı Wilson’un ‘Savaş sonrası milletler kendi geleceklerini kendileri belirlemelidir.’ kararını benimsemelerine rağmen Türkiye’nin Mısır üzerinde hala hâkimiyet hakkı olduğunu savunan Mustafa Çorbacı grubuna karşı; savaş sonrasında Osmanlının yenilmesiyle Türkiye’nin Mısır üzerinde hâkimiyet hukukunun kalmadığını savunan ve bu yönüyle milliyetçi Vafd Partisi fikirlerine yaklaşan Emin El-Rafii liderliğindeki gruplardır. Rafii’nin yönetiminde çıkarılan El-Ahbar gazetesi Mısır’ın tam bağımsızlığını savunmuş, genel olarak Mısır’ın iç meseleleri kaleme alınmıştır. 1919 yılı temmuzundan sonra da Milli Mücadeleyle ilgili yazılar yayımlanmıştır. Rafii bir makalesinde Anadolu’nun Milli Mücadelesine Rus Bolşevizmin bakış açısı dile getirilmiştir. Aynı dönemde Mısır Müftüsü Muhammed Necib’in Bolşevizm’in İslami çizgiyle uyuşmadığını ve Bolşevizm’e karşı olduğunu belirten bir fetva vermesine rağmen Rafii, Rus Bolşeviklerinin Milli Mücadeleye verdiği destekten övgüyle bahsetmiştir. Makalede Mustafa Kemal’in Lenin’e yazdığı mektuptan bahsedilmesinin yanı sıra İtilaf Devletleri’nin Asya siyasetini baskı ve zulümle bitirdiği bu yönüyle de özgürlük arayışı içine giren milletlerin Bolşevizm’in kucağına itildiği dile getirilmiştir. Avrupa’nın Bolşevizm tehdidine karşı önlem almak istiyorsa milletlerin hürriyetine ve iradesine saygı duymaları gerektiği belirtilmiştir.

Anadolu’daki Milli Mücadele’nin yakından takip edildiği El-Ahbar gazetesinde Milli Mücadele’yi temsil eden ağızlardan Türkiye’nin kesinlikle Bolşevizm’e tabii olmayacağı zira Anadolu’daki İslami kültür ve inanç sisteminin bunu reddedeceği açık bir dille aktarılmış; yegâne arzusun istiklal olduğu vurgulanmıştır. Aynı gazete ‘Türk ve Rus Hükümetleri Arasında Siyasi Antlaşma’ başlığını vererek Türkiye’nin Rusya’yla yaptığı muahede ile Doğu Meselesinin yeni bir boyut kazandığı Doğu’nun artık kendi kaderini, hür iradesiyle yönetebileceği dile getirilmiştir. Türkiye’ye artık hiçbir kötülüğün zarar veremeyeceği sevinçle bildirilmiştir. El-Ahbar, başından beri Ankara ve İstanbul arasında baş gösteren

çekişmede Ankara ve Milli Mücadele'nin yanında yer almış, Milli Mücadele'yi destekleyici yayınlar yapmıştır. Emin El-Rafii, İstanbul Heyeti'nin Paris Barış Konferansı'na katılmasıyla ilgili yazdığı makalede söz konusu heyetin Türk halkını temsil etmediğini, İstanbul Hükümeti'nin küçük bir topluluğu temsil ettiği belirtmiştir.⁶⁷

Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki etkisini, Şeyh-ül İslam'ın vermiş olduğu fetvaya rağmen halkın Mustafa Kemal'e verdiği desteğe devam etmesiyle örneklendirmiştir. Ayrıca Barış Konferansı'nda alınan kararların ve barış antlaşmasının kısa ömürlü olacağı çünkü barışı imzalayan hükümetin elinde herhangi bir gücün olmadığı dile getirilmiştir. Rafii, bir başka makalesinde İtalya ve Fransa Delegasyonunca bu antlaşmayı uygulamanın zorluğunu dile getirmelerini işaret ederek "Uygulama imkanı olmayacak bir antlaşma.. Öyleyse niçin imzalanıyor? " diye sormuştur. Aynı makalede yapılan antlaşmanın uluslararası siyasette çöküşe sebep olduğu buna en gerçekçi delil olarak Mustafa Kemal'in konferansa çektiği telgraf ve antlaşma şartlarına itirazı gösterilmiştir. 12 Mayıs 1920'de El-Ahbar Gazetesi'nde yayımlanan bir yazıda İstanbul Hükümeti'nin asker bulamadığı hatta Milli Mücadele'ye karşı uçakların kullanılamadığı ifade edilmiş, buna gerekçe olarak İstanbul Hükümeti'nin bu iş için görevlendirilecek pilotların Ankara'ya sığınarak uçakları kendilerine karşı kullanma korkusu olduğu gösterilmiştir.⁶⁸

El-Ahbar gazetesi 13-20 Haziran 1920 tarihleri sonrasında yayımlanan Misak-ı Milli kararlarına geniş yer vermiş, Wilson İlkeleri'ne dayanılarak alınan bu kararların bütün Arap dünyası ve Mısır halkı tarafından ilgi ve itibar gördüğü aktarılmıştır. Ayrıca Kilikya Ermenilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını bir telgrafla tebrik etmeleri ve Meclisi şanlı Osmanlı milletinin bir kurumu olarak vasıflandırdıkları ifade edilmiş, sadece İslam aleminde değil bütün kesimlerden Milli Mücadele'ye destek verildiğinin altı çizilmiştir.

1921 yılına gelindiğinde Mısır gazetelerinin çoğunda iç meseleler gündemi oluşturmaktadır. Mısır basınında Said Zağlul Paşa için yapılan şenliklerle tebrikler

⁶⁷ Mehmet Serhat Yılmaz, s.106

⁶⁸ Mehmet Serhat Yılmaz, s.108

gündemi oluştururken El-Ahbar gazetesi Türklerin Eskişehir’de kazandığı zaferlerden, Yunanlıların hezimet sonrası kaçışlarından ve Yunan gazetelerinde yayınlanan zafer yalanlarının konu edildiği görülmektedir. Artık Batı’nın Mustafa Kemal’in kurduğu hükümeti tanıdığının altı çizilmiş, buna delil olarak Fransa’yla Ankara arasındaki ilişkileri gösterilmiştir.

El-Ahbar’a göre İtilaf Devletleri arasındaki bu çatlak Milli Mücadele için mutlu günlerin yakın olduğunun göstergesidir. Aynı gazetede Mısır’ın Türklerin düşman kuvvetlere karşı kazandığı zafere karşı duyulan sevinç, Muhammet Sadık’ın yazdığı ‘ Doğulunun Doğuluya Olan Sevgisi’ adlı şiiri yayımlayarak dile getirilmiştir. Şiirde Mustafa Kemal’in İslam ümmeti için Allah’ın inayetiyle gönderildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda mağlubiyet sonrası Yunan ekonomisinin içine düştüğü buhran ve Yunan para biriminin hızla değer kaybetmesinden de bahsedilmiştir. Yine El-Ahbar gazetesi İstanbul muhabirinin bildirdiği bir haberde Yunanlıların Anadolu’da savaşı kaybetmelerinin acısını halktan çıkarmaları ve yaptıkları zulüm dile getirilmiş aynı gazetede Fransız bayan yazar Bert Churc Julyus ‘un yazdığı bir makalede Yunanlıların Türklere karşı işledikleri cinayetler ve zulmün görmezden gelinmesi konu edinilmiştir.⁶⁹

El-Ahbar gazetesi İstanbul muhabiri İngiltere’nin Türk ve Yunan güçleri arasında arabuluculuk yapma teklifini değerlendiren bir makale yazmış ve bu makalede Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının azminin İngiltere’nin Yunanistan aracılığıyla boğazları elde tutma planını bozması konu edilmiştir. Geline nokta Yunan birliklerinin bu mücadeleden mağlup ayrılacağına kesin gözüyle bakıldığının; İngiltere’nin Rusya korkusuyla pek bir şey yapamadığının ve avantajın artık Milli Mücadele tarafında olduğunun altı çizilmiştir. İstanbul muhabirinin yazdığı bir başka yazıda konferans sırasında Bekir Sami Bey’in istifası konu edilmiştir. Bekir Sami Bey’in zamansız istifasının, düşman devletlerce Milli Mücadele’yi birbirine küs kişilerin oluşturduğu geçici bir direniş olarak gösterilmesine sebep olmasına değinilmiştir. Milli Mücadeleye sevgi duyan kesimlerde bu söylentilerin hayal kırıklığı ifade edilse de bu haberlerin tamamen uydurma ve yalandan ibaret olduğu yazıda bildirilmiştir.

⁶⁹ Mehmet Serhat Yılmaz, s.109

Mısır basınında Milli Mücadele’yi yakından takip eden gazetelerin başında El-Ahbar gelmiştir. El-Ahbar Anadolu’daki gelişmeleri anlatırken sadece haber yapmamış, Milli Mücadele’yle ilgili tutumunu da her zaman net bir şekilde ortaya koymuştur. 21 Ocak 1921’de Paris Konferansı’nda alınan karar gereği Londra’da müttefik Yunan delegasyonu ile Osmanlı ve Ankara delegasyonunun bir arada sulh görüşmeleri yapmaya çağrılmaları üzerine El-Ahbar gazetesinde bir haber yapılmış, yazıda Londra’da gerçekleştirilecek konferansa Türk delegasyonunun Ankara ve İstanbul olmak üzere iki farklı grupla temsil edilmesinin doğuracağı sonuçlar konu edilmiştir.

İtilaf Devletlerinin iki hükümeti birden çağırmasındaki amacının İstanbul–Ankara arasındaki fikir ayrılıklarından faydalanarak Sevr’in biraz yumuşatılmış bir şekilde kabul ettirmek olduğu aktarılmıştır. Türkiye’yi temsilen gideceklerin tek vücut olmaları ve ortak karar vermelerinin akıllıca olacağı savunulmuştur. Neyse ki olay korkulan şekilde gerçekleşmemiş İstanbul Hükümeti’nin görüşmelerde yetkiyi Ankara Hükümeti’ne devretmesiyle Ankara Hükümeti uluslararası boyutta büyük bir hukuki başarı kazanmıştır.⁷⁰

Mısır kamuoyu, Londra’da kazanılan başarıları caddelere dökülerek kutlamıştır. Türklerin İtilaf Devletlerine karşı kazandığı başarıları kutlayan gruplara karşı Mısır’da saldırılar da olmuştur. Sevinç gösterileri yapan bir Mısırlı grubun üzerine bir Ermeni gencinin ateş açması üzerine topluluk Ermenilere saldırmış, 40 kişi öldürülmüştür. Yine İskenderiye’de Mısır halkıyla Mısır’da yaşayan İtalyan ve Yunanlarla çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylar Mısır kamuoyunun Milli Mücadele’yi sahiplenmelerinin örneklerindendir.

El-Ahbar, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının ikinci yıldönümünde Mustafa Kemal’in yaptığı konuşmayı ‘Mustafa Kemal’in Dış Siyaseti’ adlı bir başlıkla yayınlamıştır. Milli Mücadele’yi destekleyici yazılarına her fırsatta yer veren gazete Mısır Kızılay’ıyla ortak gerçekleştirdiği bir kampanyayla toplanan 37.000 Mısır Lirası’nı Anadolu’ya ulaştırmış, bu şerefli mücadelenin Mısır halkına bir ibret

⁷⁰ Mehmet Serhat Yılmaz, s.110

olduğu dile getirilmiştir. Haziran 1921 yılında El-Ahram gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda İngiltere'nin Ankara Hükümeti'ne altı maddelik bir nota gönderdiğini bu vesileyle İngiltere'nin Ankara Hükümeti'ni resmen tanıdığı ve İngiltere'nin Ankara Hükümeti'yle ilişkiler kurup geliştirmeyi istediği dile getirilmiştir.⁷¹

El-Ahram gazetesinde 1922 Ekiminde Ahmet Şevki'nin Mustafa Kemali öven, Halife Vahdettin'i yeren kasideleri yer almıştır. Şair, Türklerin Yunanlara karşı başarısını iman gücüyle bağdaştırmıştır. Mudanya Mütareke Antlaşmasından sonra El-Liva gazetesinde 18 Ekim 1922'de Fikri Abaza'nın yazdığı şiir oldukça dikkat çekicidir. Alaycı bir dille Yunanları hezimete uğratan Türk ordusuna ithafen 'Hayırlı olsun size bu hezimet ey Rumlar! Kızıl Haç'ın size verdiği yardımları da kırmızı soğan yetiştirmeye harcayın. Kışlasız yaşayan generaller yerine eskiden olduğu gibi garsonluk yapmaya dönün. Ey Rumlar! Siz düşmanlık yapma konusunda safkan atlardan daha hızlısınız... Allah sizden razı olsun ey kahramanlar, Ey Anadolu kahramanları ölümün oğlu olan sizler ölüme severek koşan, en zor şartlara göz kırpmadan göğüs gerersiniz... Ey düşmanlar biliniz ki Türkiye ölmedi ve Türkiye Kesinlikle ölmeyecek' dizelerini yayımlamıştır.

El-Ahbar ve diğer gazeteler Milli Mücadele'nin yanındayken El-Mukattam aleyhte tutumuna devam etmiştir. Yunanlılara karşı kazanılan zaferler görmezden gelinmiş veya küçümseymiş, bu zaferler Bolşevizm ile bağdaştırılmıştır. Milli Mücadele Hareketi'nin Anadolu insanına eşit ve müreffeh bir hayat vaad ederek halkı kandırdığını Bolşevizm'in inançlı Anadolu insanı fitratına uymayacağı ifade edilmiştir. Lenin'in Rus Kayzerlerinden farklı olmadığı, komünizmi ülkesinde fikir olarak oturtmaya çalıştığı, bu süreç tamamlanınca gerçek yüzünün ortaya çıkacağı savunulmuştur. Hatta Milli Mücadele'ye Lenin ve Bolşevizm'den uzak durulması, destek için adaleti ve hür iradeye saygısıyla bilinen İngiltere ile iletişime geçilmesi gerektiği; Türkiye'yi İngiltere'den başka bir ülkenin kurtaramayacağı ifade edilmiş bu vesileyle Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'ye yol gösterilmiştir.

⁷¹ Mehmet Serhat Yılmaz, s.111

El Mukattam gazetesinde 1920 Temmuzunda genellikle Suriye meselesi adı altında Fransa ve Suriye konulu yazılar yayınlanmıştır. Temmuz-eylül arasında Ankara Hükümeti'yle İstanbul Hükümeti arasında bir dengenin sağlandığı görülmektedir. Anadolu'yla ilgili haberler Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti ve İstanbul Hükümeti haberleri olmak üzere iki kapsamlıdır. Bunun dışında Fransa ve Suriye meselesi gündemi oluşturmuştur. Gündemin en temel konusu ise İngiltere ile olan ilişkiler ve milliyetçilerin çıkardığı olaylar oluşturmuştur.⁷²

İstanbul muhabirinin 1920'de El-Mukattam'da yazdığı yazıda Türklerin Yunanlara karşı koyamadığı, Edirne'de Türklerin durumunun vahim olduğu ifade edilmiştir. Mayıs 1921'de İtalya ve Fransa'nın Milli Mücadele'yle olan ilişkileri Lord Cruzon'un teklifleri ve bu tekliflerin Yunan Meclisi'nde yarattığı şiddetli tepki kaleme alınmıştır. Yine El-Mukattam gazetesinde Türklerin tüm Avrupa'dan atılmasını savunan Wilson'a karşı İngilizlerin İstanbul'un başkent olarak kalması düşüncesi ifade edilmiş, İngiltere'nin hoşgörüsü ve ılımlılığı dile getirilmiştir.

El Mukattam gazetesinde 13-14 Mayıs 1921'de yayımlanan bir başka yazıda Türklerin Sevr Muahedesinin değiştirilmesi hususundaki ısrarı ele alınmıştır. Muahede sonucu Mısır'ın İngiliz garantörlüğüne girdiği 5 Kasım 1914'ten beri Türklerin Mısır üzerinde bir hukukunun kalmadığı ifade edilmiş; Türklerin Mısır sınırlarında artık İtilaf devletleri gibi muamele göreceği, İngiltere'nin Süveyş Kanalı gelirleri ve Mısır vergilerinde imtiyaz sahibi olduğu belirtilmiştir.

El-Mukattam gazetesinde her fırsatta Milli Mücadele düşmanlığı dile getirilmiş, İttihatçılara karşı düşmanca bir tutum sergilenmiştir. Enver Paşa ve Talat Paşa'nın gururu; Cemal Paşa'nın düşüncesizliğiyle Osmanlı Devleti' savaşı içine çekildiği ifade edilmiştir. Gelinek noktanın sorumluları olarak bu üç şahıs gösterilse de İttihatçı devlet adamlarından hırsız karakterli bazı kişilerin savaş sonra kaçıp Milli Mücadele saflarında yer tuttıkları ifade edilmiştir. 1920 Mayıs ayında Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Anadolu isyanlarını bastırmakla görevlendirilen Ahmet Anzavur'dan bahsedilmiş onun vatanperver bir insan olduğu; mal, ün, makam peşinde

⁷² Mehmet Serhat Yılmaz, s.113

koşmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Damat Ferit Paşa'dan İtilaf Devletleri'yle samimi ilişkiler kurmaya çalışması sebebiyle övgüyle bahsedilmiştir. Milli Mücadele düşmanlığı, Yunan hayranlığına dönüşmüş, Yunan tarihinden övgüyle bahsedilmiş, Yunanistan'ın Anadolu'da işgal ettiği yerlerin tarihin ilk çağlarından beri onlara ait olduğu ve güçlü Yunan ordusunun işgal ettiği yerlerden hiçbir şekilde çıkarılmayacağı çeşitli yazılarda aktarılmıştır.⁷³

Mısır basınında diğer gazetelerden farklı olarak Milli Mücadele'ye karşı tutum sergileyen ve her fırsatta Yunanları galip ilan eden El-Mukattam gazetesi, 1921 Nisanında Türklerin Yunanlara karşı kazandığı zaferlerden emin olunduktan sonra bu zaferle ilgili kısa bir haber yayınlanmış ve yapılan yorumda İtilaf Devletleri'nin süratle savaşa son vermesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Yunan ordusunun durumunun çok kötü olduğunun, akıtılacak Yunan kanında sorumluluğun İtilaf Devletleri'ne ait olduğunun bilgisi verilmiştir. Ayrıca yazıda Bolşevik Rusya'nın bu zaferlerdeki etkin rolü ifade edilmiş, Türk milletinin Rus ve Bolşevik tehlikesine karşı gaflet içinde olmasının esef verici olduğu dile getirilmiştir. 1921 yılının ikinci yarısında Mısır'ın Milli Mücadele'ye karşı verdiği desteğe gölge düşürmek istercesine El-Mukattam gazetesinde Milli Mücadele'ye ulaştırılması için toplanan yardımların Mısır Hükümeti tarafından Yunanistan'a gönderilmesi haber edilmiş bunda işgal güçlerinin hiçbir sorumluluğunun bulunmadığı kaleme alınmıştır. Bu tür haberler Anadolu zaferinin tamamlanmasıyla Aralık 1921'de kesilmiştir.

El-Mukattam gazetesinde Lozan Barış Antlaşması sonrasında Anadolu Milli Mücadelesi ve Mustafa Kemal'e karşı çok ciddi bir değişiklik gözlenmiştir. Bunda İngilizlerin İstiklal Harbine karşı tutumlarının değişmesi etkili olmuştur. Buna örnek olarak Mareşal Mustafa Kemal'in zafer kutlamaları çerçevesinde Millet Meclisi Üyesi Muhammet Nasır Bey'in Ehli Kulübünde verilen çay partisine katılması haber olarak verilmesi gösterilebilir. Sonraki süreçte Mustafa Kemal, 'Doğu'nun rakipsiz tek kahramanı ve Türkiye'nin Mimarı' olarak yansıtılmıştır. Genel olarak El-Mukattam gazetesi Mısır basının zıddı bir görüntü çizse de 1923 Lozan Görüşmelerinden sonra Milli Mücadele Hareketi'ni destekleyen diğer gazetelerle aynı safta yer almıştır.

⁷³ Mehmet Serhat Yılmaz, s.114

9 Eylül 1922’de İzmir’in düşman işgalinden kurtulmasıyla Kahire’de büyük bir heyecan yaşanmış halk sevinç gösterileri yapmak için caddelere akın etmiştir. Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının kazandığı zafer, Doğu’nun Batı’ya karşı uzun yıllar sonra kazandığı ilk zaferdir. Bu zaferden bir süre sonra Lozan Görüşmeleri arifesinde Mısır gündemini Saltanatın Kaldırılması meşgul etmiş, Saltanat, hilafetle birlikte değerlendirilmiş ve tartışmaya açılmıştır. Özellikle El-Ahram gazetesinde tefrika halinde makaleler yayınlanmıştır.⁷⁴

Türk İnkılabının Mısır basınındaki yansımaları üzerine bir araştırma yapan Richard Hattemer, 1922 Kasımının ilk haftasında El-Ahram, El-Liva El-Mısri ve El-Siyasa gazeteleri üzerine bir inceleme yapmıştır. İnceleme sonucunda mevzu bahis gazetelerde eleştirmenlerin özellikle hilafet üzerinde yoğunlaştığı, hilafetten beklentilerin bulunması sebebiyle bu olayın anlaşılabilir olduğu belirtilmiştir. Zira Mısır ve bütün İslam âlemi Hz. Muhammed’in vefatından beri dini konularda Halifelik makamını otorite olarak kabul etmiştir. Bu otoritenin ortadan kalkması İslam hukukuyla yönetilen ülkelerde siyasi bir boşluğa sebep olacaktır.

El Siyasa’da Taha Hüseyin, Müslümanların uzun tarihi boyunca hilafet ve bu konumu alacak kişinin durumu hakkında tartışmalar da halifenin siyasi ve dini otorite olması konusunda hemfikir oldukları belirtilmiştir. Taha Hüseyin’in yazısında Hilafetin Kaldırılmasının bu duruma açıkça aykırı olduğu dile getirilmiştir.

El-Ahram gazetesinde diğer gazetelerden farklı olarak hilafetin kaldırılması hususuna daha ılımlı yaklaşmış, Osmanlı Devleti’nde hilafet ve saltanatın zaten ayrılmış olduğunun altı çizilmiş, devlet idaresinin sultana verildiği; halifenin ise İslamiyet’in koruyucusu olduğu ifade edilmiştir. Mısır basınında halifeye bağlılık dile getirilse de Vahdeddin 1. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerle işbirliği yaptığı için vatan haini olarak görülmüştür. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı sırasında çok sert eleştirilere maruz kalmıştır. İslamiyet zulüm altındayken zalimlerle işbirliği içinde görünmek hilafet sahibine yakıştırılamamıştır.⁷⁵

⁷⁴ Mehmet Serhat Yılmaz, s.116

⁷⁵ Mehmet Serhat Yılmaz, s.117

Taha Hüseyin'in onayladığı halifelik kavramı El-Liva el Mısri'nin yorumlarında açıklığa kavuşturulmuştur. Tüm İslam âleminin bağlı olduğu halifelik Ankara'nın kararından etkilenmemiştir. Milli Parti'nin resmi yayın organı olan El-Liva el Mısri'de 'İslam halifeliğinin dini otoritesinin daimi olarak tanınması ' fikri dile getirilmiştir. Hatta El-Siyasa'da yayımlanan bir yazıda saltanat ve hilafetin ayrılması bile tasvip edilmiştir. Halife, İslami otorite olarak İslam ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmede etkili olabilirdi. Türkiye'nin otorite olarak Türki Büyük Millet Meclisi'ni mi yoksa Halifeyi mi seçeceği onların iç meselesiydi ve müdahale etmek doğru görülmemekteydi.⁷⁶

1.Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun işgal edilmesiyle harekete geçen Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının oluşturduğu Milli Mücadele Hareketi, Mısır halkı ve Mısır basını tarafından sürekli destek görmüştür. Sadece El-Mukattam gazetesi İngiliz eksenli olması sebebiyle aleyhte yazılar yayımlamıştır. Bu dönemde gündemi oluşturan bir diğer mesele ise milliyetçi kesimin düşünceleri tam bağımsız Mısır mücadelesi olmuştur. Lozan Barış Antlaşması sonrasında saltanatın ve hilafetin kaldırılması Mısır basınındaki Türkiye gündemini oluşturan esas konular olmuştur.

b. Lozan Barış Antlaşması ve Mısır

Milli Mücadelenin Türklerin lehine sonuçlanmasıyla, bu büyük başarı dünya kamuoyuna duyurulmuş ardından bu süreci Mudanya Mütarekesi takip etmiştir. Mütarekenin devam ettiği bir süreçte TBMM hükümeti bir nota vererek kesin barış antlaşmasının İzmir'de toplanması teklifinde bulunmuştur. Ankara'nın asıl gayesi Yunanlıların İzmir'e nasıl bir zarar verdiklerini ve yaptıkları katliamları yerinde göstermektir. Fakat bu öneri İtilaf Devletleri tarafından kabul görmemiştir. Müttefik devletler 27 Ekim 1922 tarihinde muharebenin sona ermesiyle bir nota vermiş 13 Kasım 1922 tarihinde Ankara hükümeti ile İstanbul hükümetini İsviçre'nin Lozan şehrinde barış görüşmelerine davet etmiştir. Türk kamuoyunda ve Türk basınında bu durum büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu sebepten, halk iradesine dayalı bir yönetim tahhasürü içerisinde olan Ankara hükümeti, padişahlık makamının tekrar

⁷⁶ Mehmet Serhat Yılmaz, s.118

değerlendirilmesi hususunu gündeme getirmiştir. TBMM’de uzun süren görüşmeler ve tartışmalar neticesinde saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte İstanbul hükümeti istifa etmiş, Padişah Vahdettin ise bir İngiliz donanması ile ülkeyi terk etmiştir. Padişahın İngiliz yardımıyla kaçması ülkede büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Bu durum en çok da Ankara hükümetinin işine yaramış, bu vesile ile Lozan konferansında Anadolu’nun tek temsilcisi sıfatıyla görüşmelere katılmıştır.⁷⁷

Konferans öncesinde saltanat makamına son verilmesinin ardından TBMM yeni bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. ‘Lozan’da Türk tarafını temsil edecek heyet kimlerden oluşmalı ve bu heyetin başkanı kim olmalı’ sorusu Mustafa Kemal’i oldukça düşündürmüştür. Heyet başkanlığı için Rauf Orbay, Yusuf Kemal Bey, Fethi Bey, Karabekir gibi İstiklal Harbi’nin önde gelen isimleri öne sürülmüşse de bu isimler Mustafa Kemal tarafından kabul görmemiştir. Tüm bunlara karşın Mustafa Kemal’in kafasında bir isim vardır ki bu kişi Mudanya Mütarekesi esnasında başarılarıyla ortaya çıkan ve neredeyse her hususta Mustafa Kemal’in güvenini kazanan İsmet Paşaydı. Mustafa Kemal; Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Fevzi Çakmak’la bu hususla ilgili görüşüp onların da fikirlerini aldıktan sonra Heyet başkanının ismet Paşa olduğuna dair kararını açıklamıştır.⁷⁸

Lozan Konferansı 22 Kasım 1922’ günü İsviçre’nin Lozan şehrinde başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürmüştür. Lakin gerek konferansın toplanması ve gerekse muahedenin yapılması hiç de kolay olmamıştır.⁷⁹ Lozan Barış antlaşması,⁸⁰ Yunan Devletiyle yapılan bir muahede olarak kalmamış aksine Ankara Hükümeti ile

⁷⁷ Tahir Kodal,” *Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu*”, **ATAM Dergisi XXII**, S.64-65-66, Ağustos 2008, s.216

⁷⁸ Temuçin Faik Ertan, Mudanya Mütarekesinden Lozan Antlaşması’na, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 2012, s.148vd

⁷⁹ Veli Yılmaz, **Sakarya’dan Lozan’a**, İstanbul 2005, s.480

⁸⁰ Lozan Antlaşması 143 maddeden oluşmakta olup 5 kısma ayrılmıştır. Kısımlar, fasıllara, fasıllar maddelere bölünmüştür. Ayrıca ana antlaşmaya ek olarak 13 adet akit, protokol ve beyannameden meydana gelmiştir. Ek maddeler şunlardır: Boğazların yönetimi, Trakya sınırı, yargı ve oturma yetkisi, serbest ticarete dair anlaşma, Nüfus mübadelesi, Sivil tutukluların ve savaş esirlerinin değişimi, Genel affa dair protokol ve beyanname, Yüzelliliklere dair protokol, Yunanistan’da bulunan Müslüman halkın malları, Genel sağlık sorunlarına dair beyanname. Bkz., Hüseyin Avni Çavdaroglu, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, İstanbul 2011, s. 87 vd

Avrupa devletleri arasında asırlarca süren bir düşmanlık devresinin hesaplarının kati suretle kapatılması anlamına gelmiştir.⁸¹

İsmet Paşa, Lozan'a derin bir kuşkuyla gitmiştir. Çünkü omuzlarına istemediği bir sorumluluk yüklenmiştir. Konferans sırasında İsmet Paşa, ülkenin itibarı zedelenmesin ve egemenliği tehdit altına girmesin diye çok titiz davranmıştır.⁸² Konferans sırasında büyük zorluklar yaşayan İsmet Paşa, alınganlığının da etkisiyle çoğu zaman konferansı terk etmek zorunda kalmıştır. İsmet Paşa'yı konferans sırasında uğraştıran ve konferansı terk etmek zorunda bıraktıran konular Musul, Boğazlar, Ermeni Sorunu olmuştur. İsmet Paşa'nın bu konulara gereğinden fazla itina göstermesi o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun idarecilerini karşılarında görmeye alışkın olan Avrupalıların şaşkınlıklarına neden olmuşsa da daha sonra bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu kabullenişin en önemli nedeni, İsmet Paşa'nın konuları dikte etmeden derinlemesine incelemesi ve haklarına sahip çıkan tavrı olmuştur.

Şöyle ki; İsmet İnönü Lozan'a ulaştığında, vaktinde konferansta olmayan delegeler yüzünden konferansın tehir edildiğini öğrenmesi üzerine müttefik devletlerin dışişleri bakanına şu notayı göndermiştir: *“Sulhun tehiri Türk milleti için büyüklüğü, takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi münhasıran bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zat-ı alileri de takdir edecektir.”* oldukça kısa, açık ve anlamlı olan tarihsel nitelikteki bu belge, özetle şunu ifade etmekteydi: Konferansa davet ettiniz, geldik. Fakat ortada yoksunuz. Bu hususun yanı sıra Konferansın yapıldığı salona diğer devletlerin murahhaslarından sonra girmesi protokol konusunda bir üstünlük sağlamıştır. İsmet İnönü, bu tavrın emsallerini en güzel biçimde konferans boyunca ortaya koymuştur.⁸³ Müzakereler tam sekiz ay boyunca sürmüş ve birçok kez elle tutulur bir sonuç alınamadan dağılmıştır.

⁸¹ Abtülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991, s.126

⁸² Lord Kinross, **Atatürk**, İstanbul 2007, s.416 vd

⁸³ M. Vehbi Tanfer, *“Lozan'da Türkiye'nin Kabulü”*, **ATAM VIII**, Kasım 1991, S.22, s. 113

Lozan müzakerelerinin devam ettiği süre zarfında konferansa Doktor İsmail Sıtkı Bey'in riyaseti altında Vatani Partisi ile Vafd Partisi heyeti de katılmıştır. Heyet 19 Aralık 1922 tarihinde konferans başkanına bir muhtıra sunmuş, bu muhtırada Nil Vadisi'nin bağımsızlığının tanınması ve İngiliz askerlerinin bu vadiyi boşaltması, Süveyş Kanalı'nın gözetiminin Mısır'a bırakılması gibi istekler dile getirilmiştir.

Bu hususta Lozan'da Mısır'ı temsil eden iki heyetin de umudu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur. Bu sebepten Mustafa Kemal Atatürk'ün gözüne girebilmek ve övgüsüne nail olmak için her iki heyetin üyeleri aralarında kıyasıya bir rekabet başlamıştır.

Konu ile ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya bir telgraf göndermiş söz konusu telgrafta Mısır ile ilgili şu ifade kullanılmıştır. :” *Doktor İsmail Sıtkı Bey'in riyaseti altındaki Mısır Heyet-i Murahhasası ile görüştüm. Bu heyet ile Zağlul Paşa'nın riyaset ettiği heyet arasında pek mühim ve esaslı bir fark vardır. Zağlul Paşa'nın taraftarları İngilizlerle uyuşarak bazı kuyud ve şerait tahtında bir istiklale razı oldukları halde bu heyet bilakayd-ü şart Sudan dahil Mısır'da istiklal-i tama talip ve taraftarlardır. Mamefih konferansta mütehhid bir cephe arz etmek için aralarında muvakkat bir itilaf akdetmişlerdir. Doktor İsmail Sıtkı Bey heyeti iki gün evvel Lozan'a müteveccihen Ankara'dan hareket etmiştir. Konferanstaki beyanatınız arasında bir vesile ve münasebet bularak Misak-ı Milli'nin birinci maddesine⁸⁴ istinaden Mısır'ı da telaffuz buyurmanızı rica ederim.*”⁸⁵

Mustafa Kemal'in 30 Aralık 1922'de İsmet Paşa'ya çekmiş olduğu bu telgrafta Gazi'nin her iki Mısır heyetiyle görüştüğünü, Doktor İsmail Sıtkı Bey'in başkanlığındaki heyetin kayıtsız şartsız özgür bir Mısır'ı arzuladığının bilgisi verilmiştir. Buna karşın Zağlul Paşa taraftarlarından oluşan heyetin ise özgürlük adına

⁸⁴ Misak-ı Milli'nin birinci maddesi; Devleti Osmaniye'nin sadece Arap ekseriyetiyle iskân edilmiş olup 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanması sırasında düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceği, ahalinin serbestçe beyan edecekleri reylere uygun olarak tayin edilmek lazım geleceğinden, sözü geçen hattı mütareke dâhilinde dinen, ırken ve aslen birlik, birbirine karşı hürmeti karşılıklı saygı ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve hukuku ırk ve içtimalarıyla çevrelerine tamamiyle saygılı Osmanlı İslam çoğunluğu ile iskân edilmiş bulunan kısımlarının tümü, gerçekten veya hükmen hiçbir sebeple ayırım kabul etmez bir bütündür. Bkz., Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)**, İstanbul 1997, s. 352

⁸⁵ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, Ankara 1990, s.297

İngiltere'nin bazı şartlarını kabul edebileceği belirtilmiştir. Gazi, İsmet İnönü'den Lozan'da Mısır'ın haklarını savunması adına bir konuşma yapmasını istemiş, Gazi'nin bu ricası üzerine İsmet İnönü 31 Ocak 1923'te komisyonun birinci oturumunda Mısır ile ilgili şu sözleri telaffuz etmiştir:

*“TBMM Hükümeti, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiçbir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de birçok kez açıklamış bulunmaktadır. Bu temel ilkedен esinlenen Misak-ı Millinin birinci maddesinde yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin yerel (mahalli) halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir. Türk temsilci heyeti.. Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekları yönetimi, özgürlük içinde seçmeye hakları olduğunu, resmen bir ödev saymaktadır.”*⁸⁶

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere İsmet İnönü Mısır'ın özgürlüğünün tanınmasını ve halkının özgür bir şekilde seçimler yoluyla kendi kaderini kendisinin belirlemesini istemiştir. İsmet İnönü bu sözleriyle Yeni kurulan Türkiye Devleti'nin Mısır üzerindeki haklarından feragat edeceğinin sinyalini vermiştir.

15 Mayıs 1923 tarihinde Hüseyin Rauf Bey'in İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu telgrafta antlaşma projesinin yedinci sayfasının, on yedinci maddesi hükmünce Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki haklarından vazgeçtiği bildirilmiştir.⁸⁷

Bunun üzerine İsmet İnönü 16 Mayıs 1923 tarihli bir telgrafi Bakanlar Kurulu Başkanlığına göndererek konu hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Söz konusu bu telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir. “ *Mısır gibi bizden ayrılan milletlerin hukukunu korumak için elimizden geleni yaptık. Türk Milleti'nin durum ve menfaati açısından nokta-i nazarından daha fazla istek öne sürmeye iktidarımız yoktur. Kendi kanımca bu sırada böyle bir mesele açmakta Türkiye'nin zararından başka bir netice görmem,*

⁸⁶ Bilal Şimşir, 298

⁸⁷ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, Ankara 1994, s.313

*daha mühim ve iyice düşünülmesi gereken durum Türkiye'nin barışını yeni zorlukların ortaya çıkmasından intac zemininde olduğu maruzdur.*⁸⁸

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Lozan Antlaşmasıyla Türkiye, Mısır üzerindeki tüm haklarından feragat etmiştir.

⁸⁸ Bilal Şimşir, s.315-316

II. BÖLÜM

TÜRKİYE- MİSİR DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

A. TÜRKİYE'DEKİ İNKILAP HAREKETLERİNİN MİSİR'DAKİ AKİSLERİ

Milli Mücadele ve İnkılaplar döneminde Anadolu coğrafyasının yaşadığı siyasi ve politik evrede mücadelenin gerçekleştirildiği coğrafyanın çok ötesinde büyük yankılar uyandırmıştır. Osmanlının gelenekçi dini ve siyasi yapısını değiştiren Atatürk ve kurmaylarına karşı yerel basında herhangi bir tepki olmamıştır. Zira Takrir-i Sükun Yasası farklı düşünce ve eylemlere engel olmuştur. Bu bağlamda yurt dışı basını özellikle entelektüel ve kültürel olarak üst seviyede bir yapıya sahip olan Mısır basınının tepkisi kilit rol oynamıştır. Çünkü Mısır gazeteleri Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde oldukça revaçtaydı.

Mısır basını ilk gün itibariyle Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının gerçekleştirdikleri karşısında ölçülü bir tutum takınmışlardır. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile hilafetin kaldırılması, bu iki önemli olayda da herhangi bir tepki gösterilmediği gibi kınama ve eleştiri de olmamıştır. Mısır basını, bekle gör politikası ile hareket etmiştir. Kuvay-ı Milliye ve düzenli orduların kazanmış olduğu başarılar tabii ki Mısır kamuoyunda büyük bir sevinç yaratmıştır. Çünkü yüzlerce yıllık kültürel bir bağ ve dini kardeşlik söz konusuydu. Cumhuriyetin ilanı Mısır halkında küçük gösteriler yapacak etkiyi yaratmış olsa da Mısır anayasal olarak monarşiyle yönetiliyordu ve buna karşı gelmek vatana ihanet etmektir. 1922 -1938 yılları arasında Mısır ve Türkiye arasındaki ilişki nötr durumundaydı. 1937 Nisan'ında Ankara'da Türk -Mısır Dostluğu Antlaşması imzalanıncaya kadar da böyle devam etmiştir.⁸⁹

⁸⁹ Richard Hattamer, "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılapları", (nşr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XVII**, Temmuz 2001, S.50, s.385-387

a. Saltanatın Kaldırılması ve Mısır

Birinci Cihan Harbi'nin sonunda imzalanan Mondros ateşkes antlaşması 600 yıllık bir çınarın teslimiyet bildirisiydi. Anadolu ve Trakya özellikle Yunan işgali sebebiyle oldukça büyük bir sıkıntı içindeydi.

Mustafa Kemal ve kurmaylarının aleyhteki bu durumu bertaraf etmesi hatta üstünlük kurmaları, beraberinde siyasal ve sosyal yapılanmada değişikliklere gidilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü Mustafa Kemal ve yandaşları için VI. Mehmet Vahdettin İngilizlerle işbirliği yapmış ve ulusal güçlere karşı durmuş biriydi. Bu yüzden de Milli Mücadele sonrasında padişah hiçbir suretle siyasi paydaş olarak düşünülmemiştir. Sonuç olarak 1 Kasım 1922'de Sultan'ın siyasi gücü ve bütün yetkileri saltanatın kaldırılması suretiyle elinden alınmıştır. Bu vesile ile Anadolu ve Trakya'daki yeni oluşumun sinyalleri verilmiş ve bu yeni oluşumda gelenekçiliğin yerinin olmadığı dünyaya duyurulmuştur.

1922 Kasım ayının ilk haftası Mısır basını hilafet konusunu ele almıştır. Al-Siyasa, Al-Ahram, Al-Liwa, Al-Mısri gazeteleri halifenin rolünü tartışmışlardır. Saltanatın kaldırılması hususunda kendileri de monarşiyle yönetildikleri için olumsuz bir duruş sergilese de genel tutum zaten Osmanlı'da hilafet ve saltanatın ayrıldığı yönünde olması sebebiyle düşmanca olmamıştır

Saltanatın kaldırılması hususunda Mısır'da birçok yorum yapılmış en çok da halifelik statüsünün üzerinde durulmuştur. Milli Parti'nin resmi yayın organı olan Al-Liwa, Al-Mısri'de "İslam Halifesinin dini otoritesinin daimi olarak tanınması" düşüncesi, bir makalede dile getirilmiştir. Hatta Al-Siyasa'da yayınlanan bir makalede saltanatın halifelikten ayrılması onaylanmıştır. Halifelik İslami bir müessese olup geneldir ve genel konulara müdahale eder. Türkiye'ye özel konularda Türk olmayanların müdahil olması veya yorum yapması pek uygun değildir. ⁹⁰

Mısır'ın önde gelen gazetelerinden biri olan El-Ahram gazetesi ise Ankara Hükümeti'nin yanında olduğunu gösteren bir yazısında şu ifadelerle yer vermiştir:

⁹⁰ Richard Hattamer, s. 387 vd

“Anlaşıyor ki Türkiye’yi çöküntüden kurtaran TBMM, kuvveti milleti elinde tutabilmek için saltanatı kaldırmaktan başka çare bulamamıştır... Allah korusun bir felaket ortaya çıktığında hilafet, devleti kurtaramaz. Fakat devlet, hilafeti koruyabilir. Herhalde İslamiyet için yanı başında güç ve kuvvet sahibi bağımsız ve medeni bir İslam devleti olan hilafet, zaafa uğramış bir saltanata dayanan hilafetten daha hayırlıdır.”⁹¹

El- Ahram gazetesi bu ifadelerinin yanı sıra yazısında Osmanlı Tarihi’nden de ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Gazetede yer alan ifadeye göre; Osmanlı yöneticilerinin halifelik makamını pek kullanmadıkları, daha çok saltanat makamını kullandıkları ifade edilmiştir. Ayrıca bu yazıda halifeliğin anlamı sorgulanmış ve anlamı ile ilgili şu yorum yapılmıştır: “Halifenin anlamı; Resulullah’ın halefi ve vekili, İslam dininin dayanağı demektir. Halife, ilim ve adalette noksanı, fitne ve fesadın yayılması taraftarı ve Müslümanlara zarar veren davranışları olmayan insanlardan olabileceğini “⁹² belirten gazete bu özelliklerden yoksun kişinin halife olamayacağını, halife olması durumunda ise Müslümanların o kişiyi görevinden alabileceğini belirtmiştir.

Gazete mevzu ile ilgili olarak Saltanatın kaldırılmasına itirazları olmadığını hatta Ankara Hükümeti’nin hilafetin onurunu ve şerefini koruyacak yegâne İslam hükümeti olduğunu ifade etmiştir.

Mısır’ın önde gelen büyük âlimlerinden biri olan Ahmet Zeki Paşa El-Mukattam gazetesine yazmış olduğu bir makalede saltanatla ilgili olarak; kutsal kitabımız Kuran’ın danışmayı emrettiğini ve İslamiyet’in de her şeyi istişare ile yürüttüğünü ayrıca hilafet makamına gelenlerin istişareyi ve danışmayı bırakarak atama suretiyle idareyi ele aldıklarını, Ulu’lemler kelimesinin tekil değil çoğul olduğunu bu sebeple saltanat makamının tek kişinin elinde olmaması gerektiğini, bu durumun İslam’ın ruhuna aykırı olduğunu ve meşverete dayalı bir meclis anlayışının zorunlu

⁹¹ Nurettin Gülmez, “ Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXII, S.64-65-66,Kasım 2006, s.251**

⁹² Nurettin Gülmez, s. 253

olması gerektiğini ifade etmiş, makalesini saltanat hususunun TBMM'ye ait bir mesele olduğunu söyleyerek bitirmiştir.

Özetle Mısır halkı, saltanatın yeni şeklini kabul etmiş ve saltanatı kaldırdığı için TBMM'yi kutlamıştır. Saltanatın kaldırılması, halifeliğin saltanattan ayrılması ve halifenin TBMM tarafından seçimle göreve getirilmesini İslam'ın özüne dönüş olarak nitelendirmişlerdir.

b. Cumhuriyetin İlanı Karşısında Mısır Ahalisi

Şüphesiz Türk halkını geldiği noktaya ulaşmasını sağlayan en önemli siyasi gelişme Cumhuriyetin ilanı, bu noktaya gelmesini sağlayan en önemli kişi de cumhuriyetin ilan edilmesini sağlayan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal'in halktan olması, saray kültürüyle değil de halk kültürüyle yetişmiş olması O'nun ufkunun daha geniş olmasını sağlayan önemli faktörlerdendir. İstiklal Harbi sırasında bilhassa ordunun başında olması insanlarla sürekli iletişim halinde olması, halkını gerçekten sevmesi, savaş sonrasında nasıl bir ülke kurulacağına dair planlarının oluşturulmasında karar unsurlar olmuştur. Özgürlük için pervasızca savaşan, gözünü kırpmadan her şeyini hatta canını severek veren insanlar için hak ettiklerini verme zamanı gelmiştir. Mustafa Kemal ilk olarak yönetim şeklinin adını koymayı düşünmüştür. Fakat bunun nasıl açıklanacağı halka nasıl benimsetileceği konusunda çekinceleri vardır. Zira yüzyıllardır süren otokrasi halkın iliklerine kadar işlemiştir. Halka aniden tam anlamıyla hürriyetin verilmesi seçme ve seçilme hakkının tanınması, halifeye ve saltanata bağlı kalmayı alışkanlık haline getirmiş Anadolu insanı için çatışma sebebine dönüşecek güçlü bir muhalif oluşmasına sebep olacaktır. Bu yüzden Cumhuriyet, Mustafa Kemal tarafından gizlice tasarlanmış ve sistematik bir şekilde yavaş yavaş halka hissettirilerek ilan edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Anadolu insanında Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarına koşulsuz bir itimat oluşmuştur. Zira Mondros'tan sonraki süreci ele alan ve mücadeleye girilen coğrafyayı tamamiyle düşmandan temizleyen Mustafa Kemal ve silah arkadaşları bu itimatı kesinlikle hak etmişlerdir. Kendisine duyulan güvenden hareketle bir ay önce Avusturya'da

yayınlanan Neue Freie Presse gazetesi muhabiri Hans Lazar’a verdiği mülakatta bir dönüm noktasının başlangıcında olunduğunun sinyallerini çok net ve kesin olarak ifade etmiştir. 27 Eylül 1923’te Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bu demeçte Mustafa Kemal şu ifadeleri kullanır:

*“Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hakimiyet bila-kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan Meclis’te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir. Cumhuriyet Yeni Türkiye’nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk teşkilat-ı Esasiyesi’nin inkişafı henüz kat’i bir şekil almış addedilemez. Tadilat ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye’nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil kanunen de tespit edilecektir. Yakın bir atide bu meseleye ait hükümet teklifatı Meclis’e arz edilecektir.”*⁹³

Bu demeç çok büyük tartışmaların başlamasına ve bir hükümet bunalımı çıkmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal, bu gelişmeler üzerine Özel Kalem memuru Hasan Rıza’yı (Soyak) çağırarak bazı kâğıtlar verip temize çekmesini ve bunlardan kimseye bahsetmemesini söylemiştir. Mustafa Kemal’in hazırladığı metin şu şekildedir:

“Türkiye Devleti’nin hükümet şekli cumhuriyettir. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Türkiye Cumhur reisi, Umumi Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni cumhur reisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhur reisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi’ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder. Başvekil, Cumhur reisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap

⁹³ Mustafa Çufalı, **İnkılap Tarihi ve Atatürk ilkeleri II**, Ankara 2012, s.19 vd

olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhur reisi tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimasına talik olunur.”⁹⁴

Verilen metni düzenleyen Hasan Rıza, Mustafa Kemal'in talimatıyla metni Adliye Vekili Seyit Bey'e götürmüştür. Mustafa Kemal, Seyit Bey'den metni tetkik ve mütaala etmesini ve şimdilik kimseye metinden bahsetmemesini istemiştir.

Ali Fethi Okyar'ın hükümet kurma işinden çıkamaması sebebiyle Mustafa Kemal 28 Ekim günü Kemalettin Sami, Halit Paşa, İsmet Paşa, Kazım Paşa (Özalp), Fethi Bey, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref'le Çankaya'da akşam yemeği yemiş bir sonraki gün cumhuriyetin ilan edileceğini misafirleriyle paylaşmış, misafirleri de bu fikrine iştirak ederek O'na destek vermiştir. Yemekten sonra diğer misafirler ayrılınca İsmet Paşa'yla bir kanun tasarısı hazırlayan Mustafa Kemal, Meclis Genel Kurulu'na Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı mevaddının tadiline dair teklifi Kanuni başlığıyla gelen konu müzakere edilmiş ve ardından kanun kabul edilmiştir. Kabul edilen kanuna göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesine “ Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir” maddesi eklenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı Ankara'da meclisin yanındaki bahçede üç el havaya ateş edilmiş ardından bütün vilayetlere ve halka duyurulması için yıldırım telgraflar çekilmesi talimatı verilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı tüm dünyada büyük yankılar bulmuştur. Tebrik edenler içinde Halife Abdülmecid Efendi de vardır.

19 Nisan 1925'te çıkarılan bir kanunla Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Milli bayram olarak kabul edilmiştir.

İnsanlık tarihinin en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır'da Cumhuriyet'in ilan edilmesi doğal karşılanmıştır. Zira Türkiye modeli her doğu vatandaşının hayalini kurduğu geleceğin zuhuru olmuş, ilham vermiştir. Fakat otokrasi ve monarşi bu duyguların dile getirilmesine mahal vermemiştir. Günümüz doğu dünyasında özgürlük meşalesini yakan Mustafa Kemal'i haklı çıkarmış İslam âleminin neredeyse tamamı demokrasi veya türevi yönetim şekillerini tercih etmiştir. Cumhuriyet ilan edildiğinde

⁹⁴ Mustafa Çufalı, s.21vd

Mısır monarşi ile yönetilmekteydi. Bu sebepten Mısır Basını düşüncelerini ifade ederken temkinli davranmak zorundaydı. El-Ahram gazetesi cumhuriyetin ilanı ile ilgili yazısında; bu durumun yeni olmadığını, Mustafa Kemal'in programının en baştan beri bir parçası olduğunu, Hilafetin siyasi gücünü kaybetmesinin bu durumu kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir.

Benzer şekilde El-Siyasa; 1908'den beri Genç Türklerin siyaseti ele geçirdiğini belirterek bunun bir zincirin son halkası olarak, beklenen bir sonuç olduğunu dile getirmiştir. Ankara'nın bu kararının çok önemli bir politik olay olduğu, bir doğu ülkesinin ilk defa Cumhuriyeti benimsemesinin İslam alemindeki alışkanlıkların değişmesi konusunda önemli bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen El-Ahram ve El-Siyasa gazeteleri zorla kabul ettirildiğini düşündükleri bu inkılapta şüphe duymalarına rağmen başarısız olacağını da düşünmemişlerdir. Mustafa Kemal'in dehasının halkı kışkırtmaya meydan vermeden halkın duyarlılıklarını göz önünde bulunduracağından su istimallere karşı zekice davranacağından emindirler.

Genel olarak El-Ahram ve El-Siyasa gazeteleri yeni sisteme karşı bekle gör politikasını uygulamışlardır. Ne önyargıyla yaklaşmış ne de başarı olarak gösterip kutlamışlardır. Çünkü önyargıyla yaklaşamazlardı bütün basın unsurları gibi özgürlüğü ve hürriyeti savunuyorlardı. Kutlayamazlardı Mısır Anayasası'nın birinci maddesi gereğince Monarşiyle yönetiliyordu.⁹⁵ Cumhuriyet'in ilanını kutlamak tehdit olarak algılanabilirdi. Cumhuriyet rejimi Mısır siyaseti için bir tehdit oluşturmaya rağmen Mısır Kralı Fuad Cumhuriyet bayramı yıl dönümlerinde Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama mesajları göndermiştir. Gazi ise buna karşılık olarak zerafetle teşekkürlerini dile getiren mesajlar göndermiştir. 1935 yılında göndermiş olduğu Cumhuriyet bayramı kutlama mesajı bu hususta iyi bir örnek teşkil eder;

1935 yılında “ Türk Ulusal Bayramının yıldönümü olan şu anda şahsi saadetinize Türk ulusunun refahı için beslediğim en iyi temennilerimi arz etmekle bahtiyarım “⁹⁶

⁹⁵ Richard Hattemer, s.390 vd

⁹⁶ Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları III**, Ankara 2001 s. 373

Mısır Basınında cumhuriyet 1950’li yıllara kadar ciddi bir tartışma konusu olmamıştır. 1950’lerin başında başlayan cumhuriyet sistemi tartışmaları 1953’te cumhuriyetin ilan edilmesiyle amacına ulaşmıştır.

c. Hilafetin İlgası ve İslam Alemi’nin Tepkisi

Halifelik makamı, Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim’e Mısır seferi sırasında (1517) son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil tarafından verilmiş bu tarihten sonra Osmanlı Sultanları bu unvanla anılmaya başlamıştır. Birinci Cihan Harbi’ne kadar bu makam pek kullanılmamış sadece şeklen var olmuştur. Cihan Harbi’nin başlamasıyla birlikte V. Mehmet, halife sıfatıyla İslam dünyasına bir çağrıda bulunmuşsa da bu çağrıya olumlu yanıt gelmemiştir. Aslında bu durum Halifelik kurumunun işlerliğini yitirdiğine iyi bir delil olmuştur.

Milli Mücadele sırasında yurdun kurtuluşuna öncelik verilmesi sebebiyle halifelik kurumuna karşı herhangi bir tavır alınmamıştır. Bu durum saltanatın kaldırılması esnasında da aynı şekilde devam etmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu durum değişmiş, Milli egemenlik düşüncesiyle, ümmet düşüncesi üzerine kurulu bir kurumun bir arada olmaması gerektiği fikri ortaya çıkmış, radikal devrimlerin bütün hızıyla devam ettiği bir evrede halifelik kurumunun kaldırılmasına karar verilmiştir

Halifeliğin kaldırılmasını⁹⁷ hızlandıran bir diğer sebep ise Hindistan’da bulunan İsmailiye Mezhebi imamının halifenin siyasi konumunun korunması maksadıyla İsmet İnönü’ye gönderdiği mektup olmuştur. Bu mektup İsmet Paşa’nın eline geçmeden muhalefetin yayın organı Tanin gazetesinde yayınlanmıştır. Bu hususla ilgili birçok yorum yapılmış ve yapılan yorumlarda İngiltere suçlanmıştır. Mektubun arkasındaki gizli gücün İngiltere olduğu ve Hint aydınlarına bu mektubu İngiltere’nin yazdırdığı iddia edilmiştir. Konu İsmet İnönü tarafından TBMM’ye taşınmış ardından adı geçen gazete üyeleri İstiklal Mahkemesine sevk edilip

⁹⁷ Detaylı Bilgi İçin Bkz., Mim Kemal Öke, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi Hilafet Hareketi (1919-1924)**, Ankara 1988, s.123 vd

yargılanmıştır. Bu durum halife taraftarları ile hükümet arasında sert tartışmalara sebep olmuştur.

Mektup krizinin yaşanmasından sonra bu kez de Halifelik, bütçe konusu ile gündeme gelmiştir. Abdülmecit Efendi, Başbakana bir yazı göndermiş, yazıda kendisine ait bağımsız bir bütçe tahsis edilmesini istemiştir. Bu durumdan oldukça rahatsız olan İsmet İnönü hükümet içinde hükümet olmaz ifadesiyle tepkisini sert bir şekilde dile getirmiştir. Durum Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fevzi Çakmak tarafından etraflıca değerlendirilmiş ardından bu kurumun kaldırılması zamanının geldiğine karar verilmiştir.⁹⁸

Saltanatın kaldırılmasına ve cumhuriyetin ilan edilmesine herhangi bir tepki vermeyen İslam alemi, söz konusu halifeliğin kaldırılması söz konusu olunca tepkisiz kalmamış Ankara Hükümetini eleştiren makaleler yazmaya başlamışlardır. Mısır basınından üç gazete (Al-Akbar, Al- Ahram, Al-Siyasa) konuya ayrıntılı yer vererek halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkmış, ayrıca Abdülmecit'e yapılan muameleyi de yerinde bulmamışlardır. Onlara göre Mısır da dahil olmak üzere İslam ülkelerinin birçoğu hala halifeye bağlıydı ve halife bu bağlılığın sona ermesine sebep olacak herhangi bir şey yapmamıştı.

Mısır basını, halifelik makamının kaldırılması durumunda İslam âleminin başsız kalacağını, hatta Müslüman toplumlarının dağılmasına sebep olabileceğine dair endişelerini dile getirmiş, ayrıca halifelik kurumunun kaldırılmasından istifade edecek bazı Müslüman kral ve prenslerin kendilerini halife ilan edeceğine vurgu yapmıştır. Konu hakkında Hicaz Kralı Hüseyin'i de örnek göstermişlerdir.

Hicaz Kralı Hüseyin, Ürdün, Irak, Filistin gibi bazı Müslüman ülkelerden aldığı destekle halife olma isteğini belirtince Al-Ahbar gazetesi, İngiliz koruması altında ve onun maşası olan bir şahsın İslam âleminde halife olarak kabul görmemesi gerektiğini aksi halde halifelik makamının gönüllü bir şekilde İngiliz egemenliğine teslimiyeti anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bilhassa gazetenin kullanmış olduğu şu

⁹⁸ Necdet Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 2012, s.170 vd

ifade konu hakkındaki düşüncesine iyi bir örnek teşkil eder :“ Allah, İslam’a ve Müslümanlara böyle bir kararla karşı karşıya getirme ihtimalini vermesin!”⁹⁹

Mısır Basınının genel görüşüne göre; TBMM’nin bu hususta çıkarmış olduğu yasa önemsenmemeliydi. Bu konuda İslam âlimleri halifeliğin kaldırılmasına dair bir hüküm vermediği sürece halifelik makamına kimse sahip çıkamaz ve bu kurumu kimse kaldıramazdı.

Bunun yanı sıra Halifeliğin kaldırılması Mısır’da belli çevrelerin işine gelmiştir. Bu durumdan faydalanmak isteyen kişiler Kral Fuad’ın halife olması gerektiğini dile getirmiş bu konuda yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. El-Ezher Üniversitesi rektörü ve dönemin önde gelen din âlimlerinden oluşan bir grup aydın bu hususla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Emir Abdülmecid’e sadakat artık Müslümanları bağlamamalıdır. Bu sebepten diğer adayların atanması için yol açılmalıdır.

Mısır halkının politik hayatında ulusal egemenlik isteği önemli bir unsur olarak algılanmasına karşın, halk halifelik makamına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bunun sebebi Mısır’ın içinde bulunduğu politik durumdur. Bilindiği üzere Mısır, 1922 yılında tek taraflı bir şekilde bağımsızlığını ilan etmesine rağmen ülkedeki İngiliz hegemonyası devam etmiştir. Halifeye bağlı olmaları İngiltere’ye karşı bir dayanışma gücü oluşturmalarını sağlamış ayrıca Avrupa güçlerine karşı koyma gücü uyandırmıştır. Bu sebepten Halifeliğin kaldırılması, Mısır’da güçlü duyguların harekete geçmesine vesile olmuştur.

Mısır basınına yansımış olan bu fikirler ve eleştirilerden anlaşılacağı üzere Halifeliğin kaldırılması Mısır halkı tarafından pek de hoş karşılanmamış hatta bu durum büyük bir tepkiye sebep olmuştur.

d. Diğer Gelişmeler

da. Şapka İnkılabının Mısır’daki Yankıları

Toplumsal ya da ulusal kültürü yansıtan en belirgin ölçütlerden biri insanların giyim kuşamlarıdır. Türk kültür tarihi incelendiğinde, giyim kuşam konusunda

⁹⁹ Richard Hattamer, s.391 vd

Türklerin bağnaz olmadıkları görülmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ve ardından Anadolu coğrafyasına yerleşmeleri giyim kuşamlarında büyük değişim geçirmelerine sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısına bakıldığında herhangi bir kıyafet birliğinden söz etmek mümkün değildir. Osmanlının İmparatorluk karakterine sahip olması bunun en önemli sebeplerinden biridir. Papazlar, hahamlar, devlet görevlileri, Müslüman din adamları, tarikat mensupları diledikleri gibi dini kıyafetleriyle dolaşabiliyordu. Müslüman kadınlar peçe ve çarşafı dolaşırken başka dinlere mensup kadınların rahat elbise giydikleri görülmüştür.

II. Mahmut, giyim kuşam konusunda var olan bu karmaşık durumdan oldukça rahatsız olmuş bu konuda büyük uğraşlar vermiştir. En azından devlet memurlarının düzgün bir görünüme sahip olmaları için ceket, pantolon, fes giyilmesi hususunda emir vermiştir. Fes in giyilmesi ulema tarafından hoş karşılanmamış, şeriata aykırı olduğu ifade edilmiştir. 1903 yılında ise II. Abdülhamit askerlerine fes yerine kalpak giyilmesini emrettiğinde daha önce fesi şeriata aykırı bulanlar bu kez de kalpağın takılmasını şeriata aykırı bulmuş, fesi savunmuşlardır.¹⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu tarihine bakıldığında şapka istenmeyen bir değişim unsuru olarak algılanmış ve giyilmesine müsaade edilmemiştir. Buna karşın bazı Osmanlı aydınları yurt dışına çıktıkları vakit şapka giymişlerdir. Bu aydınlar arasında Mustafa Kemal de vardır. Mustafa Kemal'in şapka hususunda söylemiş olduğu şu sözler dikkate şayandır ; “Şapka giymenin caiz olmayacağını söyleyenler vardır. Onlara diyelim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Bunun yanı sıra Mustafa Kemal ve arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey 1910 yılında Paris'te yapılacak olan Picardie Manevralarına katılmak üzere bindikleri tren Belgrat istasyonunda mola için durunca Mustafa Kemal ve arkadaşı vagon penceresinden dışarı bakmış, kuru yemiş satan küçük bir Sırp çocuğu Mustafa Kemal'e bakarak hakaret dolu bir sesle “Tuh! Turkos! diye bağırıştır.¹⁰¹ Mustafa Kemal'de bu durum olumsuz bir tutum

¹⁰⁰ Necdet Aysal, s.208 vd.

¹⁰¹ Lord Kinross, s.63

yaratmış, bu olumsuz durum ise Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturmuştur.

Mustafa Kemal 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu ve çevresine yapmış olduğu gezide şapka devriminin gerçekleştirileceğine dair ilk sinyali başındaki Panama şapkasıyla vermiş, şapkayı halka göstermek suretiyle şu söylevde bulunmuştur: *”Biz her nokta-i nazardan medeni insan olmalıyız. Fikrimiz zihniyetimiz, medeni olacaktır. Şunun, bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz. Bütün Türk ve İslam alemine bakınız, zihinleri medeniyetin emrettiği şümul ve tealiye uyamadıklarından ne büyük felaketler ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır “* diyerek sözlerine son vermiş ardından 28 Ağustos 1925’te İnebolu’ya hareket etmiş burada da benzer bir konuşma gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal bu konuşmasının ardından Ankara’ya hareket etmiş bir gün sonra da mevzu hükümet tarafından ele alınmış ve Bakanlar Kurulu kararı ile şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir.¹⁰².

Şapka devrimi Mısır’da büyük tartışmalara sebep olmuş bir müddet sonra da mevzu Mısır basınına haber ve yorum olarak yansımıştır. Konu Mısır basınına Mısır’ın iç sorunuymuş gibi yansıtılmıştır. Özgür bir yayın anlayışına sahip Mısır’ın tanınmış gazetelerinden biri olan Al-Siyasa, fes olayı ile ilgili yayınladığı bir makalede: *“Değişim ve gelişmeden korkan insanlar olmasına rağmen şark ayağa kalkıyor ve yürüyor, yürüdüğü görünüyor. Allah, zayıflıktan sonra milletlerin yücelmesini takdir ediyor. Bunun bazı sebepleri var ki, en başta aydınlanma taraftarı yazarlar, yenilikçi ve cesaretli bağımsızlık taraftarı lider gibi Mustafa Kemal, elindeki her vesileyi ülkesini geliştirmek için kullandı. Eski kurumları değiştirdi. Çağa uygun olmayan eski adetleri de değiştirdi. Türkler iktisadi hayatlarında yeni bir çığır açtılar ve onlar yeni kıyafetler yaptırıyorlar, onlar eski her ne varsa değiştiriyorlar ve onlar gerçekten ciddiler şaka yapmıyorlar bunu idrak edemeyenler Türkiye dinden çıktı diyecekler, bilindiği gibi dinin başlıca temelleri genel meseleleri elinde tutuyor ve din her ayrıntıya girmeyecek kadar da yücedir. Din genel meseleler içindir, ayrıntılarla uğraşmıyor, dünya meseleleri insanlara bırakılmıştır. Bizim kıyafetimizle dinin ne işi var.”*¹⁰³

¹⁰² Necdet Aysal, s.210

¹⁰³ Mehmet Serhat Yılmaz, *“Türkiye’deki Şapka ve Kıyafet İnkılabının Mısır Kamuoyunda Yansımaları”*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi, 2005, S. 2, s.91

Modern bir anlayışa sahip Al-Siyasa gazetesinin yazmış olduğu bu makaleden anlaşılacağı üzere şapka devrimi yerinde bulunmuş ve desteklenmiştir. Mustafa Kemal'in çağdaş bir önder olduğu, yapmış olduğu yeniliklerle ülkesine yeni bir çıkır açtığı ifade edilmiştir.

Şapka inkılabı hususunda Mısır'ın belli başlı gazeteleri ilk önce konuya temkinli yaklaşmış ve mevzu hakkında herhangi bir yorum yapmamışlardır, Buna karşın ilerleyen günlerde konu hakkında düşüncelerini ifade etmekten de kendilerini alamamışlardır. Al- Ahbar gazetesi muhabiri 27 ağustos tarihinde Mustafa Kemal'in İnebolu gezisi sırasında şapka inkılabı hususunda yapmış olduğu bir konuşmaya gazetesinde teferruatlı bir şekilde yer vermiş, Mustafa Kemal'in bu konuşmasına herhangi bir yorum ve eleştiri yapmamış ve konuşmayı doğrudan yayımlamıştır. Gazetenin konu hakkında bir sonraki makalesinde ise kıyafet ve terakki arasındaki münasebet sorgulanmıştır.

Mısır'ın diğer gazetelerinden Al-Ahram ve Al-Mukattam mevzu ile ilgili olarak sadece haber niteliğinde yazılara yer verirken bahsedilen bu gazeteler dışında El-Bela, El-Basar, El- İttihad gazeteleri ise yer yer lehte ve aleyhte yazılar yayınlamışlardır.

Mısır basınında bu konular tartışılırken ortaya yeni bir konu daha atılmıştır, Şapka takmak sağlıklı mıydı yoksa değil miydi? Basın konu ile ilgili olarak doktorların görüşlerine de yer vererek olaya bilimsel bir boyut kazandırmıştır. Mısırlı doktorlara göre fes yerine şapka takılmalıydı zira sağlıklı olan da buydu. Çünkü fes güneş ışınlarını şapka kadar iyi koruyamıyordu, ayrıca din adamları da fes takmıyordu sağlıklı bir başlık olmuş olsaydı din adamları da takardı ifadesini kullanmışlardır. Doktorların bu ifadesi karşısında Tanta İslam Enstitüsü bir beyanat yayınlamış şapka takılmasına karşı çıkmıştır. Beyanata göre şapka giymek dört mezhep tarafından haram kabul edilmiş ve kesinlikle takılmaması gerektiği ifade edilmiştir.

Mısır'ın tanınmış dergilerinden Al-Muktataf dergisi tüm bu ortaya atılan fikirlerden farklı olarak şapka olayını batılı gözüyle değerlendirmeye çalışmıştır. Dergiye göre, şapka egemenlik simgesiydi ayrıca efendiye köleden ayıran önemli bir

semboldü. Bu sebepten Avrupa medeniyeti İslam aleminin şapka takmasına taraftar değildi. Muktataf dergisi şapkanın çağdaşlaşma yolunda önemli bir unsur olduğu konusunda ısrar etmiş ve mutlaka takılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüş Al-Siyasa gazetesi tarafından da destek görmüştür. Fes ve şapka mevzusu din ve sıhhat bakımından değerlendirildikten sonra tartışmalara sarık ve cübbe konusu da eklenmiştir. Böylelikle konunun boyutu genişlemiş, kıyafet meselesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Şapka devriminden bir yıl sonra Mısırlı gençlerin sarığı ve cübbeyi terk ederek ceket, fes giymeye başlaması basında büyük tartışma konusu olmuştur.

Fes ve şapka konusundaki tartışmalar 1926 yılından 1932 yılına kadar devam etmiş lakin diğer alanlarda yapılan inkılap hareketlerinin de gündeme gelmesi konu ilgili tartışmaların azalmasına sebep olmuştur.

Tüm bu tartışmalar ışığında olayı bir bütün olarak değerlendirmek, farklı yorumlar ve düşüncelerden ortak bir sonuca varmak oldukça güçtür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan yadigar aynı devlet merkezli kültürel geçmişi paylaşmış ve aynı dönemde İslam toplumu olmanın getirmiş olduğu bir yaklaşımla konuyu değerlendiren Mısır kamuoyunda Türk İnkılabının basına akisleri hem Türkiye'deki gelişimin gidişatı ve hızına hem de Mısır'ın politik ve sosyal bünyesindeki gelişmelerle ilgili olmuştur.¹⁰⁴

db. Tekkelerin Kapatılması Tarikatların Yasaklanması Karşısında Mısır'ın Tavrı

Tasavvufa dayanan ve aynı dini inanca mensup kişiler tarafından benimsenen, Allah'a ulaşma arzusıyla tutulan yollardan her birine tarikat denir. Tarikat mensuplarının ibadet amacıyla bir araya gelerek toplandıkları yerlere ise tekke denir. Tekkeler kuruldukları ilk dönemlerde sadece halkı eğitmek ve onların yararına çalışmayı amaç edinmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde bu kurum dini istismar etmiş, halkı sömürmeye başlamış, çağın gereksinimlerine göre ortaya çıkan yeniliklere de karşı çıkmış, yer yer devlet işlerine müdahale etmiş, isyan çıkartıp kamu düzeninin

¹⁰⁴ Mehmet Serhat Yılmaz, s.92

bozulmasına sebep olmuşlardır. 1924 tarihinde bu kurumlar Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmış bir süre sonra da asıl amaçlarından sapmaları sebebiyle kapatılmasına dair kanun teklifi önerilmiş, önerilen kanun teklifi mecliste görüşülmüş ardından 30 Kasım 1925'te bu kurumların kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁵

Tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması Mısır basınında diğer inkılap hareketleriyle karşılaştırıldığında daha az ilgi görmüştür. Bunun sebebi aynı zaman diliminde şapka inkılabının da yürürlüğe girmiş olmasıydı. Tarikatların yasaklanmasından en çok da Bektaşî ve Mevlevî tarikatlarının Mısır'da bulunan temsilcileri etkilenmiştir. Mısır'ın önde gelen üç gazetesi (Al-Ahram, Al-Belagh, Al-Mukattam) konu ile ilgili sadece gerçeğe dayalı ifadeler yayınlamış tarikatların ne yanında ne de karşısında olmuşlardır. Bu üç gazete dışında sadece Al-Akbar konuya daha çok ilgi göstermiş mevzu ile ilgili birkaç makale yayınlayarak tarikat gruplarının yanında olduğu izlenimini vermiştir.¹⁰⁶

dc. Türk Medeni Kanunun Kabulüne Mısır Kamuoyunun Yaklaşımı

1926 yılı Türk Tarihi açısından değerlendirildiğinde oldukça önemli bir yıl olarak kabul görmektedir. Çünkü toplumsal düzenin yeniden yapılanması için birçok kanun bu zamanda yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar içerisinde listenin en başında tartışmasız Medeni Kanun¹⁰⁷ yer almıştır. Borç, miras evlenme, boşanma, ailenin niteliği, kişi hakları gibi birçok unsuru içinde barındırması sebebiyle medeni kanun, toplum ve insanla doğrudan bağlantılıdır. Yeni medeni kanununla birlikte birçok yeniliğin de yürürlüğe girmesiyle konu Mısır basınında teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır.

Konu ile ilgili olarak Mısır'ın yazarlarından Kavkab al-Sharg durumu milliyetçi bir tutumla değerlendirmiş, boşanma, çok eşliliğin yasaklanması, miras konusuna olumlu yaklaşmış lakin Müslüman ile gayrimüslimin evlenmesine karşı

¹⁰⁵ Necdet Aysal, s.211

¹⁰⁶ Richard Hattamer, s.394 vd

¹⁰⁷ İsviçre'den alınan Medeni Kanun 17 Şubat 1926 tarihinde TBMM'de oybirliğiyle kabul edilmiştir. 4 bölüm 937 maddeden oluşmaktadır. Avrupa'da yürürlüğe giren en son kanun olması ve çağdaş bir nitelik taşımasının yanı sıra anlaşılır, pratik ve açık olması sebebiyle tercih edilmiştir. Kanunun orijinal metni Fransızcadır. Bkz., Necdet Aysal, s.192

çıkmıştır. Farklı ulustan insanların evlenmesinin kimlik kaybı, zayıflık, zihinsel karmaşa yaratacağına vurgu yapan yazar, mevzu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde beyan etmiştir : *“Bugünlerde Türk Medeni Kanunun çok eşliliği yasaklaması makuldür. Çünkü bu durum, ne gelenekle ne mantıkla ne de dinle açıklanabilir. Kadınların erkekler gibi aynı miras haklarına sahip olması mantıklıdır, evet boşanma hakları konusunda da pek çok haklı nedenleri vardır.”*¹⁰⁸

dd. Anayasadan Din Kavramlarının Çıkarılması ve Mısır Basının Tepkisi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti önceki dönemlerde yapmış olduğu teşebbüslerle politik ve hukuksal alanda dinin etkisini ortadan kaldırmasına rağmen İslam dini hala devletin resmi dini olarak kabul görmekteydi. 1928 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi ilgili maddeyi meclis kurulunda görüşmüş ardından devletin dini İslam’dır maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Konu Mısır basınında büyük tartışmalara sebep olmuş, ayrıca basın mevzu hakkında gruplara ayrılmıştır. Al-İttihad bu hususa büyük önem vermiş bu durumun günah olduğunu ayrıca Ankara’nın inançsızlığa doğru yöneldiğine dikkat çekmiş, diğer taraftan Al-Siyasa gazetesi durumu oldukça makul karşılamış Ankara’nın zaten laik bir sistemle yönetildiğini dolayısıyla bunun sorun edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Al Siyasa gazetesinin diğer gazetelerden farklı tepki vermesinin altında yatan sebep liberal Anayasa partisinin resmi yayın organı olmasından kaynaklanmaktadır.

de. Latin Alfabesinin Kabulü Karşısında Mısır

Dil, bir ulusun oluşmasında başlıca rolü oynayan, milleti millet yapan unsurların başında gelir.¹⁰⁹ Aynı zamanda o ulusun gelişmişlik düzeyin hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Türkler İslamiyet’ten önce Göktürk ve Uygur alfabelerini, İslamiyet’ten sonra ise Arap alfabesini kullanmıştır.¹¹⁰

Türkçe vokal olarak Arapçadan zengindir. Ayrıca bazı sessiz harfler Arapçada bulunmamaktadır. Türkçeyi tam ve doğru ifade edebilecek bir alfabenin araştırmasını

¹⁰⁸ Richard Hattamer, s. 396 vd

¹⁰⁹ Fatma Acun, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 2010, s.237

¹¹⁰ Osman Akandere, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya 2011, s.198

yapmak üzere Mustafa Kemal'in talimatıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonda müsteşar Mehmet Emin Bey, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Ragıp Hulusi, İbrahim Grandi ve Ahmet Cevdet gibi edip ve dil uzmanları bulunmaktaydı. Komisyona daha sonra Celal Sahir, Reşat Nuri, Fazıl Ahmet (Aykaç) , Besim Atalay, İbrahim Necmi, Hamit Zübeyr ve Macar Dil Profesörü Maysaroş da katılmıştır. Ardından bu komisyonun adı Türk Dil Tetkik Cemiyeti olmuştur.

Falih Rıfkı çalışmayı bitirip Atatürk'e sunumunu şöyle anlatmıştır: “Dolmabahçe Sarayının denize bakan bir odasında Atatürk'e Türk alfabesi projesini uzattım ‘Demek bitirdiniz’ dedi. Komisyon çalışmalarını kısaca anlattım. Arkadaşlardan bazıları Osmanlıca için bir alfabe düşünmüşlerdi. Arap harflerinin bütün haklarını vermek istiyorlardı. Biz radikal devrimciler harf bahanesiyle dil sorununu halletmek istiyorduk. Yalnız Türkçeyi göz önünde tutmalıydık. Dilimizde kalacak kelimelerde yazı içinde kendiliğinden Türkçeleşmeliydi. Edebiyatta Osmanlıcadan ayrılmış olanlar çoğunluğu kazanmıştık. Alfabe konusunda da komisyonda ufak tefek tavizlerle yetinmiştik”.

Atatürk: “Yeni yazıyı tatbik için ne düşündünüz? Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa süreli teklif var. “ dedim. Her iki teklife göre de bir süre iki yazı ile birlikte kullanılacak. Gazeteler önce yarım sütundan başlayarak yeni yazı bölümlerini artıracaklar. Daireler ve okullar için de buna benzer usuller düşünüldü. Atatürk yüzüme baktı: “ Bu iş ya üç ayda olur ya hiç olmaz” dedi. Radikal devrimci olduğum halde, bakakalmıştım. ‘Çocuğum’ dedi gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman herkes o sütunu okur. Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner, kayboluverir. Sağdan yazan bir milleti, hem de hiç tanımadığı harflerle üç ay içinde soldan yazdırmak....! Doğrusu buna benim de aklım yatmamıştı.”¹¹¹

Mustafa Kemal 9 Ağustos 1928 günü Saray Burnu'nda düzenlenen bir müsamerede Yeni Türk Alfabesinin kabul edileceğini halka duyurmuş, 25 Ağustosta Dolmabahçe Sarayı'nda basın ve halka broşürlerle yeni alfabe tanıtımı yapılmıştır. 1

¹¹¹ Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)** , İstanbul 1997, s.309 vd

Kasım 1928’de Büyük Millet Meclisi konuyu görüşüp yasalaştırmıştır. 3 Kasım 1928’de Resmi gazetede yayımlanan yasaya göre 1 Ocak 1929 günü itibariyle Türkçe basılacak kitapların yeni harflerle basılması mecburiyeti getirilmiştir. Bu radikal karar o gün için pek anlaşılmış olmasa da sonrasında bunun gerekliliği anlaşılmıştır.

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi, Halifeliğin kaldırılması Mısır basınında beklenen bir sonuç olarak karşılanmasına rağmen, harf inkılabı beklenenin dışında bir gelişme olarak algılanmış ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Mısır’ın monarşiyle yönetilmesi inkılaplarla ilgili haberlerin sınırlı tutulmasına sebep olmuştur.

Al- Siyasa; Al-Siyasa al-Usbu’iy-ya ve Wadi 1- Nil harf inkılabının kültürel boyutlar içerdiğini savunmuştur. Bu inkılap açık bir şekilde doğu imajı ve geçmişin izlerinin ortadan kaldırılması için gerekli bir adımdır. Bu adıma şüpheyle yaklaşılmış olsa da satır aralarında hayranlık duyulduğunu hissettiren ifadeler rastlanılmıştır. Mısır basını önceki inkılaplarda gösterdiği tutumu Latin harflerinin kabul edilmesinde de sergilemiş, Wadi 1- Nil’de kullanılan “ Zaman bu değişimin doğru mu yanlış mı olduğunu gösterecektir.” İfadesi Mısır basınının konuya bakış açısını özetlemiştir.

Al-Siyasa Ankara muhabirinin yazdığı makalede Arap alfabesinin Türkçe seslerini tam karşılayamadığı ifade edilmiş, bu olumsuzluğun Türklerin Arapçayı öğrenmesinde büyük bir engel teşkil ettiği dile getirilmiştir. Bu vesile ile harf inkılabının haklılığı vurgulanmıştır. Al-Siyasa Ankara muhabirinin yazdığı bu makale bir Arap gazetesinde Arapçanın olumsuzluklarının ilk defa dile getirilmesi açısından oldukça önem arz eder.

df. Din Hizmetlerinde Reform Çalışmaları

Değişim ve inkılaplar sürecinin devamında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmış, hazırlanan bu rapor Haziran 1928 tarihinde Türk basınında yayınlanmıştır. Din hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi adına hazırlanan bu raporda; ezanın Türkçe okunabileceği, ilahilerin Arapça yerine Türkçe seslendirilebileceği, camiye ayakkabı ile girilebileceği gibi bazı düzenlemelerden oluşmaktaydı. Söz konusu bu düzenlemelere halk büyük bir tepki göstermiş bunun neticesinde komisyon dağıtmak zorunda kalmıştır.

Olay Türkiye’de olduğu gibi Mısır’da da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Mısır basınının önde gelen gazetelerinden Al Siyasa; Müslüman, camiye ayakkabılarıyla girerse temizlik nasıl sağlanır? Sorusunu sormuş ardından İslami değerlerin reforme edilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Ayrıca Müslüman tebaa o güne kadar hiçbir zaman İslami ritüellerin uygulanmasından şikayetçi olmamıştır. Al-Siyasaya göre komisyon almış olduğu bu kararlarla camileri kiliseye dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ancak Hristiyanlar bile Rönesans ve Reform evresinde kiliseleri fiziksel olarak yeniden yapılandırmaya veya dinsel törenlerin doğasını değiştirmeye çalışmamıştır. Aynı durum Yahudiler için de geçerli olmuştur. Kısaca Al-Siyasa ibadetlerin modernleştirmeye uygun olmadığını dile getirmiştir.

Modern ve açık fikirli bir gazete olmasıyla ün yapmış olan ve bir süre önce Türkiye Anayasası’ndan İslami devlet olma maddesinin çıkarılmasına onay veren Al-Siyasanın ibadet yerlerine ve ibadet şekillerine müdahale edilmesine bu ölçüde karşı olması oldukça önemlidir. Al- Siyasaya göre ibadetlere devlet eliyle müdahale edilmesi Cumhuriyetle yönetilen bir ülkenin politikasına ters düşmüştür. Önceki süreçte dini unsurların anayasadan kaldırılması bir formalite olarak görülmesine rağmen komisyon kararıyla uygulanmaya çalışılan bu reformların milyonlarca Müslümanı ciddi bir şekilde etkileyeceğine dikkat çekilmiştir.

Önceden belirtildiği gibi bu reformlar halkın tepkisi ve protestolar sebebiyle uygulanamamıştır. 1932 yılında ezanın Türkçe okunması tekrar gündeme getirilmiş aynı yılın ocak ve şubat aylarında İstanbul ve İzmir gibi büyük şehir camilerinde ezan Türkçe okunmuş, namaz sureleri de Türkçeye çevrilmiş, ibadetlerdeki Arapça ifadelerin tamamı Türkçeleştirilmiştir. Mustafa Kemal bu hususla özel olarak ilgilenmesine rağmen Türk halkı ibadetlerde Türkçe kullanmayı reddetmiştir.

Al-Ahram gazetesinin iki yazarı Al-Taftazani ve Shaykh Muhammed FaridWajdi arasında ibadetlerde Türkçe’nin kullanılması konusu ciddi bir polemige sebep olmuştur. Taftazani’ye göre Kuran tercüme edilmeye uygun değildir ve doğal olarak ibadetlerde Kuran’ın tercümesini kullanmak yanlıştır. Bu yüzden sert bir biçimde Türk yetkilileri suçlamıştır. Muhammed FaridWacdi ise Türk yönetiminin bu reformlarla Kuran’ı anlamayı kolaylaştırmaya çalıştığını ve bu girişimlerin

söylenildiği gibi dinsizlik olmadığını belirtmiştir.¹¹² İki yazar da İslam Âlemi adına konuştuklarını iddia ederek polemiğin ateşini yükseltmiştir.

B. MUSTAFA KEMAL YÖNETİMİNE KARŞI MISIR'DA OLUŞAN MUHALAFET

a. Fes Olayı

Lozan Barış antlaşması sonrasında kurulan Türkiye- Mısır ilişkileri istenilen düzeyde gelişmemiştir. Geçmişi oldukça eskiye dayanan Türk-Mısır ilişkilerinin istenilen boyutta gelişmemesinin birçok sebebi vardır. Bu sebepler; Kral Fuad'ın krallık rejimiyle Atatürk'ün Cumhuriyet rejiminin zıtlasma içerisinde olması, Mısır'ın Türkiye'den kaçan bütün rejim karşıtlarına kucak açması ayrıca kaçan rejim karşıtlarının Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti aleyhine çalışmalarda bulunması, bu duruma Mısır Hükümeti'nin göz yumması, Halifeliğin kaldırılması neticesinde Kral Fuad'ın aydın kesim ve ulemeden almış olduğu destekle kendini halife gibi göstermeye çalışması, Türkiye'nin laikleşme hususundaki girişimlerinin Mısır'da propaganda malzemesi olarak kullanılması, Türkiye- Mısır ilişkilerinin dostane bir biçimde gelişmesine engel olmuştur.¹¹³

Tüm bu sebeplerden 1925-1930 yılları arasında Mısır Hükümeti Türkiye'de bulunan elçilerini sık sık değiştirmiştir. İlk Mısır elçisi Mohammed Heddaya Paşa olmuş ardından Abdülazam Reşit Paşa ve bir yıl aradan sonra İbrahim Ratib Bey elçi olarak atanmıştır. 1930 yılında ise Mısır'ın dördüncü sefiri Abdülmelik Hamza Bey olmuştur.

Hamza Bey, Ankara'da Mısır Elçiliği görevini üstlenmeden önce Kahire'nin Londra elçiliği müsteşarlığında bulunmuştur. Zeki, olgun, cana yakın, iyi derecede İngilizce bilen bunun yanı sıra az da olsa Türkçe konuşan, hukukçu ve aşırı milliyetçi kimliğiyle ön plana çıkan biri olarak tanınan elçi, İngiltere'de kaldığı süre zarfında bu aşırı milliyetçi özelliği de kısmen yumuşamıştır. 1930 Kasım ayı başında Çankaya'ya çıkarak güven mektubu sunan Hamza Bey, ardından Gazi Mustafa Kemal'e Kral

¹¹² Richard Hattamer, s.399 vd

¹¹³ Bilal Şimşir, "Fes Olayı", *Bellekten XLVIII/ 189-190*, 1984, s.3

Fuad'ın Türk Milleti'nin istikbali ve refahı için samimi ve iyi dileklerde bulunduğunu dile getirmiş, Gazi de bu duruma dostane bir tutum içinde karşılık vermiştir.

1930 yılında Ankara'da göreve başladığı sırada şapka devriminin üzerinden tam beş yıl geçmiş fes yerini şapkaya bırakmıştır. Ankara'da kara püsküllü fesiyle dolaşan yegane kişi Mısır elçisi olmuştur. Hamza Bey, takmış olduğu fesle şapkaya yeni yeni alışmış olan Türk insanın duygularını adeta görmezden gelmiş bu tavrıyla da tüm dikkatleri üzerinde toplamıştır. Abdülmelik Hamza Bey, fesiyle törenlerde, resmi davetlerde ve Ankara sokaklarında görünmeye özen göstermiş ve bunu adeta Atatürk'ün şapka devrimine karşı sessiz bir direnişle açığa vurmuştur. Bu durum iki yıl boyunca sürmüş 1932 tarihinde Cumhuriyet Bayramına gelinmiştir.¹¹⁴

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Atatürk, önce yabancı misyon şeflerinin tebriklerini kabul etmiş ardından, yabancı misyon şefleriyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde yapılan geçit törenini izlemiştir. Cumhuriyet Bayramı resmi programına göre Atatürk, önce Ankara Palas'ta resmi bir yemek verecek, yemeğin ardından bu programı balo izleyecektir. Balo her yıl olduğu gibi O yıl da Ankara Palas Oteli'nde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından düzenlenmiştir. Ankara'da bulunan elçiler, hem baloya hem de yemeğe davet edilmişlerdir.

Atatürk, Ankara Palas'taki baloya saat sekiz buçukta iştirak etmiş, ayaküstü birkaç general ve büyükelçi ile sohbet ettikten sonra yemeğe oturmuştur. Davetliler de program gereğince sofradaki yerlerini almışlardır. Genelde Cumhurbaşkanı'nın vermiş olduğu davetlerde misafirler masaya oturduktan sonra sofrada bir sessizlik olur ardından protokol konuşmasına geçilmiştir. Fakat Ankara Palas'ta verilen o akşam yemeğinde her zamankinden farklı bir durum yaşanmış, misafirler sofraya oturur oturmaz sıcak ve samimi bir muhabbet içinde kendilerini bulmuşlar. Atatürk sofraya oturduktan sonra oldukça az yemek yemiş ve bol bol sigara içmiş, yemek esnasında misafirleriyle tek tek ilgilenmiş her bir misafiriyle samimi ve içten bir şekilde muhabbet etmiştir. Amerikan büyükelçisi ve İtalya büyükelçileri ile yaptığı kısa konuşmanın ardından Mustafa Kemal ayağa kalkmış ve tüm insanlığın bir bütün olması temennisinde bulunarak kadeh kaldırmıştır.

¹¹⁴ Bilal Şimşir, s.5

Yemek bittikten kısa bir süre sonra Atatürk misafirlerini balo salonuna davet etmiştir. Mısır elçisi Hamza Bey'in davet boyunca masada fesi ile oturması, Mustafa Kemal'in gözünden kaçmamıştır. Ankara Hükümeti'nin başını ağrıtabilecek Fes krizi ise bu yemeğin ardından meydana gelmiştir. Olayın görgü tanıklarından İngiliz büyükelçisinin İngiltere'ye bildirdiği rapora göre kriz şu şekilde başlamıştır; Gazi yemek bittikten sonra Hamza beyin yanından geçerken ona : “*Kralınıza söyleyin ben Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim* “ demiş ardından salonda bulunan garsonlardan birini çağırmış ve elçinin fesini almasını sağlamıştır. Fesi alan garson kalabalığın arasında fark ettirmeden gözden kaybolmuştur. Bu durum karşısında oldukça üzülen elçi hemen salonu terk etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı müsteşarı durum hakkında konuşmak ve elçinin gönlünü almak istemişse de elçi salonu erken terk ettiği için görüşme imkanı bulamamıştır. Bir sonraki gün durumu öğrenen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, konu ile ilgili olarak Mısır elçisinden özür dilemiştir.¹¹⁵

Görgü tanıklarının ifadelerine göre olay kapanmış olamazdı. Çünkü Kral Fuad'ın konu hakkındaki tepkisi henüz bilinmiyordu. Şahitlere göre Atatürk'ün o gece her sözü ve her davranışı planlıydı ve bu konu hakkındaki düşüncelerini yabancılara bu şekilde anlatmayı amaçlamıştı. Atatürk yapmış olduğu bu hareketle Mısır elçisi Hamza beyi hedef almamıştı, asıl hedefinde Atatürk devrimlerine düşmanca bir tavır takınan Kral Fuad vardı. Kral Fuad'ın devrimlere karşı olması, Türkiye'de kaldırılmış olan saltanatı Mısır'da devam ettirmek istemesi ayrıca Türkiye'yi İslam dünyası gözünde küçültüp, Mısır Krallığını ön plana çıkarmaya çalışması, 'Fes Olayı ' ile düğümlemişti. Atatürk elçinin fesini çıkartırken Mısır Kralı'na bu yolla küçük bir mesaj yollayarak kralın tepkisini ölçmek istemiştir.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras O gece yaşananları şu şekilde ifade etmiştir : “ *Ziyafette hazır bulunan siyasi mümessillere iltifat ve hatırınevazlık asarı ibrazını, zemin ve zamanın muktezasına göre kah şu ve kah bu sefire karşı tatiypkar ve iltifatkar bazı beyanat-ı mahsusada bulunmayı itiyat buyurmuş olan Reisicumhur Hazretleri, bu seneki bayramımızda da gündüz tebrik için Büyük Millet Meclisi'nde*

¹¹⁵Bilal Şimşir, s.6 vd

kendilerini büyük üniformaları ile ziyaret etmiş ve akşamki resmi ziyafete de keza aynı kıyafette davet edilmiş olan bilumum siyasi mümessiller meyanında Mısır Sefirine yemekten sonra yanından geçerken teveccühkar bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurduklarını söylemişlerdir. Sefir bir an için tereddüt ettikten sonra fesini bizzat çıkarmış, bunun üzerine Reisicumhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüştür.”¹¹⁶

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere ortada herhangi bir sorun olmadığı, hadisenin aslında abartılı bir şekilde vuku bulduğu beyan edilmiştir.

Hadise ile ilgili açıklamada bulunan bir diğer kişi ise Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa olmuştur. Paşa, O gece vuku bulan olayı şöyle açıklamıştır : “Reisicumhur, yemekten sonra Elçi Hamza Bey’den kati bir dille fesini çıkarmasını istemiş, elçi bu isteği yerine getirmeyince Gazi, uşağı çağırmış ve uşağa fesi çıkarması için emir vermiştir. Durum karşısında Hamza Bey, fesini kendisinin çıkarmasını uygun görmüştür. Bu beklenmedik olay karşısında şaşkına dönen elçi, salonu erkenden terk etmekten başka çare bulamamıştır. Hamza Bey, olayın ertesi günü Dışişleri Bakanımız ile görüşmüş, Bakanımız ise olayı samimi ve içten bir davranış olarak göstermeye çalışmış ortada yanlış bir anlaşılma olduğunu hatta elçinin rahatı için kendisine böyle bir teklifte bulunduğunu ifade etmeye çalışmıştır.”¹¹⁷

Olayın üzerinden 10 gün geçmiş ve herkes olayın kapanıp gittiğini düşünmeye başlamışken düşünülenin aksi olmuş 11 Kasım günü Daily Herald adlı İngiliz gazetesi, herhangi bir kaynak göstermeden şu haberi yayımlamıştır: “*Bir Fes Diplomatik Fırtına Koparabilir* “ gazetenin manşetinde büyük puntolarla yazılan bu haberde Mustafa Kemal Türk diktatör olarak gösterilmiş ayrıca haberin devamında Mısır Elçisi’nin Ankara’daki Cumhuriyet Bayramı resmi törenine yasaklanmış fesle geldiği Mustafa Kemal’in ise elçiye aniden fesini çıkarması emrini verdiği, bu sebepten Cumhurbaşkanı Atatürk ile Mısır Elçisi arasında bir tartışma yaşandığını ve elçinin töreni terk ettiği belirtilmiştir. Bu olay kısa süre sonra Mısır’da duyulmuş ve Mısır halkında derin bir öfke yaratmıştır. Fes olayı üzerine çıkan tek haber sadece bu

¹¹⁶ Bilal Şimşir, s.8

¹¹⁷ Bilal Şimşir, s.9

olmamıştır. Yine aynı gün başka bir İngiliz gazetesi aynı haberi “ Bir Fes Konusunda Çıkan Gürültü” başlığıyla vermiştir. Bu gazete olayı alaycı, kışkırtıcı bir dil kullanarak yazmış, bu kadar basit bir olay yüzünden Türk – Mısır ilişkilerinin bozulmasını hayretle karşılamıştır. İngiliz gazetelerinde çıkan haberler olayın daha da büyümesine sebep olmuştur.¹¹⁸

Olayın yayılması üzerine Ankara Hükümeti olayı geçiştirmeye çalışmış, resmi yayınlar aracılığı ile haberin uydurma olduğunu ifade etmiştir. Mısır Hükümeti bunun üzerine olayla ilgili, Ankara’dan acil bilgi istemiştir. Ayrıca Mısır basını olayı bir türlü kapatmamış olayla ilgili haber üstüne haber yapmaya devam etmiştir.

Mısır’ın muhalefet partisi olarak bilinen Vafd Partisi de konu üzerinde ehemmiyetle durmuş ve olayı irdelemek için elinden geleni yapmıştır. Hatta Vafd’ın yayın organı olarak bilinen El-Belag gazetesi olayla ilgili olarak Mısır’ın bu olayla büyük bir hakarete uğradığını yazmış ayrıca şunları da eklemiştir: *”Devletler Hukuku kuralları gereğince her zaman, hatta savaşta bile saygı görmesi gereken ayrıcalıklara sahip Mısır Temsilcilerine, Mısır üzerinde yetkisi bulunmayan bir kimse tarafından böyle bir emir verilmiş olması hakarettir. Öyleyse Gazi’nin Mısır Elçisi’nden özür dilemesinin hakareti temizlemeye yetip yetmediğini, Elçinin, Mısır’a yapılan hakareti Hükümetine danışmadan kabul etme hakkı bulunup bulunmadığını, özür dilemenin Ankara’da mı yoksa Mısır’da mı yapılması gerektiğini incelemek gerekir. Olay ister kasıtsız çıkarılmış olsun, isterse Mısır’ın ulusal başlığı horlanarak Elçiye hakaret etmek amacından kaynaklanmış bulunsun, herhalde sorunu elçi değil, Mısır Hükümeti bir çözüme bağlamak zorundadır.”* Gazetenin yapmış olduğu bu açıklamalar zaten gergin olan ortamın daha da gerilmesine neden olmuştur.¹¹⁹

Mısır muhalefet organı bu konularla ilgilenirken Kahire’de önemli bir görüşme gerçekleşmektedir. Mısır Dışişleri Bakanı ile Türkiye İşgüderi konu hakkında görüşmüş ve olayı aydınlatmaya çalışmışlardır. Mısırlı Bakan olayla ilgili olarak Türk Hükümetinin özür dilemesi gerektiğini ifade etmiş ayrıca bir daha tekrarlanmaması konusunda güvence istemiştir. Türkiye işgüderi ise olayın özür dilemeyi gerektirecek

¹¹⁸ Bilal Şimşir, s.10

¹¹⁹ Bilal Şimşir, s.13

bir durum olmadığını anlatmaya çalışmışsa da Mısırlı bakan pek ikna olmamıştır. Görüşme bir saat sürmüş ve her hangi bir neticeye bağlanmadan sona ermiştir. Mısır Dışişleri Bakanı'nın konuyu Kral Fuad'la görüşmek üzere İskenderiye'ye gitmesi akla Türkiye'ye gönderilecek nota konusunu getirmiştir.

Mısır Dışişleri Bakanı Kral Fuad ile görüşükten sonra İskenderiye'den dönmüş ardından Türkiye İşgüderi Şevki Bey'e resmi bir nota vermiştir. Nota Fransızca yazılmış olup Türkçesi ise şöyledir: *“Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Ulusal Bayramı dolayısı ile verilmiş olan suare sırasında ortaya çıkan üzücü olayla ilgili olarak Mısır Elçiliği'nden ayrıntılı rapor almıştır. Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Beyefendinin Mısır Elçisine bildirmek lütfunda bulunduğu açıklamayı ve üzüntülerini hoşnutlukla karşılamıştır. Bununla birlikte, yabancı ülkelerdeki Mısır temsilcileri resmi törenlerde ulusal başlığı giymek zorunda olduklarından Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, iki hükümet arasındaki dostça ilişkileri sürdürüp geliştirmek arzusuyla, böyle bir olayın ilerde tekrarlanmayacağı konusunda güvence almaktan mutlu olacaktır.”*¹²⁰

Bu nota sebebiyle Türk- Mısır ilişkileri içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Türk Dışişleri bakanı her ne kadar olay hakkında üzüntülerini ifade etmişse de Mısır hükümeti için bu yeterli olmamıştır. Çünkü fes Mısır Devleti'nin ulusal başlığı olarak kabul görüyor ve ona karşı yapılan saygısızlık Mısır halkına yapılmış sayılıyordu. Bu sebepten Mısır ilerde yine aynı sorunla karşılaşmamak için Türk hükümetinden güvence talep etmiş ve talebinin yerine getirilmemesi durumunda diplomatik ilişkilerin kesileceği sinyali vermiştir.

Mısır Hükümeti'nin Türkiye'ye nota vermesi üzerine bir süredir olaylara sessiz kalan Türk Basını artık şiddetli bir biçimde tepkisini dile getirmiştir. Türk basınının önde gelen gazetelerinden Milliyet gazetesi, olayın aslının olmadığını ifade etmiş, üstelik herhangi bir kaynak göstermeden yayın yapan yabancı bir gazetenin uydurma haberlerine Mısır basını ve halkının hemen inanarak tepki göstermesini hayretle

¹²⁰ Bilal Şimşir, s.15 vd

karşılamıştır. Çıkan haberlerin aslında Türk- Mısır ilişkisini bozmaktan başka bir gaye taşımadığı da kati bir dille açıklanmıştır.

Türk hükümeti notaya hemen yanıt vermeyerek bir süre beklemiş oluşan gergin havayı yumuşatmak istemiştir. Diğer yandan Kahire İşgüderi meselenin dostane bir şekilde çözüme bağlanması için Mısır'a gönderilecek notanın Mısırlıları hoşnut edecek tarzda yazılmasını tavsiye etmiştir. Nota Ankara'da kaleme alındıktan sonra Bakanlar Kurulu'na sunulmuş kabul edilmesini müteakip 8 Aralık 1932 günü Kahire Elçiliği'ne gönderilmiştir. Notada, Türk Hükümeti ortada bir olay bulunmadığını ifade etmiş ve Mısır'a dostluk elini uzatmıştır. Türkiye Mısır'ı kışkırtmamaya özen göstermiş olayın kapanmasını rica etmiştir. Türkiye artık söyleyeceğini söylemiş ve konunun kapanması yönünde beklenti içerisine girmiştir.¹²¹

Dışişleri Bakanlığı'nın Kahire Elçiliğine göndermiş olduğu notada: *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Abdel Malek Hamza Beyefendi ile Hariciye Vekili arasında açık ve samimi bir mükâlemeye mevzu teşkil etmiş olan bir vakianın notada yeni bir tarzı tahkiyesini görmekten hisseylediği hayreti ketm edemez. Filvaki, Teyfik Rüştü Beyefendi, Mısır Elçisi'nin ona yapmış olduğu ziyaret esnasında, müşarünileyhe Halk Fırkası tarafından verilen süarenin başlangıcında kendisine tevcih edilmiş olan sözlerin yüksek derecede iltifatkar ve bariz bir surette dostane olan mahiyetini izah etmişti. Resmi ziyafetin nihayetinde ve bunu müteakip Firkanın verdiği suarenin iptidasında bütün geçen senelerde olduğu gibi, Mısır Elçisine serpuşunu çıkararak daha fazla rahat etmesi müsaadesi verilmiş olduğunu Vekil Bey müşarünileyh elçiye hatırlatmıştı. Müşarünileyh Hükümet bu kadar feyizli bir menbaa kök salmış olan bu münasebetleri yalnız idame eylemek değil, onları iki milletin birbiri hakkında besledikleri hisler ile tamamen ahenkdar olacak mertebeye teşyit ve takviye eylemeyi de daima arzu eder.”*¹²² Bu ifadelere yer verilmiş, ardından Mısır Hükümeti'nin söz konusu notaya vereceği cevap merakla beklenilmeye başlanmıştır.

Notanın gönderildiği esnada İngiliz ve Mısır gazeteleri boş durmamış mevcut gerilimin artması için kışkırtıcı haberler yayımlamış, sönmeye yüz tutmuş ateşi

¹²¹ Bilal Şimşir, s.22 vd

¹²² Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları III**, Ankara 2001, s.360 vd

tekrardan alevlendirmişlerdir. Deyim yerindeyse yangına körükle gitmişlerdir. Bir İngiliz gazetesi yayınladığı makalede Mustafa Kemal için dik kafalı, bildiğini okuyan, kimseden özür dilemeyen ifadesini kullanmış ayrıca bu özelliği sebebiyle Mısır hükümetinden özür dilemeyeceğini dile getirmiştir. Yazılan bu tür yazılar Mısır halkının öfkelenmesine neden olmuş Türk-Mısır ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Mısır basını Türkiye'ye ateş püskürürken, Türk basını da bu duruma aynı şekilde karşılık vermiştir. Mısır'ın önde gelen gazetelerinden biri olan El-Ahram gazetesi, yayınladığı bir makalede ¹²³ Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkinin kesilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Oluşan gergin havanın az da olsa yatışması için elinden geldiğince yardım etmeye çalışan Türkiye'nin Kahire İşgüderi Şevki Bey, Mısır'da bulunan El-Belağ gazetesi muhabirine oldukça detaylı bir demeç vermiştir. Şevki Bey vermiş olduğu demeçte, Ankara'nın cevabının henüz Kahire'ye ulaşmadığını, muhtemelen postada olduğunu, fes olayı ile ilgili çıkan haberlerin asılsız olduğunu, İngiliz gazetelerinin olayı, abartılı bir şekilde lanse ettiğini, Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey'in hem Türk ulusu hem de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından sevilen bir kişi olduğunu belirtmiştir. ¹²⁴

Türkiye konu ile ilgili olarak ortamı ne kadar yumuşatmaya çalışmışsa da İngiltere olayın üstüne gitmeye devam etmiştir. Özellikle İngiliz basınının fes olayı ile ilgili yayınladığı haberler Mısır halkı üzerinde kötü tesirler bırakmış, mevzu tam unutulmaya yüz tutarken yazılan yazılar tekrar ortamı alevlendirmiştir. Konu tekrar alevlenmeye başlayınca Mısır basını da Türk Hükümetine verip vermiştir. Mısır basınına göre; Türk hükümeti fesi yasaklamış olabilirdi fakat dünyanın her yerinde fesi

¹²³ El-Ahram gazetesinin başyazarı Essavi fes krizi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Fes yanlış değilim. İnsanın başını ne güneşten, ne de yağmurdan koruyan ve başlarda ya uzun ya da kısa görünen kara püsküllü, kırmızı renkli bu başlığı sevenlerden de değilim. Geçmişin bu ağır yükünden kurtulup pejmürde geçmişle ilgisini kesen Gazi Mustafa Kemal 'i bu sütunlarda selamladım. Ama Türkiye Lideri ile Mısır Elçisi arasında bu konuda çıkan anlaşmazlığı duyduğum günden beri, doğrusu fesi sevmeye başladım. Çünkü fesin onuru, Mısır'ın onurudur, bütün Mısırlıların onurudur. Elçimizin uğradığı muameleden dolayı Türkiye özür dilemek istemezse, İstanbul'daki konsolosluğumuzla birlikte, Türkiye'deki elçiliğimizi kapatıp elçimizi geri çekmek gerekir kanısındayım. Biz bu olayda zarar gördük; ya bu zararımız giderilir, ya da elçimizi geri çekmek gerekir.*” Bkz., Bilal Şimşir, s.28 vd

¹²⁴ Bilal Şimşir, s.29 vd

yasaklayıp ona cephe alamazdı. Mısır Elçisi, Irak Elçisi, İngiltere sarayına fesle kabul edilirken Türkiye nasıl oluyor da fesin giyilmesini engelliyordu. Mısır basınına göre diplomasi tarihinde böyle bir olaya daha önce hiç rastlanılmamıştı. Elçilerin giydiği kıyafete taktıkları şapka ya da fese karışılmaması gerekiyordu. Türk hükümetinin yapmış olduğu bu davranışın hiçbir mantıklı tarafı yoktu.¹²⁵

Türk basını, yayımladıkları haberlerde Tüm bunların sorumlusu olarak Londra'yı işaret etmiştir. Gazetede yazılan havadise göre; bu olaylar Londra'dan aksettiriliyor, Mısır ile Türkiye arasındaki dostluk bozulmak isteniyordu. Bu haber üzerine Ankara İngiltere'den şüphelenmeye başlamış ve gerekli tahkikatı yapması için İngiltere Büyük Elçiliği'ne bir mektup göndermiştir. Gönderilen mektupta İngiltere'nin bu konuyla ilgisi olup olmadığı sorulmuştur. Londra Büyükelçisi yapmış olduğu tahkikat neticesinde İngiltere'nin olayla herhangi bir ilgisinin olmadığını bildirmiş üstelik İngilizlerin Türklere karşı dostane bir tavır içinde olduğunu, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin barışçıl ve dürüst politikasının İngiltere tarafından beğenilip takdir edildiğini ifade etmiştir. Türk –İngiliz ilişkilerinin bozulmasını isteyen şahıslar tarafından bu haberlerin çıkarıldığını belirtmesi ayrıca Kahire İşgüderinin konu ile ilgili göndermiş olduğu telgraf Türk hükümetinin kuşkularını gidermiştir.¹²⁶

Türkiye Dışişleri Bakanı ise olay ile ilgili olarak Ankara'da bulunan Mısır Elçisi'nin nazik ve samimi biri olduğunu fakat mesleğinde yeterli tecrübeye sahip olmaması sebebiyle Türkiye ile Mısır ilişkilerini çıkmaza sürüklendiğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Mısır elçisinin gerçek anlamda tecrübeye sahip olmaması sebebiyle Türkiye- Mısır arasında bir zıtlasma yaşandığını üstelik bu tecrübesizliği yüzünden Kahire'nin Türkiye'ye nota göndermiş olduğunu belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey mümkün olduğu müddetçe ortamdaki gerginliği gidermek için elinden geleni yapmış Mısır'ın gönlünü alacak jestlerde bulunmuştur. Dışişleri bakanı ayrıca Türk basınının Mısır aleyhinde yazılar yazmaması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bakanın düşüncesine göre bu tür önlemler alındığı sürece Mısırlıların

¹²⁵ Bilal Şimşir, s.30

¹²⁶ Bilal Şimşir, s.35

yakınmasını gerektirecek bir durum söz konusu olmayacaktı. Uzatılan zeytin dalına verilen karşılık da aynı olacaktı.

Tüm bu girişimlere rağmen Mısır'daki hava bir türlü yumuşamamış üstelik var olan gerginlik daha da artmıştır. Mısır basını daha da ileri giderek Türkiye ile Mısır arasında çıkabilecek savaştan söz etmiş hatta Mısırlı milletvekillerinden birkaçı fes konusunu meclise taşımaktan geri kalmamıştır. Gerek Türk hükümetinin gerekse basının tüm çabalarına rağmen istenilen sonuç alınamayınca Kahire'de bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy olaya müdahil olmuş ve olay hakkında elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Konu ile ilgili bilgi vermek maksadıyla Londra'ya çektiği telgrafta: “ *Fes olayının gelişmesi ne yazık ki ciddidir ve Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin yakında kesilmesi tehlikesi vardır.* “¹²⁷ diyerek olayın ne kadar ciddi bir durum aldığını belirtmiştir. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak için önce Mısır'daki İşgüderimiz Şevki Beyle görüşmüş aynı günün akşamında ise Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa'yı dinlemiştir.

22 Aralıkta Mısır basını, Türkiye'nin göndermiş olduğu notanın incelendiğini ve konu ile ilgili verilecek cevabın Bakanlar kurulunda görüşüldüğünü duyurmuştur. Mısır devlet başkanı Türkiye'ye gönderilecek olan notanın bir kopyasını incelemesi maksadıyla Kahire de ikamet eden İngiliz Yüksek Komiserine göndermiş bunun üzerine söz konusu notayı inceleyen Sir Percy verilecek cevabın yumuşatılması gerektiğini, oldukça sert bir nota taslağı olduğunu dile getirmiştir. Sir Percy bu notanın gönderilmesi halinde anlaşmazlıkların sona ermeyeceği gibi daha fazla tartışmayı da beraberinde getireceğini vurgulamıştır. Sir Percy Loraine'nin bu sözleri Mısır Hükümeti'nin düşünmesine vesile olmuş ve mevcut nota yerine yeni bir notanın yazılmasına karar verilmiştir.

İngiliz Yüksek Komiserinin vermiş olduğu fikirler ve telkinler sayesinde bitme noktasına gelen Türk- Mısır ilişkisi düzelmeye başlamıştır. Mısır, Türkiye'den aldığı notayı inceledikten sonra 18 Aralıkta gönderilmiş olan Türk notasının alındığını belirten İkinci Mısır notasını Ankara'ya göndermiştir. Gönderilen nota iki ülke

¹²⁷ Bilal Şimşir, s.39

arasındaki dostluk bağının sevgi ve saygı çerçevesinde güçlenmesi gerektiğini bildirmiş ayrıca her devletin arzu ettiği şekilde kendi kıyafetlerini giymeleri hakkının kabul edilmesinin Mısır Devletini oldukça hoşnut edeceği ifade edilmiştir. Mısır'ın gönderdiği dostluk ifadeleri içeren nota Ankara'ya ulaşmış ve oldukça olumlu karşılanmıştır. Böylece iki ay kadar süren ve her iki ülkede de büyük bir gerginliğe sebep olan olay kapanmıştır.¹²⁸

b. Mısır- Türkiye İlişkilerinde Gerilim

Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetin tarihsel kökeni 16.yy'a kadar uzanmaktadır. Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim Ridaniye Muharebesi sonucunda Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmış böylece Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olarak uzun yıllar yönetilmiştir. 19.yy'a kadar Osmanlı idaresi altında bulunan Mısır, bu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlının eski gücünü kaybetmesiyle birlikte 1882 yılında İngiliz işgaline uğramış ve bu tarihten itibaren İngiliz sömürgesi olarak idare edilmiştir. Bağımsızlığını ise ancak 1922 yılında kazanabilmiştir. Kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ulusal sınırlarını Misak-ı Milli ile belirlemiş ve 24 Temmuz 1923 günü imzaladığı Lozan Barış Muahdesiyle Misak-ı Millinin büyük bir bölümünü gerçekleştirmiştir

Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken Ankara'da ise yeni bir devletin kurulmasının heyecanı yaşanmaktaydı. 1920'lerde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti dış politikada bazı hususlara öncelik vermiştir ki öncelik verdiği bu hususlar; Ankara Hükümeti'nin yegâne meşru hükümet olarak tanınmasını sağlamak ve Misak-ı Milliye gerçekleştirip her ülke ile karşılıklı menfaate dayalı ikili ilişkiler kurmaktır. Bu yıllarda Ankara Hükümeti, kurmuş olduğu cumhuriyet rejimi ile gurur duyuyor yabancıların ve dış ülkelerin Türkiye'deki çıkarlarına karşı oldukça hassas davranıyordu. Çünkü cumhuriyeti kurmak kolay olmamış, içte ve dışta bunu engellemek isteyenler olmuştu. Bilhassa İstiklal Harbi esnasında, İstanbul'da halifeye dayanan Damat Ferit Hükümeti, düşman ülkelerle birleşerek Anadolu'da düşmana karşı mücadele veren Kuvay-ı Milliye'ye karşı muhalif güçler oluşturmuştu. Milli Mücadele bu olumsuzluklar

¹²⁸ Bilal Şimşir, s.48

içerisinde hem iç hem dış güçlere karşı üç yıl kan dökülerek elde edilmişti. Fakat ulusal bağımsızlığın savaşıyla kazanılması kafi değildi. Hür yaşamak için Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uygar dünyadaki yerini de alması gerekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tüm bu hususları göz önüne alarak dış politikasını bu fikirler etrafında şekillendirmiştir.

Lozan Barış antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra Mısır ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulması konusu gündeme gelmiş, bu konuda ilk talepte bulunan devlet Mısır olmuştur. 1925 yılında Mısır, Roma'da bulunan elçisi vasıtasıyla Türkiye- Mısır ilişkilerinin kurulması yönünde bir talepte bulunmuş, bu talep Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından olumlu karşılanmış ve gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra Muhittin Akyüz Paşa Türkiye'nin Kahire elçiliğine atanırken, Kahire Valisi Muhammed Heddaya Paşa ise Türkiye'ye Mısır'ın elçisi olarak atanmıştır.

1926 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasına rağmen, henüz ortada sıcak ve samimi bir ilişki yoktur. Bunun nedeni iki ülke arasındaki rejim farklılığından kaynaklanmaktadır. Türkiye, cumhuriyet rejimi ile yönetiliyorken Mısır yönetim anlayışı olarak krallık rejimini benimsemiştir. Ayrıca Türkiye'de Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı ve Halifeliğin kaldırılması gibi inkılap hareketleri Mısır kamuoyunda tepki ile karşılanmıştı. Mısır'da bazı çevreler ise Vahdettin'i İngilizlerle işbirliği yaptığı için vatan haini olarak görüyor ve saltanatın kaldırılmasını destekliyorlardı. Lakin bu durum halifeliğin kaldırılmasıyla değişmişti. Mısır basını genel olarak Osmanlı Halifeliğinin yıkılmasının Müslüman toplumunun dağılmasına sebep olabileceği endişesiyle halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkmıştır.¹²⁹

Özellikle Kral Fuat, Müslüman dünyasının yeni halifesi olmak için çok çabalamış fakat bu çabası İslam dünyası tarafından kabul görmeyince vazgeçmek zorunda kalmıştır. Tüm bu sebeplerden Mısır yönetimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli nedenlerle ülkesinden kovduğu insanlara kanat açmış hatta onların Türkiye aleyhine yazdığı yazılara, kitaplara, gazetelere ses çıkarmamıştır.

¹²⁹ Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri" (1926-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi XXVI**, S.78, Kasım 2010, s.536

Türkiye –Mısır ilişkileri, sıcak ve samimi olmasa bile, her iki ülkenin yönetimi durumu düzeltmek ve aradaki ilişkiyi korumak için büyük bir gayret göstermiştir.¹³⁰

1928 yılında Türkiye ile Mısır arasındaki münasebet henüz istenilen seviyeye ulaşamamış olmasının yanı sıra bazı rahatsız edici durumlara da sahne olmuştur. Bu münasebetin gelişmemesinin en önemli nedeni Mustafa Kemal’in krallık rejiminden duyduğu rahatsızlıktır. Gazi bu sebepten, Kral Fuat’ın tahta çıkışını ve doğum gününü kutlamamak için bilhassa telgraf çekmemiştir. Bu durum Kral Fuat’ı oldukça rahatsız etmiş ve duyduğu rahatsızlığı Gazi’nin yapmış olduğu gibi o da Türkiye’nin milli bayramlarını kutlamayarak göstermiştir. Ayrıca Kahire’deki Türkiye temsilciliklerinde verilecek davetlere, Mısırlı siyasetçilerin katılımını yasaklamıştır.¹³¹

1929 ‘ da ise Türkiye ve Mısır arasında karma mahkemeler konusunda bir gerginlik yaşanmıştır. Türkiye, Mısır’da bulunan Türk vatandaşlarının yargılanma usulünü diğer batılı ülkelerde olduğu gibi karma mahkemeler tarafından yapılmasını talep etmiş, Türkiye’nin bu talebi Mısır hükümeti tarafından geri çevrilmiştir. Yaşanan bu tatsız durum karşısında Ankara’ya tatil için gelen Türk elçisinin Mısır’a geri gönderilmemesi bir ara gündeme getirilmiş sonra bu fikirden vazgeçilmiştir. Mısır’a geri dönen Elçi Muhittin Bey, karma mahkemeler konusunu görüşmek üzere Kral’dan randevu almış ve görüşmek için İskenderiye’de bulunan sarayın salonunda randevu saatini beklemeye başlamıştır. Lakin bekleme süresi uzayınca salon kapısını yetkililerin yüzüne çarparak Kahire’ye dönmüştür. Mısır hükümeti elçinin bu hareketini hoş karşılamamış ve elçiden şikayetçi olmuşlardır. Olay Elçi Muhittin Bey’in Mısır dışişlerinden özür dilemesiyle kapanmıştır.¹³²

1930 yılında, Mısır ve Türkiye arasında yaşanan diğer bir gerginlik ise Mısır’ın Türkiye’yi afyon üretmesinden dolayı suçlamasıydı.¹³³ Mısır hükümeti Türkiye’deki

¹³⁰ “Mısır Kralı Fuad 1927’de İtalya’ya yaptığı bir ziyaret sırasında Türkiye Büyükelçisi’ne iki ülkenin kardeş olduklarını ve Mısır’ın Türkiye’yi ağabey olarak gördüğünü bildirmiştir. Yine bu ziyaret sırasında Mısır Başbakanı Servet Paşa’da Türkiye Büyükelçisi’ne Türkiye’yi çok sevdiğini ve iki ülke arasında ayrılık gayrılık olmadığını ifade etmiştir.” Bkz., Semih Bulut, s.542

¹³¹ Ahmet Özgiray, “Türkiye –Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi XI**, İzmir 1996, s.2

¹³² Semih Bulut, s.542-543

¹³³ Mısır elçimiz tarafından Başbakanlığa gönderilmiş olan belge; “ *Mısır hükümetinin uyuşturucu maddeler merkezi malumat bürosu tarafından 1930 senesine ait raporda bir nüsha leffen takdim kılındı. Kahire Polis Müdürü İngiliz Russell Paşa tarafından yazılan iş bu raporda İstanbul’da mevcut*

afyon üretimine imalı biçimlerde tepki göstermeye başlamış ve bu tepkisini de özellikle basın yoluyla göstermiştir. Mısır basını, Türkiye’deki afyon üretimini şiddetli bir şekilde tenkit ediyor hatta Mısır’ın önde gelen gazetelerinden birinde yazılmış olan bir makalede Mısır’da ve ABD’de kaçak olarak satılan uyuşturucunun büyük bir kısmının Türkiye’den geldiğini iddia ediyordu.

Bu konu ile ilgili Mısır sefirinin Ankara’ya gönderdiği belge konuyu daha ayrıntılı görmemizi sağlayacaktır: Kahire Elçiliğimizden şimdi elimize geçen bir yazıda Mısır gazetelerinden bazılarının afyon kaçakçılığı ile ilgili Türkiye aleyhinde haberler de bulundukları bildirilmiş ve yazılmış olan makaleler sureti tercümeleri de gönderilmiştir:

“Bu cümleden olarak Kahire’de çıkan “El – Keşkül“ namındaki haftalık mizah gazetesinin 26/ 12/ 1930 tarihli nüshasında Türkiye’de vasi mikyasta afyon kaçakçılığı yapıldığından ve Türkiye bütçesi varidat kısmının mühim erkamını uyuşturucu mevat ticareti hasılatı teşkil ettiğinden ve hazinenin bu yüzden senevi 7 milyon lira kazandığından ve Türkiye’ye en yakın memleketlerden biri olan Mısır’da, İstanbul afyon fabrikaları mahsulatı satan tacirlerin her türlü hileleri istimal ettiklerinden ve Türkiye’nin bu tarzı hareketinin Akvam Cemiyetine bile aksettiğinden ve Cemiyetin önümüzdeki içtimaındaki en mühim müzakeratını Türkiye’de bu zehirli mevadın ticareti meselesi teşkil edeceğinden bahsedilmekte ve baş sahifede Reisi Cumhuremiz Gazi hazretlerini ellerinde içi afyon dolu bir çanta bulduğu halde etrafa izzeti nefsimizi çok rencide edecek gayet çirkin ve küstahane bir karikatür neşretmekte ve altına aynen: “ *Ey Gazi hazretleri, bütün bu mükeyyifatla beraber dininiz İslam dini*

uyuşturucu mevatimal eden fabrikaların Fransa ve İsviçre’dekilerin yerini tutukları ve Türkiye’de yeni yapılan kanunlara rağmen bu fabrikaların kaçak olarak pek külliyetli miktarda eroin, kokain ve esrar sevk ettikleri beyan edilerek gerek bu fabrikaların gerekse diğer memleketlerden vaki olan kaçakçılığa ve bunun Mısır’da ne suretle takip edildiğine dair mufassal malumat verilmektedir. Raporun Türkiye’den bahis olan 21. Sahifesinde uyuşturucu maddeler hakkındaki 15 kanunuevel 1928 tarihli ve 1369 nümerolu kanunumuzun 8. Maddesinden bahsedilerek Türk makamının ecnebi memleketlere uyuşturucu maddeler ihraç edenlerden bu maddelerin ihraç edileceği memleket makamını ithal ruhsatıyetiyesi talep etmediğine işaret edilmektedir. Halbu muahheren İcra Vekilleri Heyetince bu maddeyi tadilen ittihaz olunan yeni kararlar bu iddialara müskit bir cevap teşkil etmiştir. Mukaddema arz ettiğim gibi bu yeni kararın Mısır ve diğer ecnebi memleketlerde müsait bir tesir hasıl ettiği bilvesile burada tekrar arz ederim “BCA, 030.10.00.00.180.243.17.1; BCA., 030.10.00.00.180.243.17.2

mi kalacaktır.” sualine müşarünileyh hazretlerinin “Budalalar, bizim dinimiz paradır“ cevabını verdiği yazılı bulunmaktadır.¹³⁴

Keşkül gazetesindeki karikatür dolayısı ile Elçimiz Muhittin Paşa, konu ile ilgili olarak Mısır Dışişleri Bakanı Aptülfettah Yahya Paşa'yı ziyaret ederek meseleden bahsetmiştir. Dışişleri bakanı ise bu konu ile ilgili teessüflerini bildirmiş ve konunun tekrarlanması durumunda gerekenin yapılacağını, Keşkül'ün sadece bir mizah gazetesi olduğunu konuya pek önem verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁵

Bununla birlikte Kahire'de çıkan “El –Ehram “ gazetesinin 29/ 12/ 1930 tarihli nüshasında “ uyuşturucu madde ile ilgili “Türkiye – Mısır arasında “ başlığı altında yayımlanan makalede;

“Mısır’a gelen uyuşturucu maddelerin kısmı azamının Türkiye’den geldiğinin anlaşıldığı, Kahire polis müdürünün Cenevre’deki alakadar heyete takdim edilmek üzere bir rapor tanzim ettiği, Mısır’ın ve diğer memleketlerin bundan şikâyet etmekte oldukları, Amerika’da büyük mikyasta müsadere olunan uyuşturucu mevadın da Türkiye’den ihraç edilmiş olduğunun tehakkuk ettiği, polis müdürü Russell Paşa’nın bu baptaki taktirini Mısır hükümetinin ehemmiyetle telakki ederek hükümetinin nazarı dikkatini celp etmek üzere Türkiye sefiri ile muhabereye girişmeye karar verdiği yazılmaktadır.”¹³⁶

Mısır polis müdürü İngiliz Russel Paşa'nın uyuşturucu maddeler hakkındaki yıllık raporunda; İstanbul'daki fabrikalarda bütün âlemi zehirlemeye yetecek kadar afyon üretimi yapıldığını, bu konu ile ilgili soruşturma yapmak için Yunanlı Binbaşı Marco'yu, İstanbul'a göndererek uzun tahkikat yaptırdığını, Mısır konsoloshanelerinin de bu mesele ile şiddetle alakadar olduklarını, Mısır'da uyuşturucu madde ihracatı yapanların bir taraftan da bu zehirli maddeyi taliplerine sattıklarını, diğer taraftan uyuşturucu madde satanların yakalanmasına ilişkin Mısır hükümeti tarafından ortaya konulan para ödülü çok yüksek olduğu için Mısır polis

¹³⁴ BCA, 030.10.00.00.180.243.8.1

¹³⁵ Semih Bulut, s.544

¹³⁶ BCA,030.10.00.00.180.243.8.2

müdürlüğüne malumat verdiklerini ve bu suretle İstanbul'dan Mısır'a bu maddeleri ithal edenlerin kolaylıkla yakalandıklarını belirtmiştir.¹³⁷

Mısır sefirimizden gelen bir sonraki raporda ise Mısır Dışişleri Bakan'ının Keşkül ve El –Ehram yazarlarını çağırarak gereken ikazda bulunduğunu ve bundan sonra böyle yazılar yazılmayacağını temin ettiğini, meseleden dolayı teessüflerini bildirdiğini ayrıca Türkiye ile Mısır'ın iki dost ülke olduğunu ve bu iki ülke arasındaki ilişkiye zarar verecek her şeyden üzüntü duyacağını da ilave ettiği beyanında bulunmuştur.

Bir önceki yıl gergin olan ilişki 1933 yılının başında iyi yönde gelişme göstermiştir. 26 Mart 1933 'te Kral Fuat için düzenlenen doğum günü resepsiyonuna Gazi aniden katılma kararı almıştır. Gazi'nin davete gidiş nedeni her ne kadar trafik kazası sonucunda yaralanan maslahatgüzarı ziyaret etmek şeklinde görünse de asıl niyeti fes olayının kötü etkilerini silmek ve olayı nazikane bir şekilde yatıştırmaktır.

1934 yılının başlarında Türkiye-Mısır münasebetlerinde oldukça az iyileşme gözlenmiştir. Konu ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey, Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Peray Lorain'e fikrini sormuş, Lorain'de iki ülke arasındaki mevcut münasebetin kayda değer bir şekilde geliştiğini ifade etmiştir. Bu iyileşme sürecini Tefik Rüşti Bey'de tasdik etmiştir. Bu esnada Türkiye ile Mısır arasında imzalanacak olan ikili muahede taslağına dair Mısır basınında yayımlanan havadislere dikkat çeken Büyükelçi, böyle bir taslağın olup olmadığını Tefik Bey'e sormuş, Tefik Bey'de soruya olumlu yanıt vermiştir.

Söz konusu bu muahede hakkında dışişleri bakanımız, Lorain'e danışmış, Lorain'de sürüncemede kalmış olan bu antlaşmanın bir an önce yapılması tavsiyesinde bulunmuştur. Tefik Rüşti Bey, İngiliz Büyükelçisinin tavsiyesini yerinde bulmuş, ardından Ankara Hükümeti'nin Mısır'la daha fazla bir şey yapabileceği ümidinden vazgeçtiğini belirtmiştir. İlişkilerin iyi yönde ilerlemesine rağmen Eylül ayı başında Mısır Başvekili, İngiliz Yüksek Komiserine: “Müzakerelerin istenilen doğrultuda gelişmediğini bu sebepten gelecekteki gelişmelerden pek ümitli olmadığını dile

¹³⁷ BCA,030.10.00.00.180.243.8.3

getirmiştir.“ müzakerelerin istenilen düzeyde gelişmemesi çeşitli sebeplerden kaynaklanmıştır. Örnek verecek olursak; Türkiye’de bazı davalara Laik mahkemeler bakarken, Mısır’da ise söz konusu olan bu davalara dini mahkemeler bakıyordu. Bir Müslüman ile gayrimüslimin evlenmesi Türkiye’de yasal kabul görmesine rağmen, Mısır’da bu durum kabul görmemiştir. Müzakere sürecinde yaşanan bu sorunlar nedeniyle muahede 1934 yılının sonuna kadar imzalanamamıştır.¹³⁸

1934 yılında Türk – Mısır ilişkilerinde herhangi bir gerginlik yaşanmamıştır. Hatta bu iki ülke arasındaki ilişki İtalyan tehdidi sebebiyle daha da yakınlaşmış ve gelişmiştir. Bu yakınlaşma sonucunda 7 Nisan 1937’de Türkiye ile Mısır arasında dostluk antlaşması, ikamet antlaşması ve bir de tabiiyet sözleşmesi imzalanmıştır.¹³⁹

İki ülke arasında imzalanan dostluk antlaşmasının birinci maddesinde Türkiye ile Mısır arasında bozulmaz bir barış ve daimi dostluk olacağı ibaresi yer almış, 2 ve 3. maddelerinde ise; diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin, iki taraflı olması şartı ile tüm ayrıcalık, saygı, bağımsızlık gibi unsurlardan yararlanmaları öngörülmüş ve bu maddelerin işlevlerine ilişkin şartlar düzenlenmiştir. Dostluk antlaşmasının dördüncü maddesinde ise antlaşmanın onaylanıp Kahire’ye verilmesinin ardından en kısa sürede yürürlüğe gireceği ifadesine yer verilmiştir.¹⁴⁰ Antlaşmada herhangi bir süre belirtilmediğinden söz konusu antlaşma günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.

Türkiye ile Mısır arasında imzalanan diğer bir antlaşma ise tabiiyet sözleşmesidir. Söz konusu antlaşmanın hükümleri Mısır’da yerleşmiş bulunan Osmanlı vatandaşları ile Osmanlı toprağında yaşayan Mısır uyruklu vatandaşları kapsamaktadır.. Sözleşmede 102,103, 104 ve 105 maddeler sözünü ettiğimiz bu antlaşmanın en önemli maddeleridir. Buna göre 102. Madde kapsamında yer alan konu ; “18 Aralık 1914 tarihinde Mısır’da yerleşmiş bulunan Osmanlı uyrukları o tarihte geçici olarak Mısır’da bulunmayıp da, o tarihten sonra dönmemiş olanlar dışında, Mısır uyrukluğunu bütün haklarıyla elde edecekler ve Osmanlı uyrukluğunu yitireceklerdir. Bu son durumdakiler, Mısır uyrukluğunu ancak Mısır Hükümeti’nin

¹³⁸ Ahmet Özgiray, s.4 vd

¹³⁹ Semih Bulut, s.546

¹⁴⁰ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara 1983, s.528

özel izniyle alabileceklerdir.”¹⁴¹ 103. madde ise 18 Aralık tarihinde Mısır’da ikamet eden Osmanlı uyruklu vatandaşların, Mısır uyrukluğunu elde etmek için hak öne sürebileceği hükmü yer almıştır. 104. madde de ise Müttefik devletlerin gemilerine ve mallarına uygulanan işlemlerin Mısır ve Mısır uyruklu vatandaşlara da uygulanacağı ibaresi yer almıştır. 105. madde ise Mısır vatandaşlığına giren 18 yaşından büyük şahısların, bu antlaşmanın yürürlüğe girmesini müteakip bir yıl içerisinde Osmanlı vatandaşlığını seçme hakkına sahip olacakları hükmü yer almıştır.

7 Nisan 1937 tarihinde Mısır’la imzalanan ikamet antlaşması iki ülkenin taraf vatandaşlarının diğer ülkede her türlü kanun, düzenleme, tüzük ve yönetmeliğe tabii olacakları ve herhangi bir dava durumunda o ülkenin kanun ve kurallarına uymak zorunda olacağı hükmü bahsedilen antlaşmanın genel içeriğini oluşturmuştur.¹⁴²

ba. Kültürel İlişkiler

Türkiye ile Mısır arasında başlangıçta kültürel ilişki yok denecek kadar azdır. Bunun en önemli sebebi her iki ülkenin farklı rejim anlayışına sahip olmasıdır. 1934 yılında gelindiğinde Türkiye ile Mısır arasındaki ilişki olumlu yönde gelişmeye başlamış bu ilişki ise kültürel yakınlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Kültürel ilişkiler kapsamında belirtilmesi gereken konulardan biri Türkiye’nin Mısır’daki basın yayın faaliyetleridir. 1930 yılında Hüseyin Remzi Bey Kahire’ de Muahadenet ve Yeni Türkiye, adları altında haftalık olarak basım yapan iki gazete çıkarmaya başlamış, çıkardığı bu gazetelerin masrafları ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından karşılanmıştır.¹⁴³

Aynı yılları müteakip Anadolu Ajansı muharibi olarak bilinen Ziya Danışman¹⁴⁴ tarafından “ An Anbarul Şarkiya” adlı günlük bir gazete çıkarılmıştır.

¹⁴¹ Turgut Özbay, **Lozan’dan Sevr’e Türkiye**, Ankara 2004, s.386

¹⁴² Ayın Tarihi XLI (Mayıs 1937) , s.97

¹⁴³ Semih Bulut, s.554

¹⁴⁴ Ziya Danışman’ın basım işlerine başlamadan önce Ankara’ya gönderdiği mektupta yazılanlar: “Mısır’da Yeni Türkiye’yi iyi tanıtip sevdirmek için öteden beri takip ettiğim emele istinaden, merhum Remzi Bey’in Kahire ‘de Türk menafine münhasır bir haftalık gazete çıkarmakla vefatına kadar deruhte etmiş olduğu faideli ve vatani vazifenin aynı suretle devam ve inkişafını temin etmek üzere işbu istidamı takdim ediyorum. Esasen Mısır’da senelerce çalışmış olduğumu ve neşriyat işlerinde uzun tecrübem olduğu gibi bu sahadaki hizmetlerimi lüzumlu gördüğüm takdirde Kahire Elçisi M.A Şevki Alhan ile Bükreş Elçisi H. Suphi Tanrıöğەر ‘e sorulabileceğini arz ederim. Tasvip buyurulduğu takdirde Mısır’da

Yine aynı şekilde bu gazetenin masrafları da düzenli bir şekilde Türkiye tarafından karşılanmıştır. Ankara Hükümeti aylık 15 Mısır lirası göndererek basım işinin sürekli olmasını istemiştir. Ziya Danışman'ın tayini Bükreş'e çıkınca basım işini Abdullah isimli bir zat devralmıştır. Lakin bu zat görevini gereği gibi yapamamış olmasının yanı sıra Kahire Elçimizin vermiş olduğu talimat ve emirlere de uymamıştır. Tüm bu sebeplerden Ankara Hükümeti, düzenli olarak Kahire'ye gönderdiği parayı artık göndermemeye başlamıştır.

Kültürel bağlamda bahsedeceğimiz diğer bir husus ise Mısır Kralı'na verilmiş olan pul albümüdür. 1934 yılında Kahire'de Uluslararası Posta Kongresi toplanmış ve bu kongrenin mensupları tarafından daha önce çıkarılmış olan tüm pulların birer nüshasının Kral Fuad'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Karar neticesinde Türkiye'nin Bayındırlık Bakanı bir pul albümü oluşturmuş ve oluşturmuş olduğu bu pul albümünü Kahire Elçimiz vasıtasıyla Mısır Kralına takdim etmiştir. Mevzunun aydınlatılması adına gönderilmiş olan mektupta şu ifadeler yer verilmiştir. “ 1934 Şubatında Kahire'de toplanan 10. Uluslararası Posta Kongresinde genel posta birliğine mensup idarelerce, bundan önce 1929'de Londra'da toplanan 9. Kongreden o zamana kadar çıkarılmış olan pul serilerinden birer tabakanın kongrenin bir anısı olmak üzere Mısır Kralı Birinci Fuat'a armağan yapılması bu kongreye iştirak eden bütün idarelerin murahaslarınca karar alınmıştır. Bu karar mucibince posta idaremizce de, Maliye Bakanlığı'ndan alınan müsadeye istinadan, her iki kongre arasındaki uz içinde çıkarılmış bulunan pullardan tevessül edilmişti. Yurt içindeki müteaddit basımevleri ve bu işlerle alakadar müesseselerle yapılan temaslardan sonra istenilen albüm nihayet İstanbul'daki Zeliç müessesesinde yaptırılabilmiştir. Bu albüm Kral'a sunulmak üzere ayrılan 2021 Türk Lirası kıymetindeki pullar içinde olduğu halde hazır bulunmaktadır. Böyle değerli bir albümün kırılmak, zedelenmek vesaire bazı mahzurlardan ötürü posta ile gönderilmesi doğru görülemediğinden bunun diplomatik kurye ile Mısır'a gönderilip oradaki elçiliğimiz marifetiyle krala sunulması ve neticeden bakanlığımıza

derhal işe başlamağa hazır oluşumu ilave eder ve en derin saygılarımı sunarım.“ BCA, 030.10.00.00.84.557.5.3 Bu hususta Bkz., BCA, 030.10.00.00.84.557.5.10; BCA, 030.10.00.00.84.557.5.11; BCA, 030.10.00.00.84.557.5.12, BCA,030.10.00.00.84.557.5.13, BCA, 030.10.00.00.84.557.5.14; BCA,, 030.10.00.00.84.557.5.15

da malumat verilmesi için Hariciye Bakanlığı'na tevdiine müsadei devletlerini istirham eylerim"¹⁴⁵

1936 yılında Mısır Üniversitesi akademisyen ve öğrencilerinden oluşan 94 kişilik bir grubun Türkiye'yi ziyaretleri¹⁴⁶ kültürel ilişkiler kapsamında değerlendireceğimiz son konu olacaktır. Mısırlı akademisyen ve öğrencilerden oluşan bu kabileyi taşıyan gemi Çanakkale'de iki kişilik bir heyet tarafından oldukça samimi bir şekilde karşılanmış, ardından bu heyet için bir tören düzenlenmiştir. Tören esnasında iki Mısırlı profesör birer söylevde bulunmuş ve söylevlerinin ardından *"Yaşasın Mustafa Kemal Atatürk, yaşasın hür müstakil Türkiye"* temennileriyle söylevlerine son vermişlerdir.¹⁴⁷

bb. İktisadi ilişkiler

1926 senesinde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulunca, ticari ilişkilerinde bir temele oturtulması gereğine inanılmıştır. Bu sebepten 1926 Ocak ayında iki ülke arasında geçici bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya geçici dememizin sebebi geçerlilik süresinin 6 ay olmasıdır. Atatürk döneminde Mısır ile daimi surette bir ticaret antlaşması imzalanmamış bunun yerine geçici surette süresi uzatılan ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'nin Atatürk döneminde Mısır'dan ithal ettiği mallar arasında ilk sırayı hayvan derileri, ikinci sırayı pamuk ve pamuk ürünlerinin aldığı görülmektedir. Türkiye'nin Mısır'dan ithal ettiği diğer mallar kahve, kakao, keten, kendir, hububat, meyve, sebze, sanayi yağları, iç yağı, mum ve bitkisel yağlardır. Atatürk döneminde Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği mallar: Tütün, meyve

¹⁴⁵ BCA, 030.10.00.00.200.367.10.2

¹⁴⁶ Mısırlı profesörlerin Türkiye ziyareti ile ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan belgede; "Mısır üniversitesi talebe ve profesörlerinden mürekkep olan seyyah kafilesini taşıyan Daçya adlı Romen yolcu vapuru ayın 16. Perşembe günü sabahı saat yedi buçukta limanımıza gelmiş ve durmaksızın yoluna devam etmiştir. Yüksek emirleri mucibince bu gemiye Emniyet Müdürü ile Belediye başkanından mürekkep iki kişilik bir heyet gönderilerek söz gelişi edilen misafirler vilayet ve şehir adına selamlanmışlardır. Vapurda heyetimize karşı çok samimi ve parlak bir tören yapılmış iki Mısır profesörü Türk – Mısır dostluğunu tebarüz ettiren birer söylev vermişler, nutuklarını yaşasın Mustafa Kemal yaşasın hür ve müstakil Türkiye temennileri ile bitirmişlerdir. Bu merasim esnasında bir profesör tarafından Çanakkale'de hayatlarını feda eden aziz ölülerimiz namına bir çelenk denize atılmış, diğer bir çelenk de Mehmet Çavuş anıtına konulmak üzere heyetimize verilmiştir." BCA, 030.10.00.00.200.367.10.2 bu ziyaretle ilgili diğer belge numaraları Bkz., BCA, 030.10.00.00.200.369.5, BCA, 030.10.00.00.200.367.10.1

¹⁴⁷ Semih Bulut, s.555

ve sebzeden oluşmaktaydı. Ayrıca Türkiye, Mısır'a kereste ve ağaç mamulleri, balık, boya, canlı hayvan, yün ve yün ürünleri ihraç etmiştir.

1924 yılında Mısır ile gerçekleştirilen ticarete ithalat 7.170.000 rakamıyla en üst düzeye ulaşırken, ihracat ise 1929 yılında 7.890.000 lira olarak rekorunu kırmıştır. Bu oran 1923 senesinde % 2.9 iken, 1925 ve 1927 seneleri hariç olmak üzere 1929 yılına kadar sürekli artmış ve bu tarihte sadece % 5'e yükselmiştir. 1929'dan sonra söz konusu bu oran 1936'da % 9'a gelinceye kadar, 1933 senesi hariç olmak üzere sürekli azalmıştır.¹⁴⁸

Bu veriler ışığında Türkiye'nin genel ticaretinde Mısır ile olan ticaretinin büyük bir öneme sahip olmadığı görülmektedir.

¹⁴⁸ Semih Bulut, s.549 vd

III. BÖLÜM

KRAL FARUK ve ATATÜRK

A. KRAL FARUK'UN HALİFELİK ÇABALARI

a. Kral Faruk'un Tahta Çıkışı

Mısır kanunlarına göre tahtın yasal varisi olan Prens Faruk, babasının zamansız ölümünü müteakip kral unvanını almışsa da reşit olduğunu kanıtlayamadığı için Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelen yaşlı prenslerden birine kral vekili unvanıyla şeflik vazifesi görevi verilmiştir. Bunu fırsat bilen Prens Faruk, ailesiyle birlikte oldukça uzun süren bir Avrupa seyahatine çıkmıştır. Bu seyahat süresince Avrupa halkı, genç krala büyük bir ilgi ve sevgi gösterisinde bulunmuştur.

Faruk, henüz genç bir hükümdar olması sebebiyle ihtirasların kısır döngüsü içerisinde kendini bulmuş, herkesin ilgisi ve sevgisi genç hükümdarın ayaklarını adeta yerden kesmiş bu gösterişli ortamın etkisinden uzun süre kurtulamamıştır. Kral Faruk oldukça kısa bir süre zarfında kendine ait bir krallığa sahip olmuş ve bu krallık, Faruk'u uluslararası arenada daha da yüceltmıştır. Kral Faruk gittiği her yerde alışlagelmişin dışında bir ilgi ile karşılanmıştır. Avrupa seyahatinin devam ettiği sırada Mısır Başvekili Nahhas Paşa'nın Montreux Konferansı'nda büyük bir siyasi başarı elde etmesi, Türkiye'yi temsil eden Dr. Aras'ın liderliği altında açılan bir şeref kürsüsünde Mısır'ın, Cemiyet-i Akvama kabulü Mısır'ın stratejik önemini büyük ölçüde arttırmış bu durum ise uluslararası arenada büyük bir anlam ifade etmiştir. Avrupa devlet adamlarının ve tüm halkın huzurunda bu genç kralın siyasi kimliğine belli bir ölçüde katkısı olmuştur. Bu yüksek anlam ve önem, memleketine döndüğü vakit Mısırlıların da genç hükümdarından milli bir onur ve sevinç duymalarına sebep olmuştur. İşte Mısır'ın her yanından ve Sudan'ın en ücra köşelerinden getirilip yeni Mısır ve Sudan Kralı'nın ayakları önüne serilen büyük ilginin ve sadakatin öncelikle sırrı bu olmuştur.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Ayın Tarihi XLV (Mayıs 1937), s.183 vd

Kral Faruk'un tahta çıkışıyla birlikte, Mısır tarihinde yepyeni bir dönem başlamıştır. Uzun bir tutsaklık ve esaret döneminden sonra tam bir milli dirilişe adım adım yaklaşan kardeş ülke tarihin kötü tecellisinden adeta öç almış gibidir. Kral birinci Faruk'la başlayan yeni ve bağımsız saltanat dönemiyle Mısır'da hükümdarlığını devam ettiren hanedanların Otuz üçüncüsü olmuştur.

b. Mustafa Kemal Paşa'nın Kral Faruk'la İlişkisi

Mustafa Kemal Atatürk ve Kral Faruk arasındaki münasebet Kral Faruk'un babasının vefatıyla başlamıştır. Bu münasebet tam iki buçuk yıl sürmüştür. Gazi, Kral Fuad'ın vefatı sebebiyle genç krala taziyelerini bildirmiş ve Kral Fuad'ın vefatından duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir. Kral Faruk'a göndermiş olduğu bu mesajla ; *“Aziz ve Büyük Dost, Muhterem Pederiniz Büyük ve Sayın Hükümdar Majeste Birinci Fuad'ın vefatı ile Mısır Krallığı'nın duçar olduğu elim ziyayı derin bir teessürle haber alıyorum. Mısır Milleti'ne ve yüksek ailelerine tealluk eden bütün veakiye karşı mütehassis olduğum samimi alaka dolayısı ile bu yeis verici haber beni bir kat daha kederlendirmiştir. Majestelerine bu elemli vaka karşısında duyduğum derin acıyı beyan ederken en samimi taziyetlerimi kabul buyurmanızı ve her iki memleket arasında caygır olan dostuk münasebetlerinin muhafaza ve teyidine, mazide olduğu gibi, bezli mesai edeceğimden emin olmanızı rica ederim. Bu vesile ile yüksek saygı teminatımı takdir ederim, Aziz ve Büyük dost.”*¹⁵⁰

Gazi, hem Kral Faruk'un hem de Mısır halkının derin yasını paylaşmıştır. Bunu müteakip Gazi, Kahire Elçiliği'ne bir talimat göndermiş ve bu talimatta Kral Fuad'ın cenaze merasiminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti Hükümeti'ni temsilen Kahire elçisini görevlendirmiştir. Ayrıca Gazi güzel bir jest yaparak cenaze merasimine çelenk göndermiştir. Bu dostane tavır ve ince jestler Mısır Kralı'nı ve Mısır hükümetini oldukça duygulandırmıştır. Bunun üzerine Kral Faruk, Gazi'ye bir telgraf göndermiş ve telgrafında Gazi'ye şükranlarını dile getirmiştir.¹⁵¹

¹⁵⁰ Bilal Şimşir, III, s.382

¹⁵¹ Bilal Şimşir, III, s. 24

Tüm bu olumlu gelişmeler Kral Faruk'un, o yıl yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına tebrik telgrafı çekerek karşılık vermesine vesile olmuştur. Bir sonraki yıl Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kral Faruk'un Cumhuriyet Bayramı tebrik telgrafına karşılık, Kral Faruk'un taç giyme merasimi ve doğum günü töreni için kutlama mesajı göndermiştir.

Türkiye–Mısır ilişkilerinin olumlu gelişmeye başladığı dönemde Gazi Mustafa Kemal, hayata gözlerini yumması büyük bir şaşkınlık yaratmış tüm dünya Gazi'nin vefatını manşetlere taşımıştır. Gazi'nin ölüm haberi Mısır'da da büyük bir yankı uyandırmıştır. Mısır basını bu habere büyük bir ilgi göstererek gazete sütunlarında geniş yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir lider olduğuna dikkat çeken ve onun ölümsüz eserlerinden bahseden Mısır basını, Türkiye Cumhuriyet Devleti'ne başsağlığı dileklerini sunmayı da ihmal etmemiştir. Tüm bunların yanı sıra Kral Faruk, TBMM başkanına ve Cumhurbaşkanı vekiline taziye mesajlarını ileterek Türk Milleti'nin yasını paylaşmıştır.¹⁵²

Gazi'nin cenaze törenine Kral Faruk'u temsilen Mısır Elçisi Müfti Gazaerli ve Bükreş Maslahatgüzarı Amin Fuat katılmıştır. Ayrıca Genç Kral Faruk, Atatürk'ün vefatı sebebiyle Mısır sarayında bir hafta yas tutulması talimatını vermiştir.

c. Kral Faruk'un Halife Olma Gayretleri

Kral Faruk'un İslami tabanlı milliyetçilikle birleşme stratejisi üç öncülle şekillenmiştir. İlki 1930'larda ortaya çıkan İslam'ı yeniden canlandırma trendi, Mısır'ın Batılılaştırılmasının ve parlamenter düzenin bölünmesinin göstergesi olmuş, İkincisi, daha dini tabanlı ve sosyal oluşumlu monarşinin etrafında toplanması gerekliliğinden meydana gelmiş ve sonuncusu da Faruk'un hanedan heveslerinin, Ortadoğu'daki ulusal bazlı bölgecilik anlayışının ötesinde oluşu ve böylece atalarının 1879'dan önce yürüttükleri hanedan politikalarını devam ettirme ve genişletme çabalarından meydana gelmiştir.

¹⁵² Bilal Şimşir, III, s.25

1930'ların sonlarında Mısır sarayı tarafından desteklenen politikalar, parlamenter çağ sürecinde Mısır politikasında yeni bir ayrılığın göstergesi olmuştur. Kral Fuad anayasal pozisyon, politik hilekârlık ve İngiliz desteği harmanında Mısır kamu yaşamını baskı altında tutarken; etrafındakiler ise daha ideolojik bir tabanda kraliyet üstünlüğünü kurma çabası içine girmişlerdir. Saray bu stratejisiyle Vafd karşıtı tarikatçı propagandayı hedef almıştır. Saray'ın halifelik politikası Mart 1937'de başlamıştır. Lampson'a göre Kral bu dinsel hareketle Vafd'ın yönetimini desteklemiş gibi görünecekti. Mısır Kral'ı halife gibi, Müslüman toplumlara dini haklar tanıyacaktı.

Kral Faruk'un halife olmak için uğraş verdiği sırada Arap delegeleri Londra St. James Konferansı'na Filistin problemini tartışmak için giderken Kahire yolunda durmuşlardır. Cuma namazında ve Arap ruhani liderlerinin ziyaretinde Kral Faruk, cami imamının yerine geçmiş ve halifenin geleneksel bir imtiyazı olarak namazda cemaate öncülük etmiştir. Daha sonra cami dışında bulunan kalabalık, Mısır kralını halife olarak selamlayarak aleni bir şov gerçekleştirmiştir. Söz konusu bu gösteri şu şekilde izah edilmektedir:

*” Halifelik unvanı ve 300 milyonu aşkın Müslüman'ın ruhani lideri olma düşüncesi, Ali Mahir'i çok heyecanlandırmıştı. Bu sebepten, Faruk'un halife olması için kulis çalışmalarına başladı. İlk etapta, Kral'ın Şeyh El Maraghi'den almış olduğu din derslerini arttırdı. Faruk'un Suriyeli bir öğrencinin suikast girişiminden Kuran-ı Kerim sayesinde kurtulduğu hikâyesini yaydı. Faruk'a çene sakalı bırakmasını ve Cuma namazı kılmasını öğütledi. Böylece vatandaşların gözünde dini bütün bir kral tablosu şekillenmiş olacaktı. Bunun yanı sıra Faruk bir defasında beş yüz civarında subayın katılmış olduğu bir Cuma namazında imamlık yapmıştır. Namazın ardından cemaat ayağa kalkmış ve şaşaa'nın kendiliğinden mi yahut Ali Mahir'in bir planlamasıyla mı gerçekleştiği bir muamma olarak kalmıştır.”*¹⁵³

Faruk'un halifelik politikasının başarısız olmasının altında yatan nedenler ulusal ve uluslararası sorunlardan ileri gelmektedir. Belki de Kral Faruk'un halifelik

¹⁵³ William Stadiem, **Mısır'ın Son Firavunu Kral Faruk**, İstanbul 2005, s.260

hırsının bitmesinde daha da etkili olan durum diğer Ortadoğu ülkelerinin olumsuz tepkisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra uygulamaya konan yapay sınırları ortadan kaldırma isteğiyle, birlik projeleri sürekli olarak yerli seçkin tabakanın kendi oluşturdukları ve genişlettikleri projeler neticesinde sekteye uğramıştır.¹⁵⁴

d. Türkiye'nin Halifelik Konusundaki Tavrı

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye Cumhuriyetini devletini kurduğundan ve 1924 tarihinde Osmanlı Sultanı VI. Mehmet Vahdeddin'i tahttan indirip halifeliği kaldırdığından bu yana, halifelik makamı boştaydı. Bu durumu fırsat bilen Ali Mahir kendi acımasız istekleri ve Arap birliği projeleri doğrultusunda Kral Faruk'un halife olması için çalışmalar başlatmıştır.¹⁵⁵

Bu sebepten Ali Mahir'in Kral Faruk'u halife gibi göstermiş ve İslam dünyasına adaylığını duyurmuştur. Bunun üzerine yasal itirazlar gündeme gelmiştir. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz Ankara Hükümeti olmuştur. Tüm bu karşı çıkmalara rağmen, Faruk'un hanedanını muhafazakâr dini duygularla birleştirme girişimi gücünü korumuştur. Kral Faruk'un Ali Mahir'le olan politik arkadaşlığı devam etmiştir.

B. HATAY MESELESİ KARŞISINDA MISIR KAMUOYU VE ATATÜRK

a. Ankara Antlaşması ve Hatay Sorunu

Milli Mücadele Dönemi'nin önemli dönüm noktalarından biri Türkiye'nin Fransa'yla 1921'de yaptığı Ankara Antlaşması'dır. Kuva-yi Milliye'nin yerini düzenli birliklere bıraktığı süreçte imzalanan bu antlaşma iki tarafı da tatmin edici bir sonuca ulaştırmamıştır. Özellikle Türkiye'nin Ege ve İç kısımlarda Yunanlara karşı taaruza geçme düşüncesi içinde olması, bu vesileyle bütün silahlı birliklere ihtiyaç duyması antlaşmanın imzalanmasında önemli bir etken olmuş, doğal olarak bazı tavizler verilmiştir. Cumhuriyet tarihinin Misak-ı Milli'deki ilk tavizi Ankara Antlaşması'nda

¹⁵⁴ Michael Thornhill, **The Mohammed Ali Dynasty and The Decline of British Imperialism in Egypt**, Trondheim 2010, s.60 vd

¹⁵⁵ William Stadiem, s.260

verilmiştir. Fakat Atatürk'ün belirlemiş olduğu Misak-ı Milli Çerçevesinde antlaşmanın 7. Maddesine 'Sancak bölgesinde özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması ifadeleri konulmuştur. Sonraki süreçte Lozan Barış Konferansı'nda konu gündeme getirilmiş; Boğazlar ve Musul konularıyla beraber sonra çözümlenmesine kararlaştırılmıştır. Atatürk'ün 15 Mart 1923'te Adana seyahati sırasında Sancaklılara 'Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız.' ifadesini kullanması Hatay Meselesinden vazgeçilmediğinin göstergesidir. Nitekim 1930'lara gelindiğinde konunun çözümü için uygun zemin oluşmaya başlamıştır. 1936 yılında Fransa'nın Suriye'ye özgürlük vermeyi ve Sancak'ı Suriye'ye dâhil etmeye çalışması Türkiye ile Fransa arasında siyasi bir krize dönüşmüştür. Bu tarihten sonra Hatay'ın geleceği Hatay Meselesi olarak adlandırılmıştır.

b. Atatürk'ün Hatay Meselesine Yaklaşımı ve Hatay'ın Bağımsızlığını Kazanması

1936 yılında Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerindeki mandater yönetimi bırakacağını ve Suriye ve Lübnan olmak üzere iki bağımsız devlet oluşturulacağını duyurması ve Hatay Sancağının Suriye içinde özerk bir eyalet olarak kalacağını belirtmesi Türkiye Cumhuriyeti'ni harekete geçirmiştir. Atatürk'ün 1936 Eylülünde söylediği 'Dava benim şahsi davamdır ve icap ederse yine şahsen halletmem gerekir. Binaenaleyh şayet böyle bir zaruret karşısında yani işi silahlı bir hareketle halletmek zorunda kalırsak tutacağım yolu da çoktan kararlaştırmış bulunuyorum. Böyle bir durumda devlet reisliğinden hatta mebusluktan istifa edeceğim, serbest bir Türk vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına geçeceğim. Oradaki mücahitler ve anavatanından kaçıp bize katılacağından şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağım; isterse beni ve arkadaşlarımı asi ilan eder hakkımızda takibat yaparlar.'¹⁵⁶ Sözleri olaya bakış açısını çok net bir şekilde ifade etmiştir.

¹⁵⁶ Haktan Birsal, "Sancak Türk'tür Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", **AÜTİT Atatürk Yolu Dergisi**, S.50, 2012, s.344 vd

Bu süreci yönetme konusunda inisiyatifi eline alan Atatürk öncelikle Hatay'daki Türklerin seslerini basın yoluyla bütün dünyaya duyurmalarını istemiştir. Altınöz, Yeni Mecmua, Yeni Gün ve Hatay gazetelerinde konu sürekli gündemde tutulmuş 'Al Bayrak İstiyoruz' sloganı bu gazetelerde kullanılmıştır. Daha sonra Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota göndermiş ve Suriye ve Lübnan için tasarlanan bağımsız devlet düşüncesinin Hatay içinde uygulanması gerektiği dile getirilmiştir. Fransa bu nota karşısında Hatay Tezini ortaya koyan bir mektup göndermiştir. Mektupta Fransa'nın mandater yönetimi bıraktığı, bu sebeple Lübnan ve Suriye'ye bağımsızlığının verileceğinin kesinleştiği ifade edilmiştir. Hatay için Suriye'ye bağlanmasının kararlaştırıldığı, bu durumun 1921 Ankara Antlaşması'na aykırı olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca yeni oluşumda Hatay'ın mevcut durumunu göz önünde bulundurulacağı, Türklerin mevcut haklarının korunacağı iletilmiştir. Hatay, Suriye'ye bağlı federal bir eyalet olacağı aktarılmıştır.¹⁵⁷ Bu cevaba karşılık 17 Ekim 1936'da Türk hükümeti kendi tezini ortaya koyan bir mektup göndermiştir. Türkiye Fransa'nın tezinin hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini dile getirmiş Hatay'ın Türk çoğunluğunun görmezden gelindiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca 1921 antlaşmasına göre Türkiye'nin onayını almadan Fransa'nın bölgede bağımsız devletler kurmaya çalışmasının kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin net tavrı olayın Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına sebep olmuştur. Bu sırada Suriye Meclisinin oluşum için seçimler yapılmış Hatay ve İskenderun'daki Türkler baskıyla adaylıktan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bunun sonucunda da Türkler seçimleri protesto etmiş ve oy kullanmamışlardır.

Türklerin oy kullanmaması sebebiyle katılım yüzde 5'lerde kalmıştır. Bu rakam Hatay ve İskenderun'daki Türk halkının yoğunluğunun bütün dünyaya ilanı olmuştur. Bu sonuç Türkler üzerindeki baskıyı artırmış seçilen milletvekillerinin evlerinden Türk çocuklarına ağırlık makineleriyle ateş açılmasına kadar gitmiştir. Faillerin yakalanması için yapılan protestolarda protestoculara saldırılmış, bu saldırıların bazıları ölümle sonuçlanmıştır. Seçimler sonrasında ortaya çıkan tablo oldukça nettir. Hatay ve İskenderun Suriye toprağı olarak kalmayacaktır. İngiltere,

¹⁵⁷ Haktan Birsell, s.347 vd

Fransa başta olmak üzere dünya basını Hatay'daki seçimlere ve seçimler sonrasında yaşanan olaylara ilgisiz kalmamıştır. Yayımlanan bütün yazıların ortak paydası 'Hatay ve İskenderun'da Türkler çoğunlukta ' şeklinde olmuştur.

Olayın Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesiyle 14-16 Aralık 1936'da konu komisyonda görüşülmüş ve bir heyet oluşturulmuştur. Raportör olarak İsveçli Sandler tayin edilmiştir. Üç kişilik heyetle Hatay'a gidilmesi ve neticenin ocak başına kadar iletilmesi istenmiştir. Bu sırada Türk-Fransız görüşmeleri Paris'te devam etmektedir. Türklerin Hatay'da bağımsız bir devlet talebi Fransızlarca reddedilmiştir. Fakat Türkiye'nin Fransa'ya Akdeniz'deki ticari işlemlerde yardımcı olacağının sinyallerini vermesi Fransa'yı yumuşatmıştır. 1937 Ocak ayı boyunca Milletler Cemiyeti koordinasyonu ile görüşmeler devam etmiştir. İngiliz Dış İşleri Bakanı Anthony EDEN'in arabuluculuğuyla Fransa tavrını değiştirmiştir. 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Sandler Raporu kabul edilmiştir.

Bu antlaşmaya göre Sancak; iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı ayrı bir varlık olacaktır. Resmi dil Türkçe olacak, ordusu bulunmayacaktır. Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak, bunlar Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı ile yürürlüğe girecek ve uygulamasını Fransız vatandaşı bir delege temin edecektir. Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir antlaşmayla teminat altına alınacaktır. 20 Şubat 1937'de tekrar toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi, Sandler Raporu çerçevesinde beş kişilik bir uzman heyet görevlendirip Sancak'ın Anayasası, sınırları ve statüsünü içeren bir rapor hazırlatmıştır. Bu rapor Hatay'ın bağımsızlığının uluslararası boyutta hukuken kabulünün delili olmuştur. 29 Mayıs 1937'de Fransa ve Türkiye Sancak'ın toprak bütünlüğü teminat altına alan antlaşmayı imzalamıştır.

Antlaşmanın imzalanmasının ardından Fransa rahat durmamış uluslararası seviyede bölücülük ve kışkırtma yoluna gitmiştir. Türkiye de buna karşılık 7 Nisan 1937'de Mısır ile dostluk antlaşması imzalamış, 8 Temmuz 1937'de de Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paketi'nı oluşturmuştur. Bu vesileyle bölgedeki huzursuzluğu önlemeye çalışmış ve müttefik kazanmıştır. Fransızlar sadece politik anlamda değil fiilen de Hatay üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Fransızlar; Ermeni ve Alevi

vatandaşları provake edip silah dağıtmışlar, halkevlerini ve hükümet konağını basarak bir genci öldürmüşlerdir. Bu karışık ortamda 21 Aralık 1937’de Suriye Başbakanı Cemil Mardam Atatürk tarafından kabul edilmiştir.

Atatürk bu görüşmede Suriye’ye olan dostluğundan bahsetmiş ve tüm İslam âlemi gibi Suriye’nin de bağımsız olması gerektiğini ancak Fransızların buna niyetli olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁸ Aynı sohbette Suriyelilerin bağımsızlığı için ‘Fransızlar buna mani olurlarsa Fransızlara da söyleyecek sözlerimiz vardır. Onu da tekeffül ediyorum. Suriyelilerin ordusu yoktur fakat bizim ordumuz kafi.. Söz veriyorum icap ederse girerim ve sonra yine çıkarım. Temenni ederim ki buna mecbur olmayalım. Katiiyen bırakmam.’ sözlerini sarf etmiştir. Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile sohbet ederken açılan Hatay Meselesi hakkındaysa ‘Bu mesele benim için namus meselesidir. Biz orayı muharebe ile kaybetmedik. Bize verin demiyorum, ihtiyacımız yoktur. Bu meseleyi halledeceğiz. Bu namus meselesidir. Bunun için en büyük tehlikeyi göze aldım.’ Diyerek Hatay Meselesi hakkındaki kararlılığını ortaya koymuştur.

c. Hatay Hükümeti’nin Kuruluşu

Fransa ile Türkiye arasında siyasi ve askeri antlaşmalar imzalandıktan sonra sıra Hatay Hükümeti’ni kurmaya gelmiştir. Bunun için Türkiye Hatay seçimlerini organize etmek için Cevat AKALIN’ı Fevkalade Murahhas olarak tayin etmiştir. Fransızlar ise aynı görev için Albay COLLET’i görevlendirmiştir. Ayrıca seçim komisyonunda görev almak üzere 2 Türk, 1 Fransız hâkim görevlendirilmiştir. Bir önceki Suriye Meclisi seçimlerde yapılan haksızlıkları gidermek için Hatay seçmenleri yeniden sayılmış, Hatay doğumlu olmadığı halde kütüklere yazılan Ermeni ve Araplar seçmen kütüklerinden silinmiştir. Sonuç olarak: 1 Ağustos 1938 günü tamamlanan birinci derece seçmen yazımına 35847 Türk, 11319 Alevi, 5504 Ermeni, 1845 Arap, 2098 Rum ve 359 kişi diğer cemaatlerden kayıt yaptırmıştır.¹⁵⁹ Bu sonuçlara göre 40 kişiden oluşacak olan Hatay Meclisi’nde Türkler 22, Aleviler 9, Ermeniler 5, Araplar 2, Ortodokslar 2 vekil ile temsil edilecektir.

¹⁵⁸ Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası I”, ATAM Dergisi XII, 1996, S.34,s.23

¹⁵⁹ Yusuf Sarıay, s.413

Sayım ve tespitler yapıldıktan sonra 24 Ağustos 1938 günü seçimler yapılmıştır. Aday olarak belirlenen 22 Türk'ün tamamı seçilmiş Hatay Devleti'nin başına da milletvekili olmamasına rağmen Tayfur SÖKMEN getirilmiştir. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmıştır. Resmi dil Türkçe ve Arapça olmasına rağmen vekiller Türkçe yemin etmiştir. Meclis Başkanlığı'na Abdulgani Türkmen seçilmiştir. Tayfur SÖKMEN, Abdurrahman MELEK'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 6 Eylül 1938'de Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Anayasa ve Marş olarak da İstiklal Marşı kabul edilmiştir.

d. Hatay'ın Anavatana Katılması

Meclis açılıp anayasal düzenlemeler başladığı andan itibaren Hatay'ın Türkiye'ye at bir vilayet olduğunun görüntüsü çizilmiştir. Çünkü meclis Türkiye'de yürürlükte olan kanunları geçerli olarak kabul etmiştir. Hatay'ın bu haliyle bile Türk toprağı olduğu kesindir. Uluslararası platformda sonuca ulaşabilmek için Halkevleri ve basın kullanılarak Kürt, Alevi ve Arap topluluklarıyla iletişime geçilmiş, Türklük aleyhinde yapılan propagandalar bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Bu sırada Fransa, Akdeniz için Türkiye'yle antlaşma girişimlerinde bulunmuştur. Özellikle Avrupa'daki İtalya-Almanya ittifakı, bütün Avrupa'yı olduğu gibi Fransızları da oldukça germiştir. Bu yüzden bir an önce antlaşma yapmaya çalışmaktadır ve Eylül 1938'de resmen teklifte bulunulmuştur. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren Türkiye, Hatay Meselesinin tam anlamıyla bir çözüme ulaştırmadan antlaşma yapmayacağını bildirmiştir. Fransa bunun üzerine Avrupa'da propagandaya başlamış Türkiye'nin Hatay'la yetinmeyeceği Cezire'yi de ilhak etmek istediğini yaymıştır. Bunun üzerinde Dış İşleri Bakanı Şükrü SARAÇOĞLU yaptığı yazılı bir bildiride Türkiye'nin Hatay'dan başka bir yerde gözünün olmadığını açıklamıştır. 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın da 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesiyle iyice sıkışan Fransa antlaşmaya razı olmuş 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da yapılan bir antlaşmayla Hatay'ı Türkiye'ye bırakmıştır. Fransızların Hatay'ı terk etmesiyle 7 Temmuz 1939'da TBMM'de Hatay vilayetinin Kurulmasına İlişkin Kanun kabul edilmiştir.

Hatay'ın anavatana katılması baştan sona kadar büyük bir başarıyla yönetilmiş Cumhuriyet tarihinin en önemli politik mücadelelerindendir. Mustafa Kemal Atatürk Hatay'ın Türk topraklarını katıldığını görmese de başlattığı mücadelenin sonuca ulaşacağı kesindir.

e. Mısır Basınında Hatay Meselesi

Kral Fuad'ın başa geçmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki gelişmeler Mısır basınına Türkiye'ye yabancı kılmıştır. Fes Olayı ve Karikatür meselesinin uluslararası boyutta yansımaları iki ülke arasında kırılganlıklara sebep olması Mısır basınının Milli Mücadele dönemindeki Türkiye bakış açısını değiştirmiş, soğuk ve seviyeli bir hale büründürmüştür. Buna rağmen 2 Aralık 1936'da Burhan BELGE tarafından yazılan 'Hatay ve İskenderun Sorunu' başlıklı yazı El Ahram gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatay Meselesi için *'Bugün Suriye'de Fransa tarafından uygulama alanına konulmaya çalışılan proje yangına dönmüştür. 1921 antlaşmasında Türkiye ve Fransa, Sancak'a otonomi verilecek şekilde anlaşmıştır. Şimdi ise Fransa manda rejimini bırakırken bu toprakları Suriye ve Lübnan olarak tanımlamaktadır. Şurası bir gerçektir ki Osmanlı İmparatorluğu bütün bir coğrafyayı çok uzun bir dönem yönetmiş ve buraların kültürünü ve yerel yapılarını etkilemiştir. Bu topraklarda her etnik ve dinsel grup özel bir baskıya maruz kalmadan yaşamıştır. Bu süreç 1918'de sona ermiştir. Osmanlı'dan Sonra Türkiye yeni ve güçlü bir şekilde Atatürk tarafından kurulmuştur. Atatürk tarafından kaderi yönlendirilen Türkiye'de Milli Yeminin iki özelliği açıktır ve önemlidir. Bunlardan ilki Türk milleti özgür ve bağımsızdır, bunu kan ve silahla elde etmiştir. İkincisi, Türk milleti bütün milletlerin özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını tanımaktadır. Bu iki açıklama sadece Türkiye'de değil eski Osmanlı topraklarında yaşayanlar için de geçerlidir. Sultan'ın hükümeti Arapların hep kriz içinde olmasını istemiştir. Fakat Atatürk hükümeti aynı topraklarda özgürlükçü çözümler aramaya başlamıştır. Yeni hükümet Avrupa'nın bu topraklardaki emperyalist arzularını öngörmüştür. Bugün Türk hükümeti Asya'dan Avrupa'ya Afganistan'dan Akdeniz'e kadar ve hatta Avrupa'nın diğer ucuna kadar bütün sorunları çözebilecek reformlar yapmıştır. Ayrıca Türkiye bütün çevresine dostluk*

elini uzatmakta ve bu konuda ayırım gözetmemektedir. Özellikle son dönemde Türkiye ile İngiltere arasında başlayan dostluk, Ortadoğu için umut verici bir geleceği işaret etmektedir.

*“Yeni Türk Devleti’nin kaderini ellerinde tutan Atatürk tarafından ifade edilen Milli Ant’ın içerdği iki husus çok önemlidir. Bunlardan ilki eski imparatorluk topraklarında yaşayan bütün Türklerin özgür ve bağımsız oldukları ve bunu kan ve silah ile elde ettikleri, ikincisi ise Türk milleti bütün milletleri özgürlük ve bağımsızlık hakları olduğunu kabul ettiğidir. Bu kısaca imparatorluktan koparılan topraklarda yaşayan toplumların hakları olarak formüle edilmektedir. Sonuçta yeni Türk devleti Avrupa emperyalizmine karşı oluşturduğu Milli Ant ile çok önemli yenilikler yaptı ve çevresindeki bütün üzüntüleri ortadan kaldırdı. Bugün her şeye rağmen Türkiye Cumhuriyeti Asya’da Afganistan’dan Avrupa’ya kadar bütün coğrafyanın en güçlü devleti haline geldi”.*¹⁶⁰ İfadelerini kullanmıştır.

Yazıda da anlaşılacağı üzere Mısır, bazı olaylar sebebiyle Türkiye’ye kırgın da olsa hala Türkiye’nin yanında ve müttefikidir.

İlhan Arsel’in ise bu hususla ilgili düşüncelerini daha farklı bir perspektiften bakarak değerlendirmiş ve düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir:

“Bir tek Arap ülkesi gösterilemez ki Türk düşmanlığı duygularıyla beslenmemiş olsun. Ve her bir Arap ülkesinde bu duygular o ülkenin liderleri elinde tam bir sömürü aracı işini görmüştür. Mısır’da bazı aydın çevreler ve milliyetçi yazarlar Türk’e karşı beslenen düşmanlık duygularını daha da kışkırtarak Mısır milliyetçiliğini canlandırmak ve şahlandırmak için Osmanlı Devleti’nin Mısır’a karşı ilgi göstermediğini ve Özellikle Mısır’ı İngiliz emperyalizminden kurtarmaya çalışmadığını ileri sürmüşler ve buna benzer bahanelere sarılmışlardı. Bu arada İkinci Meşrutiyet dönemi ile birlikte gelişmeye başlayan ve Yeni Osmanlıların kurcaladıkları Türkçülük akımları konusu da bunları Mısır ve Arap milliyetçiliği yönünde tahrik etmekteydi. Buna benzer bir durumun Suriye’de de kendini gösterdiğine tanık olmaktayız. İkinci Meşrutiyet döneminde Suriye’de pek çok yazar Türkçülük

¹⁶⁰ Haktan Birsnel, s.360 vd

gelişmelerinin Türk-Arap Federasyonu hayallerini ve dileklerini yok ettiğini öne sürerek Suriye’de Arap milliyetçiliği gayretlerine girişmişlerdir. Daha Birinci Dünya Savaşı’ndan önce bu alanda bir hayli de mesafe almışlardır. Şeyh Abdulhamid al-Zihravi’nin Suriye’de Arap milliyetçilik akımlarını sürdüren önemli bir lider olduğunu ve o tarihlerde Suriye’de bulunan çeşitli yazarların anılarında Türk düşmanlığının Suriyeliler arasında oldukça etkili iş gördüğü hususunun belirtildiğini görmüştük.”¹⁶¹

¹⁶¹ İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul 1998, s.378

SONUÇ

Bu çalışma Türk Tarihi'nin en çalkantılı ve en zor dönemlerinden biri olan İstiklal Harbi ve İnkılaplar döneminde Mısır'ın Milli Mücadele Hareketine ve gerçekleştirilen büyük inkılaplara bakış açısını ortaya koymak için hazırlanmıştır. Hazırlanan bu çalışmanın sonucunda görünen odur ki Atatürk dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri istenilen yönde gelişmemiştir. Hatta diyebiliriz ki yok denecek kadar azdır. 1922 yılından itibaren İngiliz mandası altına giren Mısır'ın tam bağımsızlık ve hâkimiyetine kavuşması için başlattığı mücadele 1936 yılına kadar sürmüş bu tarihle birlikte bazı askeri kısıtlamalar sonucunda Mısır tam bağımsızlığına ulaşmıştır.

Türk- Mısır ilişkileri kurulduğu andan itibaren kayda değer bir gelişme göstermemiştir. Bunun en önemli sebebi cumhuriyet rejimi ile krallık rejiminin restleşme içerisinde olmasıdır. Özellikle Kral Fuad'ın Türkiye'den kaçan rejim karşıtlarına kucak açması ve Atatürk aleyhine yayın yapmalarına ses çıkarmaması, tüm bunların yanı sıra Türkiye'nin halifeliği kaldırması ve Kral Fuad'ın halife olma gayretleri, Mısır hükümetinin Türkiye'yi afyon üretimden sorumlu tutması, Fes krizi gibi sebepler iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmemesine sebep olmuştur. Özellikle Fes krizi Türk-Mısır ilişkilerini kopma noktasına getirmiş bu olay gerek Mısır, gerek Türk basınında büyük akisler uyandırmıştır. Bu olay sadece iki ülkenin gündeminde yer almamıştır. İngiliz hükümeti ve İngiliz medyası bu konu üzerinde bilhassa durmuştur.

1930'lu yıllarda Mısır basının Türkiye'deki reform sürecine tepkilerini ifade etmek oldukça zordur. Bunun en önemli nedeni Mısır basının İnkılap hareketlerine dair birçok görüş ileri sürmüş olmasıdır. Oldukça özgür bir basın anlayışına sahip olması, ülkenin eğitim sistemindeki çoğulculuk anlayışı ve düşünce anlayışındaki farklılıklar sebebiyle kayda değer bir sonuca ulaşamamıştır.

Mısır Basını Ankara hükümetini sert bir şekilde eleştirirken, Türk insanına karşı herhangi bir olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Bilakis Türk insanı için İslamiyet'in sadık kulları denilmiştir. Bunun yanı sıra bazı örneklerde de Türkleri Ankara hükümetinin kurbanı olarak göstermişlerdir.

Mısır basını bazı inkılapları yerinde bulurken bazı inkılaplara ise şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle dini alanda gerçekleştirilen reformlar Mısır basınında şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Örnek verecek olursak; Halifeliğin kaldırılması, Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin evliliğinin geçerli oluşu, Din hizmetlerinde reform çalışmaları, Mısır halkı için kabul edilemez bir durumdur.

1934 yılının ilk dönemlerine kadar Türk-Mısır ilişkileri inişli çıkışlı bir yönde gelişmiştir. Bu tarihten sonra Akdeniz bölgesinde başlayan İtalya tehdidi güvenlik sorununun gündeme gelmesine neden olmuştur. Bilhassa 1937’de imzalanan dostluk, ikamet, tabiyet antlaşmaları kaybedilen istikrarın yeniden kazanılmasını sağlamıştır.

Özetle Mısır, Milli Mücadele esnasında hep Türklerin yanında olmuştur. Türkler mağlup olduğu zaman basın yoluyla moral vermiş, Milli Mücadeleye maddi destek sağlamışlardır. Mısır ve Türkiye arasındaki bu bağ o kadar derindir ki Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadele sonrasında İslam dünyasında tabu olan Saltanatı kaldırırken, laikliği anayasaya koyarken, Arap harflerini kaldırıp Latin harflerini kabul ederken bu gelişmelere ve devrimlere karşı bazen destek vermiş bazen de durumu saygı ve nezaketle eleştirmiştir. Bu gizli ittifak günümüzde bile devam etmektedir. Çok yakın bir tarihte Mısır’ın diktatörlerden kurtulması adına verdiği mücadele Türkiye’de çok büyük yankılara sebep olmuş olan ‘Rabia’ günümüz Türkiye’si için bir simge haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ACUN, Fatma, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Ankara 2010
- AKANDERE, Osman **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Konya 2011
- AKSAN, Virginia, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)**, İstanbul 2010
- AKŞİN, Abtülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991
- AL-SAYYID, Afaf Lutfi, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, 2010
- ALTUĞ, Yılmaz, **Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)**, İstanbul 1997
- ARMAOĞLU, Fahir, “*Hilafetin Dış Cephesi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XIV**, 1998, S.41, s.353
- ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara 1975
- ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara 1997
- ARSEL, İlhan, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul 1998
- AYIN TARİHİ XLI (Mayıs 1937)**
- AYIN TARİHİ XLV (Mayıs 1937)**
- AYIN TARİHİ XXIX (Mayıs 1936)**
- AYSAL, Necdet, “*Atatürk Döneminde İç Politika*”, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 2012
- BAİNES, John, **Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi II**, İstanbul 1986
- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.180.243.17.1**
- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.180.243.17.2**
- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.180.243.8.1**
- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.180.243.8.2**
- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.180.243.8.3**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.200.367.10.1**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.200.367.10.2**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.10**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.11**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.12**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.13**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.14**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.15**

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, **030.10.00.00.84.557.5.3**

BİRSEL, Haktan, ”*Sancağ Türk’tür Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı*” **AÜTİT, Atatürk Yolu Dergisi**, S.50, s.344-347

BREWER, J.D.- TEETER, E., **Mısır ve Mısırlılar**, Ankara 2011

BULUT, Semih, “*Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri (1926-1938)*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXVI**, Kasım 2010, S.78, s.536-555

CERAM, W.C., **Tanrılar Mezarlar ve Bilginler**, İstanbul 1982

CLEVELAND, William, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 2008

ÇAVDAROĞLU, Hüseyin, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, İstanbul 2011

ÇUFALI, Mustafa, **İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri II**, Ankara 2012

DİKERDEM, Mahmut, **Ortadoğu’da Devrim Yılları**, İstanbul 1977

DOĞANER, Suna, “*Mısır*” **DİA V**, Ankara 2004, s.555

DUMAN, Sabit, **Modern Ortadoğu’nun Oluşumu**, Malatya 2006

FERİD, Muhammed, **Mısır Mısırlılarıdır**, İstanbul 2007

GÖRGÜN, Hilal, “*Mısır*” **DİA XXIX**, s.571

- GÜLMEZ, Nurettin “*Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXII**, Kasım 2006, S.64-65-66, s.251-253
- GÜMÜŞ, Mehmet Sıddık, **İngiliz Casusunun İtirafı ve İngilizlerin İslam Düşmanlığı**, İstanbul 2014
- HATTAMER, Richard, “*Mısır Basınında Atatürk ve İnkılapları*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi VII**, (neşr. Ayten Sezer) Temmuz 2011, S.50, s.385-399
- HORNUNG, Erik, **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi**, İstanbul 2003
- İNAN, Afet, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara 1987
- KARAASLAN, Tufan, **Ortadoğu’nun Coğrafyası**, Konya 1998
- KARAÇAM, Şenay, **20.yy Başlarında İngiltere’nin Ortadoğu Politikası** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara 1999
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VI**, Ankara 2000
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VII**, Ankara 1995
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara 1988
- KINROSS, B.P., **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul 2008
- KINROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul 2007
- KODAL, Tahir, “*Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXII**, S.64-65-66, Ağustos 2008, s.216
- KÖKSAL, Aydoğan, **Afrika Coğrafyası**, Ankara 1976
- KRAMERS, J.H., “*Osmanlılar Devri* “ **İA VIII**, İstanbul 1979
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk- İngiliz İlişkileri**, Ankara 1978
- MANSFIELD, Peter, **Ortadoğu Tarihi**, İstanbul 2012

- OKUR, Mehmet, “*Türkiye-Mısır İlişkileri ve Mısırlı Bir Gazetecinin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa*” **MTDA VIII**, Ankara 2011, s.200-202
- ÖKE, Mim Kemal, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi Hilafet Hareketi**, Ankara 1988
- ÖZBAY, Turgut, **Lozan’dan Sevr’e Türkiye**, Ankara 2004
- ÖZER, Sevda Kaya, **Osmanlı Devlet İdaresinde Mısır**, (Doktora Tezi) Elazığ 2007
- ÖZEY, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu**, İstanbul 2004
- ÖZGİRAY, Ahmet,” *Türkiye -Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi XI**, İzmir 1996, s.2-4
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Tarihi I**, İstanbul 1986
- SAMİ, Şemsettin, **Kamus-ı Türki II**, (nşr. Fahrettin Demirkıran) , İstanbul 1985
- SARINAY, Yusuf, “*Atatürk’ün Hatay Politikası I*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XII**, 1996, S.34
- SİNDİ, Abdullah Muhammed, “*Britain And Rise Of Wahhabism And The House Of Saud*” **Kana’an Electronic Bulletin IV**, 2004, S.361
- SOYSAL, İsmail, **Türk-Fransız Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara 1987
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara 1983
- STADIEM, William, **Mısır’ın Son Firavunu Kral Faruk**, İstanbul 2005,
- ŞİMŞİR, Bilal, **Lozan Telgrafları I**, Ankara 1990
- ŞİMŞİR, Bilal **Lozan Telgrafları II**, Ankara 1994
- ŞİMŞİR, Bilal, “*Fes Olayı*”, **Belleten XLVIII/189-190**, 1984, s.3-48
- ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları III**, Ankara 2001
- TANFER, Vehbi, “ *Lozan’da Türkiye’nin Kabulü*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi VIII**, 1991, S.22

TEETER, E., **Mısır ve Mısırlılar**, Ankara 2011

THORNHILL, Michael, “ *The Mohammed Ali Dynasty and The Decline Of British Imperialism in Egypty*” *Trondheim* 2010, s.60

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2001) ,** İstanbul 2006

VERCOUTTER, Jean, **Eski Mısır**, İstanbul 2003

YILMAZ, Mehmet Serhat, “*Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi Türkiye’si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)*” ***Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi***, 2009, S.2, s.102-118

YILMAZ, Mehmet Serhat,” *Türkiye’deki Şapka ve Kıyafet İnkılabının Mısır Kamuoyunda Yansımaları*”, ***Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi***, 2005, S.2, s.91

YILMAZ, Veli, **Sakarya’dan Lozan’a**, İstanbul 2005

EKLER

EK.1

EK 2

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
 Umum Evrak Müdürlüğü
 U. No 1057
 H. No 334
 Lef 2

Ankara: 19 Mayıs 1935 193
 Filas: 132
48

Yüksek Başbakanlığa

Yazı İşleri Müdürlüğünün 30.3.1935 tarih ve 6/672 sayılı yazısı karşılığıdır.

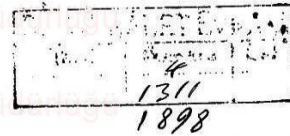
Mısır Kralı I.nci Fuad'a armağan edilmek üzere Nafia Bakanlığınca hazırlanmış olan (2021) türk lirası kıymetindeki albüm, kuriye tahsisatının tükenmesi dolayısıyla kuriye ile gönderilemeyüp Deniz yolları Umum Müdürlüğü vasıtasile İskenderiye Baş-Konsolosluğumuza gönderilmişti. Mezkûr albümün İskenderiye Baş-Konsolosluğumuza teslim edildiğine dair Deniz Yolları İşletme Müdürlüğü yazısı ile albümün Kahire'ye vusulünü ve Krala takdimini bildiren Kahire Elçiliğimiz yazısı örnekleri ilişik olarak sunuldu.

H.A

Hariciye V. Vekili y

yazı İşleri Mb.
 19.5.1935

5
 1897

Cevabı muharrerata hangi daire ve suhe ifadesile yazıldıktan ve umumî ve hususî numaralarının derci mureddur

030	10			197	349	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

EK 3.

T. C. BAŞVEKALET Yazı İşleri Müdürlüğü Sayı:		Dosya işaretleri 238 97	
T. C. BAŞVEKALET ARŞİVİ			
Evrağın	Numarası		
	Tarihi		
Yazan memur	M. Gökçe	Nafia Vekillğine	
Yazı tarihi	20-5-935		
Muavin			
Beyaz eden			
Beyaz tarihi	20-5-935	21-4-935 tarihli ve 6/924 sayılı yazıya ektir.	
Karşılaştıranlar			
Sadıra No.	1170	Hariciye Vekillğİ tarafından	
Merbutatı	2	Deniz yolları umum Müdürlüğü aracılığıyla	
Sevk tarihi	20-5-935	İskenderiye'ye ve oradan da Kahireye	
Kaydeden	M. Gökçe	gönderilmiş ve oradan da Kahireye	
Düşünceler		Kahire Elçisi tarafından karaböğü	
		sebebiyle elçisi kabul etmemekte olan	
		Mısır Kralı Fuad'a sunulmak üzere	
		Başmabeyuncisi Zülfişar Paşaya	
		teslim edilmiş olduğundan Hariciye	
		Vekillğinden bildirilmektedir.	
		gönderilen yazıların kopyaları bilgilendirilmektedir.	
		Baş vekil için M. Gökçe	

- 6 -

EK 4.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
 Umum Evrak Müdürlüğü
 U. No 1057
 H. No 334
 Lef 2

Ankara : 16 Mayıs 1935 193
 Hulusa : 32
48

Yüksek Başbakanlığa

Yazı İşleri Müdürlüğünün 30.3.1935 tarih ve 6/672 sayılı yazısı karşılığıdır.

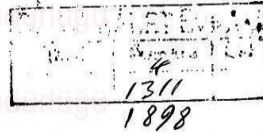
Mısır Kralı I.nci Fuad'a armağan edilmek üzere Nafia Bakanlığınca hazırlanmış olan (202I) türk lirası kıymetinde-ki albüm,kuriye tahsisatının tükenmesi dolayısıyla kuriye ile gönderilemeyüp Deniz yolları Umum Müdürlüğü vasıtasile İskenderiye Baş-Konsolosluğumuza gönderilmişti.Mezkûr albümün İskenderiye Baş-Konsolosluğumuza teslim edildiğine dair Deniz Yolları İşletme Müdürlüğü yazısı ile albümün Kahire'ye vusulünü ve Krala takdimini bildiren Kahire Elçiliğimiz yazısı örnekleri ilişik olarak sunul-
du.

H.A

Hariciye V.Vekili y

Yazı İşleri M.
 19.5.1935

5
 1897

Cevabı muharrerata hangi daire ve sube tıflesile yazıldınsın ve umumî ve hususî numaralarının derci meroudur

030	10		197	349	3
-----	----	--	-----	-----	---

2